

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI
ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

TARİHÇİ OLARAK BUHÂRİ VE TARİHÇİLİK
AÇISINDAN ‘SAHİH’İ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Sıddık ÜNALAN

HAZIRLAYAN
Mehtap ÇAKMAK

2011

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

TARİHÇİ OLARAK BUHÂRİ VE TARİHÇİLİK AÇISINDAN ‘SAHİH’İ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Sıddık ÜNALAN

HAZIRLAYAN

Mehtap ÇAKMAK

Jürimiz, 19.09.2011 Tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr. Adem TUTAR
2. Doç.Dr. Veli ATMACA
3. Yrd. Doç.Dr. Sıddık ÜNALAN (Danışman)
4. Doç.Dr. Sami KILIÇ
5. Doç.Dr. İsmail ERDOĞAN

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun... Tarih ve... Sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Tarihçi Olarak Buhari ve Tarihçilik Açısından “Sahih”i****Mehtap ÇAKMAK****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü****İslam Tarihi Anabilim Dalı****Elazığ – 2011; Sayfa: IX+114**

Tarihe yön veren bir şahıs tarafından, belli bir yer ve zamanda söylenildiği için hadisin kendisi de tarihtir. Peygamberimiz asıl olarak tarihi harekete geçirmeye ve onu ilahî modele göre düzenlemeye çalışan kimsedir. Bu açıdan onun hayatı ve yön verdiği hayatlar, görmezden gelinmeyecek kadar önemlidir. Bir devri kendi elleriyle yoğurup, kendi elleriyle şekillendiren bir liderin, gerek kendisine ve vazifesine, ve gerekse karizmasına yönelik olarak telif edilen çok çeşitli ve çok sayıda eserler mevcuttur.

Bu eserlerin içerisinde en güvenilir kabul edilen eser, hiç şüphesiz Sahîh-i Buhârî’dir. Çalışmamız tarih, tarihçilik, İslam tarihçiliği ve Buhari’nin tarihçiliği konularını içermektedir.

Buhârî, Rasulullah’ı ve onun şekillendirdiği olayları ve sahabeyi bir tarihçi gözüyle anlatmamış, ancak onları doğru anlatmak için, çok hassas davranmıştır. Sahîh-i Buhari bir tarih kitabı ve Buhârî’de bir tarihçi olmamasına rağmen, İslam tarihçilerinin güvenle kullandığı bir eserdir; müellifi de, sözüne güvenilen bir ilim adamıdır.

Buhari rivayetleri şu şekilde aktarmaktadır: 1. Kronolojik bir sıralama yapmamıştır, 2. Bağlam kopukluğu olan rivayetler çoktur, 3. Kurgulama eksiği olan rivayetler vardır, 4. İsnad/metin birleştirmesi yapmamıştır, 5. Bab başlığı ile uyumsuz rivayetler vardır, 6. Tarihe/akla arzedilmesi gereken rivayetler çoktur.

Anahtar Kelimeler: Buhari, Tarihçilik, İslam Tarihçiliği, Tarih, Hadis, Rivayet

ABSTRACT

Master Thesis

Bukhari As a Historian and His ‘Sahih’ From the Point of Historiography

Mehtap ÇAKMAK

The University of Fırat

The Institute of Social Science

The Department of Islamic History and Arts

The Branch of Islamic History

Elazığ – 2011; Pages: IX+114

Hadith itself is history as it is told in a specific place and time by a person who shapes the history. Our Prophet was a person who tried to activate the history and arrange it according to the divine model. His life and the lives for which he became a beacon are too precious to disregard. There are various and numerous works written about a leader, who dominated and formed the age, in accordance to himself, his duty and charisma.

The most trustable work of these works is ‘Sahihu Buhari’ undoubtedly. This paper includes history, historiography, Islamic historiography and Bukhari’s historiography.

Bukhari narrated the Prophet, the events he shaped and his fellows not as a historian and wrote them meticulously to keep them true to history. Although ‘Sahihu Buhari’ is not a history book of reliable knowledge for Islamic historians, the author is a trustworthy scholar.

The ways Bukhari deals with narratives in are below: 1. Absence of chronological order of narratives, 2. Absence of context in the narratives, 3. Absence of fiction in the narratives, 4. Absence of combination in attribution and texts, 5. Irrelevance of the narratives with headlines, 6. Presence of the narratives in contrast with history and logic.

Key Words: Bukhari, historiography, Islamic historiography, history, hadith, narrative.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARİH VE TARİH METODOLOJİSİ

1.1. Tarih ve Tarihle İlgili Kavramlar.....	4
1.1.1. Tarihin Kelime Anlamı	4
1.1.2. Tarih İlminin Tarifi ve Konusu	6
1.1.2.1. Tarih İlminin Tarifi	6
1.1.2.2. Tarih İlminin Konusu	8
1.1.3. Tarih Metodolojisi ve Felsefesi.....	9
1.1.4. Tarihçilik.....	11
1.2. TARİH TELAKKİLERİ (FELSEFESİ) VE GELİŞMESİ.....	14
1.2.1. Teokratik Tarih Metodolojisi	14
1.2.2. Materyalist Tarih Metodolojisi.....	14
1.2.3. Pozitivist Tarih Metodolojisi.....	15
1.2.4. İdealist Tarih Metodolojisi.....	15
1.2.5. Ekspresyonist Tarih Metodolojisi.....	15
1.2.6. Hümaniteci Tarih Metodolojisi	15

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSLAM TARİHÇİLİĞİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

2.1. İslam Tarihi ve Gelişimi.....	16
2.1.1. İslam Tarihçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi.....	16
2.1.2. İslam Tarihinin Kaynakları	21
2.1.2.1. Kur'an-ı Kerim.....	22
2.2. Hadis	24

2.3. İlk İslam Tarihçileri	27
2.3.1. Abdullah b. Abbas (v. 619/697)	27
2.3.3. Urve b. Ez-Zübeyr (26-94/644-713).....	28
2.3.4. Eban b. Osman (v. 100/718)	30
2.3.5. Vehb b. Münebbih (v. 110-728).....	30
2.3.6. Şurahbil b. Sa'd (v. 123/741)	31
2.3.7. İbn Şihab ez-Zührî (50-124/670-741).....	32
2.3.8. Mûsa b. Ukbet el-Esedî (60/679-öl.141/758).....	32
2.3.10. Abdullah b. Ebû Bekr b. Hazm (öl. 130 veya 135/747-752)	33
2.3.11. İbn İshak (85-151/704-768)	34
2.3.12. İbn Hişam (öl.218/833)	35
2.3.13. Muhammed bin Sa'd (öl. 230/845).....	35
2.3.14. İbn Kuteybe (198-267/813-889).....	36
2.3.15. Taberî (224-309/838-923).....	36
2.3.16. İbnü'l-Esir (öl 630/1233)	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BUHÂRİ ve TARİHÇİLİĞİ

3.1. Buhârî ve Tarihi Rivayetleri	38
3.1.1. el-Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Mugire el-Cufi.....	38
3.1.1.1. Hayatı	38
3.1.1.2. İlmî kişiliği.....	39
3.1.1.3. Eserleri.....	42
3.2. Buhârî'nin Tarihçiliği.....	45
3.2.1. Kronolojik Bir Sıralama Yapmaması	46
3.2.1.1. İslam Tarihçiliğinin Tarih Süreci Açısından Tenkidi	47
3.2.1.2. Olayların Nakline Kronolojik Tertipte Uymaması	51
3.2.2. Bağlam Kopukluğu Olan Rivayetler	55
3.2.3. Kurgulama Eksiği Olan Rivayetler.....	64
3.2.4. Buhârî'nin İsnad/Metin Birleştirmesi Yapmaması.....	74
3.2.6. Tarihe/Akla Aykırı Görülen Rivayetler.....	89
3.2.7. Kendi Zamanının Şartları İle Değerlendirilmesi Gereken Rivayetler.....	93
3.2.8. Megazi Bölümü ve Buhârî'nin Tarihçiliğine Örnekler.....	97

SONUÇ	107
KAYNAKÇA	110
ÖZGEÇMİŞ	114

ÖNSÖZ

Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir diyen Atatürk, tarihi kayda geçirenlerin, gelecek nesillerde oluşan ya da oluşması istenen tarih tasavvurunun meydana gelmesinde büyük rol oynadıklarını veciz bir şekilde ifade etmiş oluyor.

Peygamberler, ortaya koydukları hayatları ile hem tarihin kendisi olmuş, hem de örnek kişilikleriyle gelecekte nesilleri şekillendirmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'in tarih tasavvurunun geleceği şekillendirmede, birinci dereceden rol oynadığı bir hakikattir. Müslümanların zihinlerinde, iyilik, adalet ve helak kavramları ile ümit ve ümitsizlik arasında bir dengeli şahsiyet oluşturmuştur. Oluşturulan bu ideal karakterin yaşanan temsilcisi, Rasulullah (s.a.s.) olmuştur.

O'nun yaşam şekli Müslümanların hayat tarzlarında, düşünce biçimlerinde ve dünya görüşlerinde görmezden gelinemeyecek kadar, büyük bir etkidir. Böyle bir şahsiyetin hayatı, sözleri davranışları ve tesiri hakkında, dünyada eş görülmemiş bir şekilde, çok sayıda eser telif edilmiştir. Bu eserlerin içerisinde, Kur'an-ı Kerim'den sonra en mu'teber kabul edilen, Sahih-i Buharî'yi sayabiliriz. Bu eser hakkında birçok çalışmanın yapıldığını da belirtmek isteriz.

Ancak; hadisçiler ve hadis kitapları hakkında ki yaygın kanaat hadisçilerin mesleğinin gereği olarak tarih bilgisine de sahip oluşu, eserlerinin tarih bilimi için önemli olması sonucunu doğurmuştur. Bu durum mevcut araştırmamızın sebeplerinden biridir. Zira her ilmin birbirine ihtiyaç duymaları ve zaman zaman birbirlerinin metodlarını kullanmaları, onların aynı ilmi disiplin olmalarını gerektirmez. Çünkü alanı, konusu ve kaynakları ortak olan ilimlerin hepsi birbirlerinden istifade etmekte ve zaman zaman aynı yöntem ve teknikleri uygulamaktadırlar.

Her ne kadar İslam'ın ilk dönemlerinde bu ilimlerin birbirlerinin içerisinde olduklarını kabul etsek de, tarih ilminin kendisine ait yöntem ve tekniklerinin olduğu ve belli bir amaca hizmet ettiği de inkâr edilemez bir gerçektir. Hadisin kendisinin belli amaçlarının oluşu ve bu istikamette eserlerin tasnif edilmesi tarih ilminin amaçlarıyla örtüşmemektedir.

Tarih ilminin ve hadis ilminin oluşma sebepleri bile birbirinden farklıdır. Kullandıkları yöntem ve teknikler bunları uygulayanların ellerinde farklılaşmış ve birinin önem verdiği yöntem, diğerinde ikinci hatta üçüncü dereceye düşmüş olabilir. Tarih ilmiyle Hadis ilminin amaçları kullandığı yöntemler bakımından farklı olmasına

VIII

rağmen Hadis Âlimlerinin eserlerinde tarih konularını veriş biçimi ve tarihi bilgilerin tenkidi tarihçi gözüyle yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. Biz de bu iki branşın ayrıldığı ve benzeştiği noktaların farkında olarak özelde Buhâri'nin Sahîhi'nin tarih bilimi açısından değerlendirilmesini konu olarak belirledik. Çalışmamızda, tedkik, tahlil, teşhis yöntemlerini tündengelim ve tümevarım metodlarını kullanarak uyguladık. Eserdeki rivayetleri, analiz ve sentez yaparak değerlendirdik. Çalışmamızda hadislerin tercümesini istifade ettiğimiz eser Sahih-i Buhari'nin Türkçe çevrisinden istifade ederek verdik.

Bu çeviriyi tercih etmemizin, en son yapılan çeviri olması, ayrıca bölüm başlıkları, bab başlıkları ve hadis numaralarının diğer çevirilere göre daha düzenli olması bu çeviriyi tercih etmemize yol açmıştır.

Çalışmamız sırasında, maddi ve manevi desteklerini ve rehberliklerini benden esirgemeyen, bilgi, belge ve tecrübelerinden faydalandığım, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hanefi Palabıyık, Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyeleri, Danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Sıddık Ünal ve Prof Dr. Adem Tutar, Doç. Dr. Veli Atmaca'ya teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.mad.	: Adı geçen madde
b.	: Bab/bin/ibn
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
h.	: Hicri
Enst.	: Enstitü
m.ö.	: Milattan Önce
m.s.	: Milattan Sonra
m.	: Miladi
s.	: Sayfa
ü.	: Üniversite
vs.	: Vesaire
vb.	: Vebenzeri
vd.	: ve devamı
s.a.s.	: Sallahu Aleyhi ve Sellem
r.a.	: Radiyallahu anh
yay.	: Yayınları
y.y.	: Yüzyıl

GİRİŞ

İnsan konuşan canlıdır denir. Pek tabii insan, diğer varlıklardan akli ve iletişim becerisi ile ayrılır. Konuşarak, suje (bilen) ile obje (bilinen) arasındaki ilişkiyi bilgi olarak ortaya çıkarır. Akli ile ise, bilgileri eklektik bir şekilde en yakınında çocuklarına, daha da uzakta insanoğluna hediye eder.

Allah Kur'an-ı Kerim'de, insanoğlunun yaratılışını, meleklerle ilan ettiğini, meleklerle Allah arasındaki diyalogdan sonra, onlara Hz. Âdem'e secde etmelerini emrettiğini, İblis'in ise buna muhalefet ederek isyan ettiğini bildirmektedir. Bu muhalefetin neticesinde İblis huzurdan kovulmuştur.¹ Daha hayat arkadaşı Havva ile herhangi bir diyaloga geçmeyen Âdem, İblis ile mücadeleye başlamıştır. Yani insanoğlunun ilk diyalogu dostluk üzerine değil, düşmanlık üzerine bina edilmiştir. Ya da Allah'ı Teâlâ bizlere rutin olanı değil, rutin dışı bir olayı anlatmayı uygun bulmuştur. Zaten tarihin konusu sadece günlük hayatımız değil, insanlığa yön veren olağan dışı hadiselerdir de. Fitraten beklentilerimizle çelişen verilere karşı koymamızı sağlayan bir düzeneğimiz vardır.

Bir yandan dünya üzerinde insan neslini varetmeye çalışırken, bir yandan da dünyayı inşa' etmeye çalışan Hz. Âdem, cennetten çıkarılmasına sebep olan İblis ile çatışmaya dayalı bir hukuk içerisinde kendini buldu. Baktığımız zaman Kur'an-ı Kerim'de anlatılan ilk kıssa Hz. Âdem'in yaratılışı ve İblis'in Allah'a karşı gelip huzurdan kovulmasıdır. Her ne kadar kabul gören ve dünya üzerinde söz sahibi olan materyalist tarih, bu anlattıklarımızı kabul etmese de, üç büyük dinin kutsal kitapları, insanlık tarihini Hz. Âdem'den başlatırlar.² Zaten insanın olmadığı yerde tarihten söz etmek abesle iştigaldir. Konusu ve inşa edeni insan olan - sujesi ve objesi insan olan- bir disiplinden söz ediyoruz. İnsan'ı ve insan topluluğunu merkeze alan bu ilim hakkında akademik çevrelerin yakından tanıdıkları bazı şahsiyetlerin tarih ve tarihçilik üzerine verdikleri beyanlatları ile bir giriş yapmayı uygun bulduk. Tarih ilmi için uygun amaç, geçmişi anlaşılır kılarak insanların bugünkü durumlarını anlamalarına yardımcı olmaktır.³ Tarih insan beyninin kimyasınca oluşturulan en tehlikeli maddedir. Tarih düş gördürür; ulusları sarhoş eder, onları yanlış anılarla yükler; tepkilerini abartır, eski

¹ Bakara, 2/30-37.

² Bakara, 27/30;Kitabı Mukaddes, Tekvin, Bab, 2/2-25,

³ Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, İstanbul 1996, s.103-104.

acılarını deşer; rahat duruyorken azdırır ve onlarda büyüklük hastalığı, haksızlığa uğramışlık duygusu uyandırır. Tarih ulusları kırgın, dar görüşlü çekilmez kılar, boş böbürlenmelerle doldurur. Kuşkusuz tarih yazılı belgelerle yapılır. Ama yazılı belgeler yoksa onlarsız da yapılabilir ve yapılmalıdır. Balı alınacak her zamanki çiçeklerin yokluğunda, tarihinin zengin buluşları içinde ne varsa hepsi kullanılarak yapılmalıdır. Sözlerle de tarih yapılabilir, resimlerle de, toprak parçasıyla da, çatı kiremitiyle de, tarla biçimleri ve otlarla da, ay tutulmasıyla da, at yularıyla da, jeologların uzmanca taş kanıtlarıyla da kimyacıların kılıçların madeni üzerine yaptığı araştırmalarla da ilgilenmektedir. Tek kelimeyle insandan kalma olan, insana bağlı olan, insana yarayan insanın dile getirdiği ve onun varlığını, uğraşların zevklerini ve yaşam biçimlerini anlatan ne varsa bunların hepsiyle tarih yapılabilir ve yapılmalıdır.⁴

Toplumların içerisindeki belli sınıfların ileriye ya da geriye yönelik çabalarının arkasında her zaman bilerek ya da bilmeyerek, isteyerek ya da istemeden kimi filozofların bulunduğu görülür. Bunların felsefelerinde gerçekten kişisel, özgün görünen ve olan ne varsa hep bu temel tarafından ve onun tarihsel biçimi içinde beslenir, öğretilir, biçimlendirilir ve yönlendirilir... Bu denli özgün ve önemli ise, çağının ülkesinin ve sınıfının gerçek çocuğu olduğu o denli güçlü biçimde ortaya çıkar. Sorunlar da felsefi olarak gerçekten önemli ve verimli olmak için hep somut biçimde ortaya çıkarlar. Bir başka deyişle, gerek içerikleri gerekse biçimleri açısından, zamanlarının toplumsal, bilimsel ve sanatsal korkuları, çabalarınıca belirlenir ve kendiliklerinden ileriye-geriye-yeniye ya da eskiye doğru somut bir eğilime dönüşürler.⁵

Ekonomik durumun tek başına etkin olup, başka her şeyin edilgen olduğu doğru değildir. Tersine son çözümlemede etkisini hep gösteren ekonomik zorunluluk temeli üzerinde karşılıklı etkileşim söz konusudur. Demek ki, şurada burada rahat rahat sanıldığı gibi ekonomik durumun kendiliğinden bir etkisi yoktur. Aksine insanlar kendi tarihlerini kendileri yapmaktadırlar. Ancak yalnız kendilerini şartlandıran belli bir çevre içinde ve daha önceden var olan gerçek ilişkiler temeli üzerindedir. Bu ilişkiler içinde ekonomik olanlar, siyasal ve düşünsel, yapısal ilişkilerden ne denli etkilenmiş olurlarsa olsunlar son çözümlemede belirleyici olan ve anlamamızı sağlayacak olan doğrultuyu tek başına oluşturanlar bunlardır.⁶

⁴ A.Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usulu*, İstanbul 1985, s.7-18

⁵ Togan, a.g.e., s.19-27

⁶ Togan, s.14

İbn Haldun: Bilmek gerekir ki, Tarih; dünya uygarlığı ile aynı anlamda olmak üzere, insanların toplumsal örgütlenişi üzerine bilgi verir. Uygarlığın niteliğini örneğin yabancı ve toplumsallık, küme duygusu ve bir bölüm insanların başkaları üzerinde üstünlük kurma biçimlerini açıklayan koşulları inceler. Krallıkların saltık erkinden ve onu elde eden hanedanlardan ve değişik toplumsal katmanlardan söz eder. Bunun gibi kazanç sağlayan değişik toplumsal katmanlardan söz eder. Bunun gibi kazanç sağlayan değişik uğraşlardan, bu arada insanların türlü uğraş ve çabalarının bir bölümü olarak elde etmek istedikleri bilimsel çalışmalar, kamusal görevler gibi geçimini sağlama yollarından da, bir uygarlığın niteliğine bağlı olarak ortaya çıkan bütün öbür kurumlardan da söz eder.⁷

A. Cevdet Paşa: Tarih, halka geçmişin olay ve güzelliklerine bakanlar ve seçkinlere gerekli sırlı bilgileri edindirip herkese faydası olduğundan bütün insanlar okumaya istekli ve seçkinlerce de makbul ve rağbet gören çok yararlı bir ilimdir.⁸

Z. Velidi Togan: Tarih ilmi insanların zaman ve mekân çerçevesinde husule getirdikleri tekâmül hadiselerini, bunların şuarsuz iptidai hallerinde, tabiat eserleri yahut ma'şeri bir vücudun fertleri ve toplulukları sıfatıyla yaptıkları fillerinde tecelli eylemleri itibariyle ve maşeri hayatının mevzu bahis ayrı hallerde rol ve ehemmiyetleri tayin ve tespit edilen psikofizik amillerinin teşkil ettiği illi bağılıklar çerçevesinde tetkik ve tasvir eder.⁹

Fuat Köprülü: Tarih geçmiş zaman hayatını, mümkün olduğu kadar hakikate uygun olarak yeniden ihya etmektir. Her milletin tarihini, mensup olduğu kültür çerçevesi veya çerçeveleri içinde tetkik etmek bir zarurettir. İşte bu bakımdan tarihlerinin bin yıllık bir dönemini İslam Kültürü içerisinde geçiren Türkler için bu kültürü layıkıyla tetkik etmek, yalnız ilmi değil milli bir görevdir.¹⁰

⁷ İbn Haldun, **Mukaddime**, (Çev: Zakir Kadri Ugan), İstanbul 1990, s.18 vd.

⁸ Tuncer Baykara, **Tarih Araştırma ve Yazma Metodu**, 2, İzmir 1999

⁹ Zeki velidi Togan, **Tarih Usulu**, İstanbul 1985, s. 1-27

¹⁰ W.Barthold-F-Köprülü, **İslam Medeniyeti Tarihi**, Ankara 2004, s. 22;Tuncer Baykara, **Tarih Araştırma ve Yazma Metodu**, 3, İzmir 1999

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARİH VE TARİH METODOLOJİSİ

1.1. Tarih ve Tarihle İlgili Kavramlar

Tarih kelimesinin çok farklı anlamlarının olması, değişik biçimlerde kavranılmasına, tanımlanmasına ve yorumlanmasına sebep olmuştur. Tarihin, hem tarihî gerçekleri ve bilgileri hem de hikâyeleri ve uydurma kıssaları ihtiva etmesi farklı kavranış ve yorumlanışının başka bir sebebidir.¹¹

1.1.1. Tarihin Kelime Anlamı

Her millet dilini yüzyıllar boyunca yoğurur. Bu esnada o; akan bir nehir gibi içinden geçtiği her topraktan bazı unsurlar alır. Filologlar yazılı veya sözlü kültür eserlerini incelerken bir arkeolog gibi hareket ederler. Bir nev’i “dil arkeolojisi” yaparlar.¹² Birden çok ulusun kullanımında olan kelimelerin kökeni üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmış ve farklı tanımlar ortaya çıkmıştır. Bu değerlendirmeler şöylece özetlenebilir. Tarih kelimesinin doğu kaynaklı olduğunu iddia eden dil bilimcilere göre “*tarih*”, Arapça bir kelimedir ve sözlükte “vaktin bilinmesi” anlamını ifade eder. Bu anlamda “tarih” herşeyin zamanının kendisinde sona erdiği gayesi ve vaktidir.¹³

Ancak “tarih” kelimesinin aslı ve anlamı konusunda başka görüşler de vardır. Bazılarına göre “*tarih*” Sami dilinde Arapça bir kelime olup “v-r-h” aslından türemiştir. Bu sözcük İbranice’de “yareah” (ay) kelimesiyle ifade edilmekte olup zaman ve insanla ilgili olguları açıklamakta kullanılmaktadır.¹⁴ Bu bakımdan kullanışı çok eskilere uzanır. Bu durumda tarihin anlamı zaman birimi olarak “ay”ın tanımı olur. Bir yandan bir hadisenin tarihî vakânın tespitini ve süresinin belirlenmesini diğer yandan zaman

¹¹ Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, C.I, İstanbul 1972, s. 33; W.Barthold-F-Köprülü, İslam Medeniyeti Tarihi, Ankara 2004, s. 31-36; Sabri Hizmetli., **İslam Tarihi**, Ankara 2006, s. 22.

¹² Ekrem Memiş, **Tarih Metodolojisi**, İstanbul 1976, s. 175.

¹³ es-Sehâvî, Ebü'l-Hayr Semseddin Muhammed b. Abdurrahman, **el-İ'lân bi't-Tevbîh li-Men Zemme Ehle't-Târîh**, F. Rosenthal (thk), Salih Ahmed Ali (trc), Beyrut, s. 14, 16, 17. Ayrıca bkz, Hizmetli, a.g.e., s. 13.

¹⁴ H. A. R. Gibb, “Tarih” maddesi, **İA**, XI, 777; Ayrıca bkz, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî bn Manzur, **Lisânü'l-Lisân Tehzîbu Lisâni'l-Arab**, Abde Ali Mihenna, thk. Beyrut 1993, I, 23, Ayrıca bkz. A. Zeki Velidi Togan, **Tarihîte Usûl**, İstanbul 1985, s. 1-19; Hizmetli, a.g.e., s. 13.

sürecinin kronolojisini ifade eder.¹⁵ Kelime olarak “tef’il” babında “tevirih”den gelen tarih, hadiselerin tarihini tespit etme, hikâye etme, nakletme, anlatma ve benzeri gibi bir anlama sahiptir. Tarih kelimesi İbranice’den bütün doğu dillerine, Arapça’ya ve oradan da Türkçe’ye geçmiştir. Tarih kelimesinin çoğulu tevarihtir. Bütün dillerde de aynı anlamda kullanılmaktadır.¹⁶

Bir kısım tarih yazarları tarih kelimesinin Arapça olmayıp Farsça “mahruz”dan (ay’ın görülmesi) alınarak Arapçalaştırılmış olduğunu söylerler. Bu kelimedeki ay başlangıçlarının belirlenmesi anlamı olduğunu görüşlerine gerekçe gösterirler. Buna göre tarih kelimesi Arapça asıllı değildir ve Müslümanlar onu Ehl-i Kitap’tan almışlardır.¹⁷ Tarih kelimesinin batı kökenli olduğunu iddia eden dilciler ise; tarih kelimesinin “arch” kelimesinden türediği; Yunanca’da bunun “ırh” şeklinde okunup söylendiğini ve anlamının ise, “eski” olduğunu iddia ederler. Nitekim bundan kaynaklanarak eski eserlere arkeoloji ismi verilmiştir.¹⁸

Tarih kelimesinin batı dillerindeki tüm karşılıkları Grekçe “istoria” “istorien” sözcüğünden gelmektedir. (Latince “historie”, İtalyanca; “storie”, Fransızca; “historie”, İngilizce, “history”, Almanca; “historie”.) İyonya lehçesinde bildirme, haber alma yoluyla bilgi edinme anlamlarında kullanılan kelime, Attika lehçesinde görerek, tanık olarak bilme anlamlarının yanı sıra çok daha geniş bir anlam içeriğiyle fizik, coğrafya, astronomi, bitki ve hayvan bilgisi ve hatta giderek doğa bilgisini kapsayacak şekilde kullanılmıştır.¹⁹

Kur’an-ı Kerim’de tarih ya da tevarih sözcüklerinin kullanılmaması; “ustûre”, “esatiru’l-evvelin”²⁰ sözcüklerinin kullanılması tarih kelimesinin Arapça olmadığını iddia edenlerin önemli delillerindedir. Havarizmi’ye isnad edilen görüşe göre tarih kelimesinin Arapça olmadığını yukarıda belirtmiştik. Tarih kelimesinin batı dillerindeki karşılığı olan “istoria” sözcüğünün, Arapça’ya usture olarak geçtiği ve Kur’an-ı Kerim’de de usture olarak kullanıldığı ifade edilmektedir.²¹ Tarih kelimesinin hangi dilden Arapça’ya geçtiği üzerinde ittifak edilememesine rağmen Türkçe’ye Arapça’dan

¹⁵ Hârizmî, **Miftahu-l Ülum**, Von Vloten Neşri s. 79, Hizmetli, a.g.e., s. 13.

¹⁶ Mustafa Öztürk, **Tarih Felsefesi**, 1, Elazığ 1999, s.5

¹⁷ İbn Manzûr, **Lisanu’l-Arab** Beyrut trz. 1, 44, Hizmetli, a.g.e., s. 13

¹⁸ Hizmetli, a.g.e., s. 13.

¹⁹ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tarih>

²⁰ En’am, 6/25; Enfal, 8/31; Nahl, 16/24

²¹ Şahin Uçar, **Tarih Mes’eleleri**, İstanbul 1997, s. 15.

geçtiği bilinmektedir.²²

1.1.2. Tarih İlminin Tarifi ve Konusu

Tarih insanın çevresiyle ilişkisinin ifadesidir. İnsanlığın en eski çağlarından beri tarih çalışmalarının yapıldığını biliyoruz. Hakikat ressam için ne ise, tarihçi içinde odur; ancak geçmiş herkese farklı bir ışık altında görünür.²³

1.1.2.1. Tarih İlminin Tarifi

Tarih, tarihçinin el ürünüdür diyebiliriz. Bu yüzdendir ki, tarih ilminin tanımlaması, çoğu zaman serbest tanımlama biçiminde yapılmıştır ve genelde metodolojik özellik taşımaz. İşte bu bakış açılarından birkaçını şöylece sıralayabiliriz. Fransız Annales Okulu kurucularından March Bloch, tarihi bir müşahede ilmi olarak görmekte ve bu müşahedenin kalıntılar üzerinde yapılabileceğini söylemektedir. Yani tarihçinin; bir fizikçi ya da kimyager gibi laboratuvar, müşahede imkânından mahrum olduğunu söyler.²⁴ İşte bu dolaylı müşahede tarih ilminin tarifi konusunda meydana gelen tartışma sebeplerinden sadece biridir. Tarihin bir müşahede ilmi değil mukayese ilmi olduğunu iddia eden Senyobos ise; tarih ilmini tarif ederken mukayeseye vurgu yapmıştır. Thukidides'in aksine müşahedeye lüzum olmadığını ifade etmeye çalışmıştır.²⁵

Bazıları “tarihte kesinlikle bilinen bir şey yoktur” diyerek son derece abartılı bir iddiada bulunmuş olsalar bile bu iddianın hakikat tarafı yok değildir. Çünkü tarihte öyle olaylar vardır ki, bugün bile hala karanlıklar içinde bulunmaktadır. Bunun en güzel örneğini Batı Hun hükümdarı Attila'nın ölümü teşkil etmektedir.²⁶ Hatta karanlıklar içinde olmasa bile, bilinen hakikatlerin ne kadarının hakikat olduğu bile tartışılmaya değer bir husustur.

Tarih kavramı, hem bir realiteyi yani yaşanan tarihi, hem de bu realite üzerinde inceleme ve düşünceyi yani bilgi olan tarihi ifade ediyor. Bu durum da, yine tarih ilmini tarif ederken karşılaşılan zorluklardan bir tanesidir. Yani tarih ilmi her zaman tarihçilerin el ürünü olamayabiliyor. Ünlü tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'nın dediği gibi

²² Ramazan Sesen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998, s. 9.

²³ Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usul**, Elif Kitabevi, İstanbul 2008, s. 2,

²⁴ Kütükoğlu, a.g.e.,s. 2

²⁵ Memiş, a.g.e., s. 1.

²⁶ Memiş, a.g.e., s. 1.

meraklısı bir hayli fazladır, tarihçilik mesleğinin.

E. Hallett Carr, tarihin neliği sorusuna, “Tarihçi ile olguları arasında kesintisiz bir karşılıklı etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalog” cevabını veriyor. Tarih ilminin oluşumunda, tarihçinin etkisini vurguluyor. Bu ilişkide geçmişten dersler ve ibretler çıkartılmalıdır. Ya da geçmişin tecrübesinden istifade edip bugünü ona göre düzenlemek gerektiği vurgulanmaktadır.²⁷ Tarih, zaman ve mekân içinde olan vakıaları tayin ve tevkil bakımından ele alan bir fendir. Bu tanımda göze çarpan özellik tarihin bir bilim olarak değerlendirilmesidir.²⁸

Daha önce tarih konusundaki başka bir beyanatını naklettiğimiz Togan hoca ise, insanların zaman-mekân çerçevesindeki fikirlerini ve bunların ibtidai hallerinde tecellisi itibariyle toplumsal rol ve önemlerini tetkik ve tasvir eden bir ilimdir der. Tarihçi ise, hem fiziki âmilleri ve hadiseleri hem de ruhî amilleri tespit eden kişidir.²⁹ Tarihi; geçmişin bilimi olma bakımından ele alan tarihçiler “Tarih, en kısa tanımıyla geçmişin araştırılmasıdır” derler.³⁰ Basit ve kapsam geçerliliği olmayan bir tariftir. Tarih, eleştirici bir gözle tarihteki olayları inceleyen, onları anlatan ve yorumlayan bir alandır.³¹ Bazı tarihçiler, tarih ilmini tarif ederken insanların fiillerini, ilmi ve kültürel boyutlarını öne çıkaran tanımlar yapmışlardır. Buna göre tarih, içtimaî bünyenin âzası olmak itibariyle insanlığın fiil ve fikirlerinin inkişafını takip eden bilgidir.³²

Türkiye’de son dönemlerdeki çalışmalarda, metodolojik tanımların revaçta olduğunu görmekteyiz. Buna göre, tarih tanımı içerisinde insan, yer, zaman ve belge kavramları mutlaka bulunmalıdır. Dolayısıyla, insanoğlunun geçmişte meydana getirdiği olayları, zaman ve mekân çerçevesinde, yazılı belgelere dayandırarak anlatan ve geleceğe ışık tutan ilme tarih denir.³³ Aslında bu tanımlar daha çok tarih araştırmalarında nasıl bir teknik (metot, yöntem) izlenmelidir sorusunun cevaplarıdır. Tarihî bir inceleme, bir ölçüde, nedenlerin incelenmesidir; yoksa yapılan kronoloji olur. Aynı şekilde bazı tarihçiler tarihin iyi ve kötü yönleriyle tekerrür eden bir dersten

²⁷ Edward Hallett Carr, **Tarih Nedir**, İletişim Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul, 1994, s. 37.

²⁸ Kasım Şulul, **İslam Düşüncesinde Tarih Felsefesi**, Divan Yay., İstanbul 2001, s. 253.

²⁹ Togan, a.g.e. s. 1-5.

³⁰ Collingwood R. G., **Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler**, İstanbul 2000, s. 147.

³¹ Süleyman Hayri Bolay, **Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Ankara 1997, s. 435.

³² Togan, a.g.e., s. 2.

³³ Memiş, a.g.e., s. 20.

ibaret³⁴ olduğunu söylemişlerdir. Bu çerçevede tarihe bir bütün gözüyle bakan İslâm tarihçileri, insanların, tarihten ibret alıp hayatlarını ona göre düzenlemesi gerektiğini söylemişlerdir. Bu düşüncelerinde etkin en önemli faktör tüm İslamî ilimlerin kaynağını teşkil eden Kur'an-ı Kerim'dir. Bazı İslâm tarihçileri buna paralel olarak tarihin gelecekte vukû bulacak olayların ve kıyametle ilgili durumların bilgisini de içerdiğini³⁵ söylemişlerdir.

1.1.2.2. Tarih İlminin Konusu

Aslında tarih ilmini tarif ederken konusu hakkında da, malumat sahibi oluyoruz. Tarif hususundaki öznel yaklaşımların, konusunun tespitinde de ortaya çıktığını görmekteyiz. Çok çeşitli alanlarla ilgilendiğinden, konusunun tespitinde de çeşitliliğe rastlamaktayız.³⁶ Tarih, insanın faaliyetleri neticesinde meydana gelen olaylarla ilgilenir. Başka bir ifadeyle tarih, bir olaylar dizisini değil, insanların düşüncelerinin ifadesi olan ve zamanla ortaya çıkan olayları; insanların yönlendirdiği sosyal gelenekleri konu edinir. Bunları şekillendiren kanunları bulmayı, gelişme-çöküş; tekâmül-yozlaşma şart ve safhalarını açıklığa kavuşturmayı vazife edinir.³⁷ Bazılarına göre tarih; insanların geçmişini inceleyen ve onların sosyal kapsamlı eylemlerinin tablosunu takdim eden bir disiplin olmaktadır.³⁸ İslâm tarihçilerinden bazıları tarihin konusunun insan ve zaman olduğunu söylemişlerdir. Tarih insan için var olan arızı (zamana ve şartlara bağlı olan) durumları insan ve zaman açısından ayrıntılı bir şekilde inceler.³⁹ Tarihin konusu insan, onun meydana getirdiği olaylar ve bunlarla ilgili her şeydir.⁴⁰ Bu çerçevede bir camianın şuurlu uzuvları olan insanların yaptıkları bütün faaliyetler tarihin konusu dâhilindedir. Fakat insanların biyolojik ve fizyolojik hareketleri bunun dışındadır.⁴¹

Konusu insan olan tarihin, hangi insanları konu edindiği münazara konusu olmuştur. Thomas Carlyle; tarihin konusunun, büyük işler başarmış adamlar olduğunu söyler. “İnsanların başardığı işlerin tarihi, yeryüzünde çalışıp çabalamış adamların

³⁴ İbn Esîr, **İslâm Tarihi**, C.I, (Çev: Ahmet Ağırakça), İstanbul 1985, s. 5.

³⁵ En'am, 6/25; Enfal, 8/31; Nahl, 16/24.

³⁶ Sehâvî, a.g.e., s. 17.

³⁷ Mübahat S. Kütükoglu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, İstanbul 1995, s. 2-3.

³⁸ L. E. Haklin, **Tarih Tenkidinin Unsurları**, çev. B. Yediyıldız, Ankara 1989, s. 4.

³⁹ Sehâvî, a.g.e., s. 17.

⁴⁰ Hizmetli, a.g.e., s. 22.

⁴¹ Togan, a.g.e., s. 8.

tarihidir. ”⁴² Bu görüşün aksine, Bloch gibi tarihin konusunun asla fertler olmayıp, insanın içinde yaşadığı teşkilatlanmış toplumlar olduğu iddiasında olanlarda vardır. ⁴³ Tarihi; insan ve topluluklarının hayatının sadece belli yönlerine indirgeyenler, yalnızca sosyal bir değeri olan ve toplumu aydınlatan insan eylemlerinin ve davranışlarının tarihin araştırma alanına girdiğini söylerler. ⁴⁴

Kur’an-ı Kerim’de Tarihin konusu; en güzel biçimde yaratıldığı, her türlü fizikî ve rûhi nimetle donatıldığı, tüm yaratılmışların efendisi yapıldığı hayatta yeryüzünde Allah’ın halifesi kılındığı, Hesap gününde başarılı olup ahiretin ebedî hayatında mutlu olabilmesi için imtihan yeri olan dünyaya gönderildiği ifade edilen insan, insan toplulukları ve onlarla alakalı her şeydir. ⁴⁵

İbn Haldûn’a (v. 808/1406) göre tarihin konusu, umran, yani toplumsal yaşamdır. Toplumsal yaşamı ilgilendiren bütün her şey umran ilminin kapsamındadır. Tarih, umranın geçmişte meydana gelenden bahsettiği için ve umranı oluşturan da insan olduğu için dolaylı olarak insanı konu alır. ⁴⁶ Söyle veya böyle tanımlansın yukarıdaki bilgilerin ortak noktasına göre tarihin konusu insan ve onun yaptığı bilinçli fiillerinin tümüdür. Tabi bu fiiller geçmişte yapılan fiillerdir. Bugün yapılan veya yapılmamış fiiller tarihin konusu olamazlar. Diğer bir deyişle tarih, ilk insanın yaratılmasından bu tarafa, kayda geçsin veya geçmesin var olan bir bütündür. Bizim üzerinde durduğumuz ise, kaydına başlanılan tarihtir. Yani bir bakıma tarihçiliğin tarihidir. Bu çerçeveden bakınca tarihin konusunun zamanda ve mekânda meydana gelen olaylar zinciri (insanın müdahalesi olsun veya olmasın) olduğunu söyleyebiliriz. ⁴⁷

1.1.3. Tarih Metodolojisi ve Felsefesi

Tarihte geçmiş zaman içinde meydana gelmiş olay ve olguların araştırılmasında ya da bir problemin geçmişle olan ilişkisi yönünden incelenmesinde kullanılan araştırma yöntemine “*Tarihî Araştırma Yöntemi*” denir. Tarihi araştırma; gerçeği bulmak, başka deyişle bilgi üretmek için geçmişin eleştirel bir gözle incelenmesi,

⁴² Kütükoğlu, a.g.e., s. 3.

⁴³ Kütükoğlu, a.g.e., s. 4.

⁴⁴ Halkın, a.g.e., s. 4.

⁴⁵ Hizmetli, a.g.e., s. 47.

⁴⁶ İbn Haldûn, **Mukaddime**, çev. Halil Kendir (trc), İstanbul 2004, c.I, s.69.

⁴⁷ Murat Ağarı, **Müslüman Coğrafyacılar**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002, s. XXXV.

analizi, sentezi ve rapor edilmesi sürecidir.⁴⁸ Tarih araştırmalarında araştırmacı, bir problem durumu ile karşılaşmakta, problemi tespit etmekte, önermeler geliştirmekte, doğrulamaları ileri sürmektedir. Verileri toplayan araştırıcı, bunları değerlendirir, yani önermeleri test eder ve vardığı bulguları rapor halinde yazar. Bu araştırmaların, tarih araştırmasına özel bazı özellikleri bulunur.⁴⁹

- Araştırmacı başkalarından elde edeceği verilere dayanmak zorundadır.

- Tarihi araştırma tekrarı mümkün olmayan olaylara dayanmaktadır.

- Gözlemler ve olaylar çoğu zaman istenilen şekilde organize edilmediğinden, tarihî araştırma yoğun ve ciddi bir kütüphane veya arşiv çalışmasını gerektirmektedir.

- Tarihi araştırmalar daha çok tümevarım tipinde bir akıl yürütme ve çalışmayı gerektirmektedir. Özelliklerini saydığımız, bu araştırmaların yönteminde bazı güçlüklerle karşılaşılabilmektedir. Bu güçlükleri de şöyle sıralayabiliriz.

- Geçmişi bugün kadar kolay ve doğru olarak bilmek veya incelemek çok zor, hatta imkânsızdır.

- Tarihi oluşlardan ve kayıtlardan gerçek sonuçlar çıkarmak oldukça zordur.

- Çoğu kez veriler yetersiz ve eksiktir.

- İnsanların gözlem ve duyuları arasında farklar ve aldanmalar her zaman olabilmektedir.

Tarihî araştırmalar ilmî çalışmalardır. Araştırma konusu alanın, özellikleri ve güçlüklerini tespit ettikten sonra araştırmacı doğru sonuçlara erişebilmek için bazı yöntemler geliştirmelidir. İlmî çalışmalar bir usul çerçevesinde yapılmalıdır. Usul çerçevesinde yapılmayan çalışmalar ilmî çalışma olamaz. Usul, ilmî bir çalışma yaparken, o çalışmanın sınırlarının ve kaynaklarının ne olduğu, hangi yollarla yapılacağı, hangi araçları neden ve nasıl kullanacağını açıklar. Metot da, doğru bilgiyi elde etmek ve amaca varmak için tutulan en kestirme yoldur.⁵⁰ Diğer bir deyişe herhangi bir ilmin iştimal mevzuu olan maddelerden çıkarılması istenilen neticeleri ve bilgileri elde etmenin vasıtaları yollarıdır.⁵¹ Yani amaçladığımız hedefe ulaşabilmek için kullandığımız yol ve yöntem bütünüdür. Tarih araştırmalarında kullanılan en önemli metod; tenkid metodudur. Tenkid bir konuya ait yazıyı veya eseri değer bakımından

⁴⁸ Saim Kaptan, **Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri**, Ankara 1991, s. 53-57.

⁴⁹ İsmail Özçelik, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, s. 114, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2001

⁵⁰ Zeki Aslantürk, **Araştırma Metod ve Teknikleri**, Bolu 1992, s. 9; Özçelik, a.g.e., s. 83.

⁵¹ Togan, a.g.e., s. 28.

gözden geçirme ve eleştirme demektir. Doğrusu intikaddır. İntikad iki türlü olur⁵² a) Bir kaynağın hadiselerine ait ifadelerinin, şahitlik sıfatı ile kabule şayan olup olmadığının tetkik edilmesine dış intikad denir. Diğer bir ifade ile kaynaklar intikadı. b) Kaynak ifadelerinin hâdiseye ait şahitlik sıfatıyla karşılaştırarak ve kontrol ederek kıymetlerini biçmek ve ispat kudretlerini tespit etmek ki buna da iç intikad “vakıa’ların intikadı” denir

Tarih tenkidi, tarihte doğruyu yanlıştan ayırmaya yarayan bir usuldür. Tarihi doğruyu yazabilmek için, olaylarla ilgili bilgiyi toplamak, onları kontrol etmek ve anlamak zorundadır.⁵³ Elimizde bulunan bu yöntemler tabî ki değişmez statik yöntemler değildir. Kullana geldiğimiz bu yöntemler hala geçerliliği olan ve olması da muhtemel yöntemlerdir. Özellikle XIX. ve XX. yüzyıllar birçok ilmî disiplinde değişim ve gelişimin olduğu yüzyıllardır. Diğer sosyal ilimlerde olduğu gibi tarihte de yenilikler yapılabilmesinin önemli şartı; metodolojisini günümüz şartlarına uyumlu olarak değişmesi ve gelişmesidir. Eski tarihçiler farklılıklar veya nüanslardan daha çok benzerlikler üzerinde dururlardı. Bu farklılıkların farkında olmayan veya onları ifade edecek kelimeleri kullanmamışlar.⁵⁴

Bu yüzyılın en önemli tarih felsefesi olan, analitik tarih felsefesinin nesnesi, tarihî olaylar veya tarih değildir. Onun nesnesi tarihçi ve tarihçinin tarih araştırmalarında kullandığı metotlardır. Gerek XX. yüzyılda gerekse daha önceki tarih felsefecilerine yapılan tenkidiler sebebiyle, zamanımızda tarih felsefesiyle uğraşanlar daha çok metodoloji (tenkîdî tarih felsefesi) üzerinde çalışmayı tercih ediyorlar. Metodoloji tarihçiliğin felsefesidir.⁵⁵ Tarih tenkîdi bir kafanın ürünü değildir. Diğer bilim dalarından da yardım alır.⁵⁶ Yani tarih felsefesi tarih, sanat, felsefe ve ilimdeki bütün bakış açılarının bir sentezidir.⁵⁷

1.1.4. Tarihçilik

Tarihçi en genel anlamıyla tarihle ilgilenen kişi demektir. Bu ilgi bazen profesyonel bazen amatörce olabilir. Bu işi profesyonelce yapan ve geleceğe bugün ve

⁵² Togan, a.g.e., s. 75.

⁵³ Halkın, a.g.e., s. 23.

⁵⁴ Memiş, a.g.e., s.

⁵⁵ Uçar, a.g.e., s. 31.

⁵⁶ Halkın, a.g.e., s. 3.

⁵⁷ Uçar, a.g.e., s. 42.

geçmişle ilgili aktarımlarda bulunan kişinin elbette bazı sorumlulukları vardır. Genel anlamda herkes tarihçidir. Çünkü her insanın bir belleği vardır ve dil aracılığıyla geçmişteki yaşantıları geleceğe aktarabilir. Özel anlamda tarihçi; ötekilerden daha çok geçmişe yönelen, ilgi gösteren, geçmişin bilgisiyle şu ya da bu şekilde kendini ilişkilendiren insandır. Asıl bilgi alanları tarihtir. Genellikle toplumsal olaylara duyarlıdır.⁵⁸ Bu mesleği icra edenlerin sahip olması gereken bazı nitelikler vardır. Bu bağlamda profesyonel tarihçinin tarihte ne kadar etki olduğunu olabileceğini özlü bir şekilde ifade eden Mustafa Kemal Atatürk'ün “Tarih yazmak tarih yapmak kadar önemlidir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat gelecek nesiller için şaşırtıcı bir mahiyet alır” sözü tarih yapan bir kişinin ağzından çıkması itibariyle tarihçiye ağır sorumluluklar yüklemektedir.⁵⁹

Tarihçi fikir ve moral üretmelidir. Çünkü fikir ve moral üretimi onun asli görevidir. Tarihçi sadece geçmişten gelen veya haber alınan, deneyimlenen görüntüleri inceleyip olguların nedenlerini ve sonuçlarını (neden-nasıl-niçin sorularıyla) tespit etmemektedir. Bu deneyimlerden çıkarımların, geriye ve ileriye yönelik fikir ve moral ışıklarını üretendir.⁶⁰ Toplumunu, onun değer yargılarını, motivasyonunu hiçe sayamaz bir tarihçi. Tarih olgular bütünüdür. Olgular yalnızca Tarihçi onlara başvurunca konuşurlar, hangi olgulara hangi sıra ya da bağlam içinde söz hakkı verileceğini kararlaştıran tarihçidir.⁶¹ Croce tarihçinin başlıca işinin kaydetmek değil değerlendirmek olduğunu söylemiştir.⁶² Hakikat ressam için ne ise, tarihçi içinde odur. Geçmiş herkese farklı bir ışık altında görünür. Bu yüzden, tarih yazmak tarih yapmak kadar önemlidir.

Tarihçi olgularının ne aciz bir kölesi ne zalim bir efendisidir. Tarihçiyle olguları arasındaki ilişki bir eşitlik bir alışveriş ilişkisidir. Tarihçi aralıksız bir biçimde olgularını yorumuna yorumunu da olgularına göre kalıplandırma süreci içindedir. Bunlardan birine öncelik vermek imkânsızdır.⁶³ Gerçek bir tarihçi, kendi topladığı bu nedenler listesini eline alınca, bir çeşit meslekî zorlama ile bunu bir düzene indirgemek, birbirleriyle ilişkilerini kuran bir nedenler hiyerarşisi meydana getirmek, belki hangi nedenin ya da nedenler grubunun “son bakışta” Ya da nihaî analizde; en son neden,

⁵⁸ Bekir Biçer, **Tarihe Giriş**, İstanbul 2008, s. 27.

⁵⁹ Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, MEB Yay., İstanbul 1986, s. 89.

⁶⁰ İbrahim Güler, **Tarihin Toplumdaki İşlevi ve Öğretimi**, Elif Yay., İstanbul 2005, s. 85.

⁶¹ Carr., a.g.e., s. 18.

⁶² Carr., a.g.e., s. 27.

⁶³ Carr, a.g.e., s. 37.

bütün nedenler nedeni olarak ele alınması gerektiğini kararlaştırmak gereğini duyacaktır.⁶⁴ Çağdaş tarihçinin iki görevi vardır: Az sayıdaki anlamlı olguları bularak onları, tarihin olgularına dönüştürmek ve pek çok olguları, bularak tarihî değıildir diye bir kenara bırakmak.⁶⁵ Böylece tarihi hurafelerden arındırmaktır.

İnsanlar tarafından meydana getirilen tarihî olayların her birinde genel ve özel âmiller söz konusudur. Genel âmiller her olayda göz önünde bulundurulması gereken hususlardır. Özel âmillere gelince, bunlar olaydan olaya değıişen şartlardır. İyi bir tarihçinin vazifesi ise bunların her ikisine birden gerekli önemi vererek inceleme yapmaktır.⁶⁶ Tarihçi, incelediğı toplumla o toplumun içinde bulunduğu mekan arasındaki bağlantıyı da hiçbir zaman gözden kaçırmamak mecburiyetindedir. Mekândan soyutlanmış bir toplum düşünölemeyeceğı gibi böyle bir tarih yazılması da düşünölemez.⁶⁷

Tarihçinin tarih bilimini gerçekleştirirken izleyeceğı yolları; deliller ve olguları ele almak, zaman ve mekân belirtecini kullanmak, mukayese eylemini gerçekleştirmek, olayları, olguları, delilleri, karşılaştırmak ve onları birbirleriyle ilişkilendirmek, değıerlendirme yapıp bir sonuca gitmek ve fikir üretmek, çağdaş çıkarımlar yapmak şeklinde ifade etmek mümkündür.⁶⁸ Tarihçinin tarihin bütün yöntem ve uygulama alanlarına başvurduğu halde ve gerçek kaynaklara inmesine rağmen, doğası gereğı hakikatin ancak belli bir miktarını ortaya koyabilme şansına sahip olduğu da bir gerçektir.⁶⁹ Geçmiş bugün kadar kolay ve doğru olarak bilmek veya incelemek çok zor hatta imkânsızdır. Tarihi oluşlardan ve kanıtlardan gerçek sonuçlar çıkarmak oldukça zordur. Çoğu kez veriler yetersiz ve eksiktir. Tarihçi mevcut delil ve kaynaklarla yetinmek zorundadır. Dolaylı olarak nakledilmiş hatıralar ve bilgiler bilerek veya bilmeyerek büyük değıişikliklere uğratılmaktadır. İnsanların gözlem ve duyuları arasında farklar ve aldanmalar her zaman olabilmektedir.⁷⁰ İşte mesleğın doğasında varolan bu çıkmazlar hakikatin tamamını kavrama şansından alıkor tarihçiyi. Özetle tarihçi gerçek olan %100'lük hakikatin tamamını, yani %100'lük kısmını ortaya koyma

⁶⁴ Carr, a.g.e., s. 106.

⁶⁵ Carr, a.g.e., s. 20.

⁶⁶ Kütükoğılu, a.g.e., s. 3.

⁶⁷ Kütükoğılu, a.g.e., s. 3.

⁶⁸ Güler, a.g.e., s. 79.

⁶⁹ Güler, a.g.e., s. 79.

⁷⁰ Özçelik İ., a.g.e., s. 115.

şansına sahip değildir.

1.2. TARİH TELAKKİLERİ (FELSEFESİ) VE GELİŞMESİ

Tarihin gayesi beşerin maddi-manevi hayatını öğrenmektir. Kendi hayatımızı ve bugünkü vaziyeti muhakemede bile fikirler muhtelifdir. İşte bu sebeple çeşit çeşit tarih felsefeleri doğmuştur.⁷¹

1.2.1. Teokratik Tarih Metodolojisi

En çok Avrupalıların özellikle Katoliklerin kullandığı tarih yaklaşımıdır. İslam müverrihleri için din bir mi'yardır. Yalnız bütün hadiseleri sırf dinî esaslarla izah etmek umumidir. El-biruni, İbn miskevey, Şems îci ve İbn-i Haldun gibi âlimler için din asla esas faktör değildir. Bunlara göre insanîyetin tarihî hayatının münderecatı ve hayatın kıymeti bir ilahî hükümlerliliğin esas kanunlarına tevafuk edip etmemesine göre taayyün eder.

1.2.2. Materyalist Tarih Metodolojisi

Bu nazariyenin taraftarlarına göre dünyayı idare eden kuvvet ilahî ve tabiatüstü değildir. Bilakis cihan mihanikî bir surette cereyan eden maddi tabiat kanunlarına tabidir. Tarih ilmi ancak bu maddi tabiat kanunlarının insan cemiyetinin tekâmülünde müessir olmaları keyfiyetini doğru öğrenebilirse ilmî olabilir. Materyalistler toplumlar üzerinde doğal kanunların etki yaptığını insanlar arasındaki ekonomik menfaatlerin meydana getirdiği anlaşmazlıkların tarihî olayları doğurduğunu söylerler

Tarihî materyalizme göre insanîyetin tekmil hayatında iktisadî istihsal münasebetleri esas amildir. Fikrî ve içtimaî hayattaki tekâmüllerde ancak bu müessirdir. Lenin'e göre yalnız aynı camialar ve azaları arasında değil muhtelif camialarda da sınıf mücadeleleri vardır. Tarihteki her türlü fütihat ve beynelmilel münasebetler bununla izah edilir. Materyalist tarihin zıttı "idealist tarih" görüşüdür. Buna göre insanlığın tarihi ancak fikren gelişmiş milletlerin tarihidir.

⁷¹ Togan, Z.V. a.g.e., s,120

1.2.3. Pozitivist Tarih Metodolojisi

Tarihte pozitivism tarih tetkikinde içtimaî ve tabî ilimler yolunu takip etmekten doğmuştur. Bu nazariyede tarihte tabiatüstü amillerin tesirini tanımıyor.

1.2.4. İdealist Tarih Metodolojisi

Beşer hayatını idare eden asıl amiller “ide”lerdir. İde ilahî ruhun mahsûlüdür. Materyalizmin tam zıttıdır.

1.2.5. Ekspresyonist Tarih Metodolojisi

Tarih insan hayatının cereyan halini idrak eylemek için bir vasıtaadır. Bu nazariyenin taraftarları insaniyet tarihinde rol oynayan ayrı insan kütleleri ve camialar hakkında da vesikalardan ziyade kendi intibalarına dayanarak hüküm veriyorlar.

1.2.6. Hümaniteci Tarih Metodolojisi

İnsan tabiat üzerinde hâkim olmak için yaratılmıştır. Fertler milletler ve ırkların üzerinde hâkim olan bir insaniyet vardır. Kùltürler ne kadar muhtelif olurlarsa olsunlar bunlar üzerinde şuurulu tek bir fail hâkim bulunmaktadır: insan

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSLAM TARİHÇİLİĞİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

2.1. İslam Tarihi ve Gelişimi

İslam Tarihçiliği'nin başlangıcına geçmeden önce; İslam'ın zuhur ettiği ve geliştiği bölgelerde tarih anlayışı ne idi. Geçmişlerine dair bilgileri nasıl aktarıyorlardı. Peygamberlik gelmeden önce ki Arap yarımadasının, sosyo-ekonomik durumu Hz. Muhammed'in (s.a.s.) doğumu, ataları ve doğumundan önce vuku' bulan olaylar hakkında malumatlar ne şekilde kaydedilmiş, bu kayıtlar ne şekilde aktarılmış, kısaca bir temas etmek istiyoruz.

2.1.1. İslam Tarihçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi

İslam öncesi Arap tarihçiliği, iki yönde seyredip gelişti. "Ensab Şecereleri" ve "Eyyamu'l-Arab". Araplar geçmişin devamlı olarak hatırlanması için soy-sop bilgisine (ensab) aşiretin ve kabilenin millî manevî değerlerinin yaşanılıp korunması için de örf ve adetlerin (Eyyamu'l-Arab) bilinmesine ayrı bir değer verdiler. Ancak gerek nesep bilgileri gerekse eyyam hikâyeleri herhangi bir tarih fikri olmaksızın şifahî olarak, ağızdan ağıza dolaşarak, nesilden nesile intikal etmiştir.⁷² Tarih ilmi araplarda sözlü rivayetlere dayanmaktadır.⁷³ Bu durumda İslam'ın ilk günlerindeki "şifahî tarihçilik" ile Cahiliyye dönemi nesep ve eyyam tarihçiliği arasında şekil ve metod benzerliği görülmekteyken İslam öncesi Arapların tarih ananesi ile Müslüman Araplardaki "vakanüvislik" arasında bağlar olduğunu söylemek zordur.⁷⁴ Çünkü cahiliyye devri tarihçiliği "uhdûse, ustûre, kıssa" uslubu şeklinde iken, İslamî dönemde siyer ve megazi ilminin öncüleri aynı zamanda ilk muhaddisler olduğu için, tahammül'ül-ilm kuralları çerçevesinde öğrenilip nakledilen isnad/metin usulü ortaya çıkmıştır.⁷⁵

İslam tarihçiliğinin kendi metodolojisini oluşturmadan önce etkilendiği bazı unsurlar bulunduğu coğrafyada mevcut idi. Bunları maddeler halinde sıralarsak şöyle

⁷² Josef Horovitz, **İslam Tarihçiliğinin Doğuşu, İlk Siyer/Megazi Eserleri ve Müellifleri**, Ankara Okulu Yay.Ankara 2002, s.19 vd; Hizmetli, a.g.e., s. 29, Kemal Sandıkçı, **İslam Tarihçiliğinin Başlangıcı**, s. 59, Buhâri Sempozyumu, Kayseri 18-20 Haziran 1987.

⁷³ Seyyide İsmail Kâşif, **İslam Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metotları**, çev. Mehmet Şeker, vdd., İzmir 1997, s. 21.

⁷⁴ Hizmetli S., a.g.e., s. 29.

⁷⁵ Şulul, a.g.e., s. 35.

diyebiliriz.⁷⁶

1. Kitabeler: M. 328 tarihli İmrü'l-Kays Kitabesi, 578, tarihli Şerahî Kitabesi ve Güney Yemen'deki kitabeler. Bu kitabeler İslam öncesi Arap Yarımadasında yazılı bir tarih anlayışının varlığını delillendirir.

2. Eyyamu'l-Arap Edebiyatı: Cahiliyye devrinde Araplar arasında meydana gelen meşhur savaşlardan bahseden sözlü edebiyat, hikâyeler.

3. Ensab İlmi: Cahiliyye devri Arap kabileleri kabilenin ve kabiledaki ailelerin soy kütüklerini tutar, bunları ezberlerlerdi.

4. Arap Şiiri: Cahiliyye devrinde Orta Arabistan ve Hicaz'da ortak bir edebî dil ortaya çıkmıştı.

5. Okuyup yazmanın yaygınlaşması

6. Komşu ülkelerin Tarih edebiyatının etkisi

7. Kur'an-ı Kerim'deki Peygamber ve Benî İsrail tarihine dair hikâyeler

8. Şu'ubiyye hareketine karşı Arap kabilelerinin tepkisi

9. Siyasi hizpleşmeler ve İmamet meselesi

İslam dininin, Eyyamu'l-Arap rivayetlerine tepkisiz kalışı, ilk dönem şifahi tarih ile nesep ve eyyam rivayetlerinin metod açısından benzerlik taşıması, bu haberlerin tarih ilminin doğuşuna etki etmesine sebep olmuştur. Peygamber, esas olarak tarihi harekete geçirmeye ve onu ilahî modele göre düzenlemeye çalışan bir kimsedir. Bu bakımdan ne Nebevî vahy ne de Nebevî davranış, karşı karşıya bulunduğu fiilî tarihi durumu ihmal edip tamamen soyut genellemelere dalamaz.

İslam Tarihi'nin miladi 610 yılında başlamış olduğu⁷⁷ bilgisi doğru fakat eksiktir. Kanaatimizce, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) yaptığı davetin ihtiva ettiği tarihî malumat, Müslüman toplumunda "tarihçilik" faaliyetinin ve "tarih araştırmaları" hareketinin aslî membaini teşkil etmiştir. Fakat bir yandan gerek zihinlerde gerekse yazılı belgelerdeki bu malumat ciddi bir tarih tetkiden mahrum bulunuyordu. . Öyleyse İslam Tarihi'nin başlangıcı hususunda var olan İslam Tarihçiliğinin, Peygamber'in hayat ve faaliyetlerinin tetkiki ile başladığı ve kaynağını da Hadis toplayıcılığında, özellikle Peygamberin gazalarına ait hadisleri toplamada bulduğunu,⁷⁸ kanaatini nereye yerleştireceğiz? Elbette ki bu iddia yersiz ve temelsiz değildir. Bizim kanaatimizce

⁷⁶ Fazlur Rahman, **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu**, çev, Salih Akdemir, Ankara 1997, s. 31.

⁷⁷ Hizmetli, a.g.e., s. 33.

⁷⁸ Gibb, a.g.m., s. 784.

muhteva olarak İslam Tarihçiliği özellikle Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'in yaratılışı yani insanoğlunun yaratılışı ile başlamıştır.⁷⁹ Ancak; ilmî olarak Arap tarihçiliğinin başlangıcını Hz. Muhammed'in hayatının tetkiki ile başladığını söyleyebiliriz.⁸⁰

Bu yüzden ki, Vahyin başlangıcı da, İslam Tarihi'nin başlangıcı sayılmaz. Miladî 610 yılında hemen bir tarih tetkikinden söz edilemez. Vahy ile birlikte Müslümanların tarihî bilgiye ulaştığından hiç şüphe yoktur. Tarih tasavvuru da oluşmuştur. Fakat Kur'an-ı Kerim'deki tarihi malzeme yer ve zaman unsurundan mahrumdur. Yeri ve zamanı tayin edilmeyen bilgi tarih bilgisinden ziyade edebî bir bilgidir.⁸¹ Kaldığı bu malzeme; ilahî menşeli olduğu için, burada müslümanların tarihçiliğinden bahsedemeyiz o zaman konusunu müslümanların teşkil ettiği, müslümanların el ürünü olan bir tarihçilik için, İslam Tarihi, ifadesinin yekûnu çok daha iyi temsil edeceği kanaatindeyiz. Hiç şüphesiz İslam Tarihçiliği aniden meydana gelmiş bir mucize değildir. İslam tarihçiliği birçok âminin bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkmıştır. İslam dünyasında husule gelen birçok ilimle paralel olarak ortaya çıkmıştır. İslam Tarihi'nde tarihle ilgili ilk çalışma Kur'an'ın toplanması ve iki kapak arasına alınmasıdır. Burada Mekke ve Medine'de inen ayetler ve sureler bahsedilen olaylara göre bir tasnife tabi tutulmuştur. Bu bir tarih çalışması örneğidir. Hicrî takvimin kabulü ve divanların tertibiyle tarih çalışmasında yeni bir adım atılmıştır.⁸² Bu çalışmalar ikinci halife Hz. Ömer döneminde meydana gelmiştir.

İlk dört halife döneminde, hadis hıfsına ve cem'ine hem de İslam Tarihi malzemesinin muhafazasına büyük önem verilmiştir. Bununla beraber Araplar umumi tarihle olan ilişkilerini de kesmemişlerdir. Daha sonra Muaviye b. Ebi Süfyan umumi tarihe yakın ilgi duyup, tarih kitaplarını Arapça'ya nakleden özel bir idari kurum tesis etmiştir.⁸³ Müslümanların ilgilendikleri ilk tarihi anlatımlar Kur'ân'ın naklettiği bölgesel tarihî kıssalardır. Bundan başka, İslam Tarihçiliğinin ilk safhasında tarihle ilgilenen kişilerin nesep bilgisinden başka Hz. Peygamber'in hayatı ve gazveleri Yemen ve Benî İsrail tarihleriyle ilgilendiklerini görmek mümkündür. Tarih konusunda ilk çalışma yapanların Hicaz ve Yemen asıllı Tarihçilerin olması tesadüfî değildir. Yemen asıllı

⁷⁹ Bakara, 2/30

⁸⁰ Gibb, a.g.m., s. 784.

⁸¹ Şeşen, a.g.e., s. 18.

⁸² Şeşen, a.g.e., s. 14.

⁸³ Hizmetli, a.g.e., s. 67, Ayrıca bkz, Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin, **Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdini'l-Cevher**, C. V, Kahire 1327, s. 73-78,

kişiler genellikle Yemen ve Benî İsrail tarihiyle, Hicaz asıllı kişiler ise Hz Peygamberin(s.a.s.) hayatı ve İslam tarihiyle ilgilenmişlerdir.⁸⁴

İslam Tarihi, zirvesini üç neslin oluşturduğu en hayırlı noktadan, yani zirveden başlamış olmaktadır. Rivayetlerde geçen, arka arkaya üç neslin zikri ve daha sonra bozulmanın başlaması ise, söz konusu üç nesilden sonra şerrin hayra galip geleceği veya kötü nesillerin zuhur edeceği çöküş durumunu bildirmektedir. Böylece tarih, iyi olandan kötüye, hayırlı olandan hayırsıza bir doğru seyir takip etmektedir. Diğer bir ifadeyle tarih, zirveden, piramidin en yukarı noktasından, başlamış ve aşağıya, kötüleşmeye ve bozulmaya doğru bir istikamet takip etmiştir.⁸⁵

Zehebî'nin kaydına göre İslam Tarihi'nde ilimlerin tedvini 123/741 yılında başlamıştır.⁸⁶ Hicrî II. yüzyılın başında, gerek kabile, neseb ve ananelerine vakıf olan şeyhlerin, ravilerin, gerekse şiir ve ensab haberlerini ihtiva eden kitapların varlığından haberdarız. Bu monograflar ve raviler daha sonraki tarihçiler için malzeme oluşturmuşlardır. Bu durum zamanla kabileyi de aşarak bölgesel bir görünüm almış Basra ve Kufe (Irak) Tarih Okulu bu şekilde kurulmuştur.⁸⁷

Hicrî II. yüzyıl ortalarında tarihî ve dinî meselelerle ilgili rivayetler toplanmaya başlanmıştır. Birbirleriyle alakalı olan rivayetler ve konular monograflara kayıt edilmiştir. Eban b. Osman ve Urve b. Zübeyr megaziye dair kitaplar te'lif ederken, Irak'lı ravilerden Ebû Mihnef ve Seyf b. Ömer İslam'ın ilk devir Tarihiyle ilgili monografiler meydana getirmişlerdir.⁸⁸ Siyer ve Megazi türünden eserlerle devam eden tarihçiler, hadislerin senetlerinin araştırılıp tespit edilmesi zaruretinin ortaya çıkmasıyla, "Tabakat" kitapları da ilave edilmiştir. İslamî rivayetler isnad sistemi, erken devirde Zührî (v. 124/742) ile kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁹

Üçüncü nesil tarihçiliğin alanı gelişmiş ve Müslüman araştırmacılar sadece siyer hududu içerisinde yazmamışlardır. Mesela: İbn İshak'ın öğrencisi el-Vakıdî, siyer-megazi ve tabakat sahasında önemli tarihçilerden birisidir. Özellikle Taberî'ye büyük faydalar sağlayarak, "et-Tarihu'l-Kebir" adında genel bir tarih kitabı yazmasına yol

⁸⁴ Kâşif, a.g.e., s. 34-35. Ayrıca bkz. Şeşen, a.g.e., s. 19.

⁸⁵ http://www.ahmet-keles.com/akademik/makaleler/Tarih_bilincimiz.

⁸⁶ Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin, **Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdini'l-Cevher**, C. V, Kahire 1327, s. 73-78; Şeşen, a.g.e., s. 3.

⁸⁷ Gibb, a.g.m., s. 784.

⁸⁸ Hizmetli, a.g.e., s. 67.

⁸⁹ Şulul, a.g.e., s. 35. Ayrıca bkz, A. Aziz Durî, **İlk Dönem İslam Tarihi -Bir Önsöz-** çev. Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yay., İstanbul 1991, s. 34-35

açmıştır. O bu kitabında yalnızca Hz. Peygamberin hayatı ve gazalarını değil, Harun er-Reşid hilafetine kadar meydana gelen olaylarla ilgili malumatı da toplamıştır.⁹⁰

Abbasîler dönemindeki tercüme faaliyetlerinden İslam tarihi de etkilenmiştir. Bu tercüme hareketleri, Müslümanlar arasında tarihçiliğin genişleyip gelişmesine ve yeni görünüm almasına sebep olmuştur. Tercüme edilen eserler genellikle Rumlar, Farslar, Yahudîler ve Hıristiyanlarla ilgili bölümlerdi. Böylelikle İslam Tarihçiliği genel tarihçiliğe doğru gelişmiştir. Özellikle Hicrî II. ve III. asır, İslam Tarihi'nin geliştiği ve seçkin tarihçilerin yetiştiği bir devirdir.⁹¹ Hicrî III. Asır, İslam Tarihi'nin altın devri diye tarif edilmesine rağmen bu dönemde 178/794 tarihinde Bağdat'ta tesis edilen kâğıdın kullanılması ile başlayan İslam araştırmalar yeni bir boyut kazanmıştır. En eski eserlerin yazılı metinleri bu tarihten itibaren günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır.⁹²

Hicrî III. asrın önemli olaylarından birisi de, asrın sonlarına doğru hadisçilerin hadisleri toplamak, tasnif ve tertip etmek gayesiyle yaptıkları “*ilim talebi seyahatleri*”nin önemli ölçüde çoğalması ve bir gelenek halini almasıdır. Bu seyahatler sonunda tarih ile hadis arasında üslup yönünden bir etkileşim meydana gelmiştir. Buna göre her tarihî hâdise, görgü şahidinin o günlerde yaşamış olan bir kimsenin ağzından nakledilecek ve isnat yoluyla eserin yazarına ulaşacaktır. Bu tarzdaki bir nakil anlayışı, olayları ay ve günlerine varacak kadar tarihlendirme kararlılığının gelişmesine sebep olacaktır. Bu durum sistemli tarih yazıcılığının başlamasına da sebep olmuştur.⁹³

Hicrî IV. asır İslam Tarihçiliği'nin olgunluk devri diyebiliriz. Bu dönemin en ünlü tarihçisi Taberî olmuştur. Bu devirde yetişen ünlü tarihçiler İslam tarihinin bir bilim dalı olarak yerleşip gelişmesinde fevkalade önemli rol oynamışlardır. Hicrî IV. asrın bir başka özelliği ise tarih yazarlarının büyük çoğunluğunu saray hizmetlileri ve devlet memurlarının oluşturması, din âlimlerinin tarih yazıcılığı ile fazla uğraşmamalarıdır. Hükümdarların ve devletin resmi görevlileri durumundaki bu yeni tarih yazarları hanedanlar, hükümdarlar ve ailelerine dair hususi tarihlere kayıt olarak yazdırmışlardır.

Hicri V. asırda umumi ve milli tarihler yazılmasına devam edilmiştir. Ancak VI.

⁹⁰ Duri, a.g.e., s. 40; ayrıca bkz., Jozef Horovitz, **İslamî Tarihçiliğin Doğuşu-İlk Siyer ve Megazi Eserleri ve Müellifleri**, çev. R. Altınay-R. Özmen, Ankara Okulu Yay., s. 92-98

⁹¹ Hizmetli, a.g.e., s. 68.

⁹² Gibb, a.g.m., s. 793.

⁹³ Hizmetli, a.g.e., s. 70. Ayrıca bkz., Philip K. Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980, c.II, 594.

asırda “*hal tercümesi*” türünde tarih yazıcılığına önem verilmiştir. Sonraki devirde Eyyubiler ve Memlukîler tarihçiliği teşvik ederek tarihçileri himayelerine almışlardır. Neticede tarih kitapları çoğalarak, tabakat, teracim ve rical ilmi kitapları ile milli ve mahalli tarih kitapları da yazılmıştır.

Hicri IX. yüzyılda İslam tarihçiliği ünlü sosyolog ve tarihçi İbn Haldun ile yeni bir çehre kazanmıştır. Geleneksel metodla yapılan en eski İslam Tarihi kitaplarını ve yazarlarını sert bir dille eleştiren İbn Haldun, tarihçilikte yeni bir çağ açmıştır. İslam Tarihçiliği'nin tenkit usullerini tespit edip, ilk defa tarih metodolojisi ve tarih felsefesi konularını müstakil olarak ele almıştır. Tarih yazıcılığında milletlerin mukadderatları ile sosyal ve kültürel yapıları arasında bağ kurma anlayışını getirmiştir.⁹⁴

Hicri XI ve XII. yüzyıllarda muhtasar İslam Tarihi yazıcılığı yapan yeni bir tarihçiler topluluğu ortaya çıktığı görülmektedir. Bunların Ansiklopedik mahiyetteki bu çalışmaları yazarların bilgisine ve yazdıklarına güvenmek oldukça zordur. Çünkü bunlar İbn Haldun'un dediği gibi bilinen tarih anlayışını yok etmişler tarihin sağladığı yararları da ortadan kaldırmışlardır.⁹⁵

Miladi XVI. yüzyılın sonlarından itibaren İslam ilimlerinde görülen taklitçilik, tarihçilikte de kendini göstermiştir. İslam âleminin miladi XVII. yüzyıldan itibaren tarihi ve ilmi gelişmelere ayak uyduramayarak kurum ve kuruluşlarını yenilemeyerek bir çöküntü dönemine girmiştir. İslam ülkelerinin siyasi, fikri, iktisadi ve kültürel yönlerden batının peyki durumuna düşmüştür. Bu taklitçilikten kurtulmak için XIX. yüzyıldan itibaren İslam âleminde, genelde İslami ilimlerde ve tarihçilik alanında önemli gelişmeler olduğu görülmüştür. Son yüzyıllar da İslam Tarihçiliği'nin önemli özelliklerinden birisi de ilk dönem kaynakların yeniden neşredilmesi veya tercüme edilmesidir. Çeşitli gayelere yönelik olarak yapılan bu çalışmalar yeni nesillere tarihi yaşattığı gibi tarih kültürünün ve sevgisinin yükselmesine yol açmıştır

2.1.2. İslam Tarihinin Kaynakları

İslam tarihinin kaynakları ilahî ve beşeri olmak üzere temelde ikiye ayrılır. İlahî kaynak, Yüce Allah'ın çeşitli Peygamberleri aracılığıyla insanlığa duyurdukları kutsal kitaplardır. Peygamberlere verilen sahifelerde, Zebur, Tevrat, İncil ve Kur'an'da insanlık tarihinin genel bir panoraması sunulmaktadır. Bunlardan özellikle Kur'an-ı

⁹⁴ İbn Haldun, a.g.e., s.18 vd.

⁹⁵ İbn Haldun, a.g.e., s. 9

Kerim, Hz. Muhammed'den önceki peygamberler zamanında meydana gelen hadiseleri, evrenin ve insanlığın gidişatı ile ilgili tüm önemli gelişmeleri genel çerçevede ihtiva etmektedir. Beşerî kaynak, insan eksenli kaynak olup nebevî haberler ve insanların eserleri şeklinde ikiye ayrılır. İlahî menşe'li kaynaklarda herhangi bir sıhhat problemi söz konusu değildir. Beşerî menşe'li kaynaklarda, gerek ravilerin sıhhati, gerekse metin sıhhati tetkik edilmeye muhtaçtır.

İslam Tarihi kaynakları genellikle “*derleme-toplama*” kapsamlı rivayetlerden meydana gelmiş eserlerdir. Bizzat yazarlarının yaptıkları inceleme ve araştırma ya da rivayet elde etme çalışmalarına veyahut bilgi, deney ve görüşüne dayanmamaktadır. Bu bakımdan bize intikal eden bilgilere ihtiyatla yaklaşmalıyız veya iç ve dış tenkide tabi tutmalıyız.⁹⁶

2.1.2.1. Kur'an-ı Kerim

Tarih kelimesinin Kur'an da geçmediği bilinmektedir. M. İkbâl'e göre, Kur'an-ı Kerim'de “Allah'ın Günleri”⁹⁷ deyimini insan bilgisinin üçüncü kaynağı olan tarih anlamında kullanılmıştır.⁹⁸ Bu ve bunun gibi, tarih kelimesi kullanılmadan geçmişin bilgisi kastedilerek değişik kelimeler Kur'an-ı Kerim'de zikredilmiştir. Kur'an bütün İslami ilimlerin kaynağını oluşturur. Bizzat Kur'an, gerek geçmişin tarihi gerekse nazil olduğu dönemin manzarası ile ilgili delillerle doludur.⁹⁹ İslam tarihinin, siyer ve megazi ilimlerinin konularını oluşturan meseleler de, büyük çoğunluğu itibariyle ve öz olarak Kur'an'da mevcuttur.¹⁰⁰

Kur'an, İslam tarihi kaynakları arasında ilk sırada yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim, geçmiş milletler ve Hz. Muhammed'in hayatına dair bilgi veren en sahih kaynaktır.¹⁰¹ Kur'an'ın birinci kaynak oluşu onun tek kaynak olduğu anlamına gelmez. Kur'an'ın geçmiş Peygamberlerden ve ümmetlerden bahsederken ayrıntıya girmemesi

⁹⁶ Uçar, a.g.e., s. 60-61.

⁹⁷ İbrahim 14/5

⁹⁸ Muhammed İkbâl, **İslam Düşüncesinin Yeniden Doğuşu**, (Çev, Ahmet Asrar), İstanbul 1984, s. 188-189.

⁹⁹ Hizmetli, a.g.e., s. 46-47.

¹⁰⁰ Ena'm, 6/59; “Gaybın anahtarları O'nun katındadır, onları O'ndan başkası bilmez, karada ve denizde olanları O bilir ve bir yaprak düşmez ki, onu O bilmesin; ne toprağın karanlıklarında bir tane, ne de kuru ve yaş hiçbir şey yoktur ki, o herşeyi açıklayan Kitap'ta bulunmasın.”; Fazlur Rahman, a.g.e., s. 32

¹⁰¹ İzzet Derveze, **Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sas) 'in Hayatı I-III**, s. 16-17
çev. Mehmet Yolcu, İstanbul 1998

onun diğer kaynakları işaret etmesine yorumlanabilir. Kur'an'ın İslam tarihine en büyük katkısı zannımızca, Müslümanlarda tarih tasavvuru ve bilinci oluşturmalarıdır. Ancak, Kur'an'ın tarihe bakışı kendine özgüdür. Hem önceki semavi dinlerin ve kitapların, hem de tarihçilerin ve filozofların bakışından farklıdır. Zira Kur'an tarihi, geçmişi, yaşanılan zamanı ve geleceği ile bir bütün halinde insanoğlunun faaliyet sahası olarak görür.¹⁰² Gerçekten Kur'an'ın tarih anlayışı temelde, insan tabiatının derinlemesine anlaşılması üzerine kurulmuştur.¹⁰³

İslam akidesi, Allah'ı istediğini yapan ve yaptığından sorumlu olmayan bir varlık olarak tanıyor ve “kader akidesi”ni getirmiştir. Fakat Allah'ın iradesi hususunu tarihte “*sebepe ve sebeplenme*” kanunu ile açıklayan bir formül ortaya koymuştur. Zira herşey Allah'ın mutlak iradesiyle meydana gelmiştir. Allah her şeyi bir kanuna göre yaratmak “*adet*”ini icra ediyor ki, bu O'nun kendi iradesinin sonucudur. İslam'ın bu ilkesi tarihçilere olayların cereyanını sebep ve müsebbip bağıllığı kanu'na göre açıklamak yolunda geniş imkânlar açmıştır. Bu imkânlar Müslümanları, hayatın içerisinde, daha önceden hazırlanmış bir senaryonun tutsak oyuncularını psikolojisinden çıkarıp onları yeryüzünde şerefli bir makama oturtmuştur.¹⁰⁴

Tarihin dinamiği insan, insanın dinamiği de imandır. Tarihi yapanda yıkan da; dünya hayatını cennet ve cehennem yapan da insandır.¹⁰⁵ Kur'an'ın tarih anlayışı temelde, insan tabiatının derinlemesine anlaşılması üzerine kuruludur.¹⁰⁶ Kur'an'ın tarihi haberlerinin önemli bölümünün önceki toplumların durumlarıyla (*esatiru'l evvelin*) ilgili olduğunu daha önce söylemiştik. Ancak bu anlatımlar bilinen hikâyeciliğin ötesinde olup, insanlığa yaşadığı an ve geleceği ile ilgili çeşitli mesajlar vermiştir. Kur'anın umumî tarihle alakalı olarak sunduğu bilgiler, diğer dinlerinkilerine benzememektedir. Mesela, Kur'an'ın tarih kahramanı insandır ve dünyanın efendisi olmaya layık görülen tek adaydır.¹⁰⁷ O dünyaya aslî suç kamburu sırtında olarak gelmemiş ve onun korkusuyla ezilmemiştir. Akıl, fikir, irade ve kuvvet sahibi ve

¹⁰² En'am, 6/25; Mü'minun, 23/82-83; Furkan, 25/5; Neml, 27/67-68; Mutaffifin, 83/13; Bolay, “**Kur'an-ı Kerim'in Tarihe Bakışı**”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, Ankara 1985, s. 149.

¹⁰³ Hizmetli, a.g.e., s. 49.

¹⁰⁴ Kamer, 55/49; Hizmetli, a.g.e., s. 49-50.

¹⁰⁵ Bolay, a.g.m., s. 149.

¹⁰⁶ Hizmetli, a.g.e., s. 49.

¹⁰⁷ Bolay, a.g.m., s. 149.

dolaysıyla yaptıklarından sorumludur.¹⁰⁸ İnsan geçmişiyle yaşanan zamanı ve geleceği ile kendisine bir faaliyet sahası yapılan tarihi şekillendiren faktördür.¹⁰⁹

İşte Kur'an işaret edilen yönleri itibariyle, bir "Ahbar kitabı" görünümünü arzeder ve tarih çalışmalarının menbaini oluşturur. Bir yandan da tarih şuur ve bilgisi kazandırıp, diğer taraftan Müslümanların siyer ve megazi çalışmalarının konularını oluşturur.¹¹⁰ Kur'an-ı Kerim'den sonra İslam Tarihi'nin kaynağını oluşturan hadislerdir.

2.2. Hadis

Hadis'in İslam tarihinin kaynaklarındaki önceliğini vurgulamak açısından biraz abartılı olsa bile genel kanıyı ifade etmek açısından "tarih hadis ilimlerinden bir ilimdir" diyen Sehavî'nin sözünü burada zikretmemiz gerekir. Hadis'in İslam Tarihi yönünden önemini artıran unsurların başında Hz. Peygamber'in hayatı hakkında bilgiler vermesi gelir.¹¹¹ İlmî Arap tarihçiliğinin, Hz. Peygamber'in hayatının tetkiki ile başladığı ve kaynağını da hadis toplayıcılığında ve özellikle Peygamber'in gazalarına ait hadisleri toplamada bulduğu görülmektedir.¹¹²

Müslümanlar gerek Hz. Peygamber gerekse onun ölümünden sonra ortaya çıkan ihtilafların bilinmesine büyük önem verdiler. Siyasî ve mezhebî çekişmeler, İslam Kültür tarihinde derin izler bırakmıştır. Başlangıçta siyasî olan ihtilafların dinî bir vecheye büründürülmesi, itikadi bir takım problemlerin temelinde, tarihi hadiselerin yatması, söz konusu hadiselerin iyi bilinmesi gerekliliğini doğurmuştur.¹¹³

Başlangıçta İslam Tarihçilerinin temel uğraşı tarihsel haberleri toplamak sınıflandırmak ve doğruluklarından emin olmayı sağlayacak gereçleri temin etmektir.¹¹⁴ Bu, İslam tarihçilerin ilk uğraşları olmuştur.

İslam tarihçiliği, İslam dünyasında ortaya çıkan birçok ilimle paralel olarak ortaya çıkmış, onlardan etkilendiği gibi onlara etki de yapmıştır. Bu ilimlerin başında hadis gelir. İslam tarihi, siyer ve megazi ile ilgili rivayetleri hadis ilminden istifade

¹⁰⁸ Hizmetli, a.g.e., s. 49.

¹⁰⁹ Hizmetli, a.g.e., s. 48.

¹¹⁰ Franz Rosenthal, **İlmü't-Tarih İndel Müslimin**, çev. Salih Ahmed el-Ali, Beyrut 1971, s. 42.

¹¹¹ es-Sehâvî, el-Kavlü'l-Bedî', 363.

¹¹² Gibb, a.g.m., s. 784, Muhammed Abdul Jabbar Beg, **İslam Tarihi Öğretiminin Problemleri**, s.109, çevr.M. Bahaüddin Varol, İstem, Yıl:1, Sayı:2, 2003, s.209 - 221

¹¹³ Şaban Öz, **İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri**, Doktora Tezi, Ankara 2006, s, 31

¹¹⁴ Şulul, a.g.e., s. 39.

ederek kullanmıştır. Kullandıkları isnad sisteminden dolayı; tarih ilmi, hadis ilminin bir parçası olarak görülmüştür. Şunu da belirtmek gerekir ki, en güvenilir hadis alimlerinin “tarih” adıyla kaleme aldıkları tabakat eserleri; bu iki ilmi birbirine daha çok yaklaştırmıştır. Tarihçilerin rivayetleri İsnat sistemini kullanarak nakletmeleri, hadisçilerin tabakat eserlerini kronolojik bir sistemle yazmaları, yazdıkları bu eselere “tarih” ismini vermeleri.

Büyük islam âlimlerinden Sehavî; tarih ile hadis arasında sıkı bir bağ bulunduğuna işaret etmiştir. Öncelikle getirdiği din ve kurduğu devlet ile tarihe yön veren bir şahıs tarafından belirli bir yer ve zamanda söylendiği için, hadisin kendisi tarihtir.¹¹⁵ Peygamber esas olarak tarihi harekete geçirmeye ve onu ilahî bir modele göre düzenlemeye çalışan kimsedir.¹¹⁶ Bu bakımdan hadisin esas menbaı olan Hz. Peygamberin tarihsel kişiliği ve tarihe yön vermesi ve bunun geçmişe dair bilgiler ihtiva etmesi bakımından, onun sözleri, tarihe kaynaklık eder.

Tarih ilminin alt kolları olan siyer ve megazi ilimleri ile hadis ilmi arasında ortak konular bulunmasına rağmen konuları ele alış tarzları ve amaçlarının farklı olması yöntemlerinin de farklılaşmasına sebep olmuştur. Her iki ilim dalı da Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirlerini konu edinmiş; her iki ilim dalı bunları; sened ve metin açısından tahlil etmiştir.

Tarih ile hadis ilmi arasındaki en genel ortaklık ikisinin de şimdiki veya gelecek zamanla değil de, geçmiş zamanla ilgilenmeleri ve geçmişte yaşanmış olaylar hakkında araştırmalar yapmış olmalarıdır. Bununla birlikte aralarında umum-husus ilişkisinin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.¹¹⁷

İlmi tarihçilik, gerek hadislerin gerekse geçmişe dair Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan bilgilerin sıhhatini, gerek bu bilgileri rivayet edenlerin sıhhatini tespit ve tetkik etmek açısından muhaddislerin kullandığı cerh-/ta’dil ve isnad sistemlerini kullanmıştır. Bu yöntemler bütün İslam ilimleri tarafından kullanılan ortak bir sistemdir.

Metin ve seneden bahsetmiş iken muhtemel bir şüphenin izalesi için muhaddisler nazarında hadisin metin ve seneden oluştuğu bilinmelidir. Bazen büyük muhaddislerden bahsedilirken yedi yüz bin hadis yazmıştır, bir milyon hadis toplamıştır

¹¹⁵ Sehâvî, a.g.e., s. 44.

¹¹⁶ Fazlur Rahman, a.g.e., s. 31.

¹¹⁷ Gönül Kolkıran, **Tarih ve Hadis Disiplini Açısından Tarih ve Hadiste Güvenilirlik**, Ankara 2004, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 52.

gibi ifadelere rastlanır. Bunlar şüphesiz kabaca rakamlar olmakla birlikte, yine de okuyucuya mübalağalı gelebilir. Gerçekten de peygamberimizin nübüvvet yılları, bilhassa hicret sonrası günleri göz önüne alınırsa bu rakamlar çok fazladır. Ama her hadisin muhaddislerce sened ve metni ile birlikte bir bütün olarak görüldüğü bilinirse durum anlaşılır. Mesela Ahmed Naim Tecrid-i Sarih tercümesinde şöyle der: "'Ameller niyetlere göredir' hadisini Hafız Ebu İsmail-i Ensari-i Herevi yalnız Yahya b. Said-i Ensari ashabına varmak üzere yedi yüz tarikten kayd ve zabt eylemiştir." Yani yalnız bu hadisin yedi yüzden fazla senedi var demektir ki hadis sened ve metni ile birlikte bir bütün sayıldığından bu metinde yedi yüzden fazla hadis var demektir. Artık diğer hadisler de nazar-ı dikkate alınırsa hadis sayısının ne kadar kabarık rakamlara ulaşacağı tasavvur edilebilir. Bu rakamları daha da artıran bir diğer husus sahabe ve tabiinin söz ve fiillerine de hadis denmesidir. Böylece bir milyon, şu kadar yüz bin gibi ifadelerin hiç de mübalağalı olmadığı ortaya çıkmaktadır.¹¹⁸

Tarih ve hadis metodolojileri mukayese edildiğinde, sözlü nakillere dayanması ve rivayetlerdeki metinlerin isnaddan sonra zikredilmeleri itibariyle iki ilim arasında benzerlikler bulunduğunu biliyoruz. Fakat kaynağın güvenilirliği konusunda tarihçilerle hadisçiler farklı yaklaşımlara sahiptirler.¹¹⁹ Hadisçi rivayet ettiği olayı belli bir zamana ve mekâna yerleştirmeye çalışmaz. Sadece sahîh veya sahte olduğunu tespit ile uğraşır. Bunun için olaylar muallâkta ve bağlamsızdır. Tarihçi ise naklettiği rivayeti bir zaman ve mekân içerisine yerleştirir. Onun için önemli olan, bir hadiseyle ilgili bütün rivayetleri, yer ve zaman unsurlarını da dikkate alarak, bir araya toplamak ve kendi yorumunu katmaksızın bunları aktarmaktır.¹²⁰ Dolayısıyla o, naklettiği rivayetin senedindeki şahısları tek tek sorgulamaya kalkmaz, sahîh olsun zayıf olsun olayla ilgili rivayetleri eserine alır. Bundaki gaye, olayı bir bütün halinde aktarmak, senedleri ve benzer metinleri tekrarlayarak sözü ağırlaştırmamaktır.¹²¹

Özetle, başlangıçta özellikle Rasulullah'ın hayatına duyulan ilgi sebebiyle ortaya çıkan tarih ve hadis, zaman içerisinde kendilerine uygun metodlar geliştirerek şekillenmiş iki farklı ilim dalıdır.

Ancak bu farklı ilim dalları özellikle oluşum safhasının her aşamasında

¹¹⁸ http://www.muhammad.org/hadis_ilim_temel.shtml

¹¹⁹ Nilgün Öksüz, **Tarih Hadis İlişkisi ve Buharinin Tarihi'l-Evsat'ndaki Metodu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2004, s. 26.

¹²⁰ Öksüz, a.g.e., s. 26.

¹²¹ Kolkıran, a.g.e., s. 56.

birbirlerini etkilemişler ve karşılıklı olarak birbirlerine kaynaklık etmişlerdir. Tarih ilmi hicri birinci yüzyılın sonlarından itibaren kendine has bir kulvarda gelişmeye başlayıp, tabakat ve fütuh gibi alt birimlere sahip müstakil bir ilim haline gelmiştir.¹²² Tarih ilmi insanlık nesli varolduğu müddetçe gelişimini sürdürmeye devam edecektir.

2.3. İlk İslam Tarihçileri

İlk Müslüman tarih yazarlarının tarihe yaklaşımları yerel bir bakış açısından evrensel olana doğru kademeli olarak ilerlemiştir. Mesela, Medine Tarih Ekolunun başlangıçta vurgusu Siyer, Megazi ve halifeliliğin vakayinameleri üzerine kurulmuştur. Kufe ve Basra Ekolleri daha çok kabile özelliklerine, silsileye (soy araştırmasına), gramere, belagat ilmine v.b. dikkat etmişlerdir. (Belli kabilelerin, kanları nedeniyle daha saf (temiz) oldukları ve böylece daha hatip oldukları fikrinden etkilenmişlerdir.) İslamın yayılmasıyla birlikte grup veya kabile kavramı, terimin modern anlamdaki gibi olmasa da ümmete doğru genişletilmiştir. Bu ummet kavramı, daha sonra, yayılmış ve temelde Musluman toplumun arasında “tarih bilincinin” gelişmesine ve buyumesine ciddi katkıda bulunmuştur. Buna rağmen, sınırlı kullanılabilirliği ve alana olan bir konu ile ilgili veri toplanmasıyla meşgul olan belli bir kabile ve bölgeye ait insanları gördüğümüz zaman, ilk yüzyıllarda yerel ve kabilesel sadakate yönelik yaygın eğilimi gördük. Buna karşın, bu dar bakışın ve ilginin rivayet sahipleri, el-Taberi gibi sonraki tarihçiler tarafından İslamın ilk dönem tarihinin daha detaylı toplanmasında kullanıldıkları zaman, bunların kendi dönemlerindeki bölgesel ve kabilevi olaylarla ilgili detayların zenginliğinden dolayı “evrensel” tarih türünün organik bütünü oluşturmuştur.¹²³

2.3.1. Abdullah b. Abbas (v. 619/697)

Eshab-ı kiramın meşhurlarından. Resulullah'ın (s.a.s.) amcası Hz. Abbas'ın oğludur. Annesi Lübabe binti Haris Hilaliyye olup, Halid bin Velid'in teyzesidir. Hicretten üç sene önce Mekke'de (619 yılı civarı) doğdu. 78/697 senesinde Taif'te vefat etti. Abdullah bin Abbas doğduğu zaman, Peygamber efendimiz onu kucağına alıp; "Allah'ım! Onu dinde fakih kıl ve Kitab'ını ona öğret." diye dua etti. Küçük yaştan itibaren Peygamber efendimizin huzurunda ve hizmetinde bulunup iltifat ve ihsanlarına

¹²² Hizmetli, a.g.e., s.

¹²³ http://ktp.isam.org.tr/pdfdrg/D02237%5C2006_10/2006_10_KAPANSAHINM.

kavuştu. Hicretten sonra sekiz sene Mekke-i mükerrermede kalan Abdullah bin Abbas, hicretin sekizinci senesinde Mekke'nin fethinden önce Medine'ye ailesiyle birlikte hicret etti. Akı, zekâsı, çabuk kavrayışlılığı ile dikkati çeken Abdullah bin Abbas, Peygamber efendimizin sağlığında Kur'an-ı kerimin bir kısmını ezberledi. Peygamber efendimiz vefat ettiği sırada on üç veya on dört yaşındaydı. Eshab-ı kiramin büyüklerinin meclislerinde bulundu. İlim ve fazilete yüksek dereceye ulaştı. Hulefa-i Raşidin (Dört Halife) devrinde fetvalar verdi. Hazret-i Osman devrinde Afrika seferine katıldı. Bu seferde İslam ordusu adına kendisine elçilik vazifesi verildi. Hazret-i Osman'ın şehid edildiği günlerde, halifenin emriyle hac emirliği yaptı. Hazret-i Osman'ın şehid edilmesinden sonra hazret-i Ali'nin yanında yer aldı. Basra valiliği vazifesinde bulundu. Siffin'de Hz. Ali'nin kumandanlarından olup, onun şehadetinden önce istifa edip, Mekke'ye o radan da Taif'e gitti ve vefatına kadar burada kaldı. Kur'an, hadis, fıkıh (hukuk), şiir ve ahbar (tarihî nakiller) konularında zamanının en yetkili kişilerindendi. İsrâiliyat, Cahiliye Devri Arapları, sîret ve tefsir, meğâzî, fıkıh, şiir, Eyyam el-Arab (Arapların meşhur günleri, savaşları), ensab konularında dersler verdiği söylenir. Kendisi kitap yazmamıştır. Sahifeler halinde yazılı defterler bırakmıştır. Talebeleri arasında meğâzî¹²⁴ dalının babaları sayılan Urve b. Ez-Zübeyr ile Vehb b. Münebbih'i sayabiliriz.¹²⁵

2.3.3. Urve b. Ez-Zübeyr (26-94/644-713)

Urve, Mekke'nin seçkin ve şerefli ailelerinden birine mensup olup, Abdullah bin Zübeyr ve Mus'ab b. Zübeyr'in kardeşidir. Babaları, Zübeyr b. Avvam, anneleri ise, Hz.Ebubekir'in kızı Esmadır.¹²⁶ Babası Cemel Vak'asında öldüğü sırada 13 yaşındaydı. Urve, h. 23 senesinde Medine de doğdu h.94 yılında vefat etti. Burada yetişti ve birçok sahabiden hadis ve haber öğrendi. Hadis aldığı kimselerden bazıları şunlardır; Babası Zübeyr bin Avvam, Zeyd bin Sabit, Üsame bin Zeyd, Ebu Hureyre, Abdullah b. Ömer' ve Abdullah b. Abbasdır. O, Emevi ailesini sevmezdi. Medine'de Mescid-i Nebi'de, Hz.Hasan'ın oğlu Ali ile oturur ve genel durumu değerlendirirdi. Bu ikisi mevcut düzeni

¹²⁴ Megazi kelimesi; "Meğza" veya "Meğzat" kelimelerinin çoğuludur. Bu iki kelime gaza yapılan yer veya bizzat gazanın kendisi manasına gelmektedir. Daha sonra bunların manaları genişlemiş ve gazaların menkıbeleri için bu isim kullanılmıştır

¹²⁵ Ramazan Sesen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998, s. 40;Geniş bilgi için bkz: Hilal Çelikkol Kara, Abdullah b. Abbas, Kur'an'ı En İyi Bilen Çocuk, Nesil Yayınları, İstanbul, 2011

¹²⁶ Hizmetli, s. 76-78

değiştirmeye kadir değillerdi. Fakat susmalarından dolayı da, Allah'ın kendilerini cezalandırmasından korkuyorlardı.¹²⁷

Urve, çok hadis bilen ve rivayetlerinde Sika (güvenilir) sayılan bir kimse idi. Bildiği şeyleri de yazardı. Oğlu Hişam bin Urve, onun hakkında şunları söylemektedir: "Harre gününde, kendine ait olan fıkıh kitaplarını yaktı ve sonra şöyle dedi: "Ey kitaplarım, siz bana ailem ve çocuklarım gibi sevgili idiniz."¹²⁸ Daha sonra Urve, Medine'den Mısır'a gitti, orada 7 yıl kaldı. Belazuri, Urve'nin şöyle dediğini nakleder: "Mısır'da 7 sene kaldım, orada evlendim, oranın halkını savaşçı ve takatlerinden fazla yük yüklenmiş gördüm. Oysa Amr, orayı barış, anlaşma ve belli bir vergi alma karşılığında fethetmişti."¹²⁹ İbn-i Sellam, "Tabakat eş-Şuara"sında, Abdullah bin Zübeyr'in, Yezid bin Muaviye'yi hilafetten azlettiğinde, Urve bin Zübeyr'in Mısır'da olduğunu zikretmektedir.¹³⁰

Urve, kardeşi Abdullah'ın öldürülmesinden sonra, Emevi hükümdarı Abdulmelik, Urve'ye saygı ve hürmetle muamele ediyordu. EI-Eğani'deki bir rivayete göre; Urve, bir gün Abdulmelik'in huzuruna çıktı, Abdulmelik de onu yanına oturttu. Daha sonra, bir topluluk gelerek Abdullah bin Zübeyr aleyhinde konuşmaya başladılar. Bunun üzerine Urve, ortaya çıkarak şöyle dedi: "Abdullah bin Zübeyr öz kardeşimdir. Eğer, onun aleyhinde konuşmak istiyorsanız, ben gideyim de öyle konuşun."¹³¹ dedi.

Urve, Ömer bin Abdülaziz'in, 87-93 H. tarihlerinde Medine Valiliği yaptığı dönemde, görüşlerinden yararlandığı on fakihden biridir. O, Medine'de de, geniş ilme sahip olarak bilinen 7 fakihden biri sayılırdı. Soyu ona, İslam'ın başlangıç yılları ile ilgili haberlerle, Hz.Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinden ve haberlerinden çoğunu rivayet etme imkânı verdi. Babası Zübeyr'den ve Annesi Esmâ'dan, çoğunlukla da, teyzesi Ayşe'den rivayette bulundu. Ondaki rivayette bulunanların başında, oğlu Hişam bin Urve ile İbn-i Şihab ez-Zühri gelmektedir. Urve'nin rivayetlerinin ve hadislerinin çoğu bize, İbn-i İshak'ın, Vakıdî'nin ve Taberi'nin kitapları vasıtasıyla ulaşmıştır.

Habeşistan'a hicret, Medine'ye hicret ve Bedir savaşı haberleri ondan "rivayet edildi. Ondaki rivayet edilenlerin çoğu Abdulmelik bin Mervan, Velid ve diğerlerinden kendisine yöneltilen sorulara cevap idi. Bu konuda bize ulaşan bilgiler, onun, meğazi

¹²⁷ İbn Sa'd, **Tabakat**, V/135.

¹²⁸ İbn Sa'd, **Tabakat**, V/156

¹²⁹ El-Belazuri, **Fütuh el-Buldan**, 221-225

¹³⁰ Tabakat-ı İbn-i Sellam, (Avrupa Baskısı),35, Kahire 1353

¹³¹ EI-Eğani, XVI/45.

konusunda topladığı hadislerden cevaplar verdiğini göstermektedir. Özet olarak ibn-i Sa'd, ibn-i Hişam ve Taberi gibi yazarların, bize ulaşan ilk siyer kitaplarındaki Medine ile ilgili haberlerde, Urve bin Zübeyr'in rivayetleri büyük bir bölüm teşkil etmektedir.

2.3.4. Eban b. Osman (v. 100/718)

III. Halife Hz. Osman'ın oğludur. Annesi Ümmü Amr bin Cündüp'tür. Megazî'deki dakik bilgisiyle ün yapmıştır. Hicretten 20 yıl önce doğduğu rivayet edilir. h.105 senesinde vefat etti. Abdulmelik bin Mervan zamanında, Medine'de 7 yıl valilik yaptı. Hadis ve Fıkıh ilmine vukufiyeti ile tanındı. Görülen odur ki, onun topladığı Siret, Resulüllah'ın (s.a.s.) hayatı hakkındaki hadislerin bulunduğu birkaç sahifeden başka bir şey değildi. ibn-i Sa'd'ın, Muğire b. Abdurrahman hakkında naklettiği şu söz bu durumuna delalet eder." Muğire güvenilir biriydi, fakat az hadis rivayet ederdi. O, özellikle Resulullah'ın (s.a.s.) savaşlarıyla ilgili hadisleri Eban bin Osman'dan aldı. Çoğu zaman bize o'nun rivayetlerini okur ve öğrenmemizi emrederdi."¹³² Bununla birlikte ibn-i Sa'd ve ibn-i Hişam gibi ilk siyer yazarlarının, Sire konusunda Eban b. Osman'dan rivayette bulunmamaları gariptir.¹³³

2.3.5. Vehb b. Münebbih (v. 110-728)

Tabiin'den sayılır. Vehb b. Münebbih'in 632 yılında Müslüman olduğuna dair rivayetler vardır. Müslüman olmadan önce Yahudi olduğunu söylerler. En eski kaynaklarda Vehb; çok nâdir kimselerden rivayette bulunan sîka bir ravi olarak kaydedildiği gibi, ehl-i kitap asıllı rivayetlere önem verdiği ve birçok "İsrailiyyat"ın İslâm kültürüne geçmesine sebep olduğu da söylenir.¹³⁴ Vehb'in, insanlığın yaratılışından başlayan el-Mübteda adında bir risalesi vardır. Emeviler devrinin en çok eser veren müelliflerinden olan Vehb'in ayrıca, Kısasu'l-Enbiya, Risale fi'n-Nebi, Hikmetü Vehb, Hikmetü Lokman, Mev'iza adlarında kitapları olduğu kaydedilir.¹³⁵

Vehb b. Münebbih hakkında çok şey söylendi. Bizi burada ilgilendiren ise, onun siyerle ilgili haberleridir. Keşf ez-Zünun'un yazarı (Katip Çelebi) siyer ve megazi ilminden bahsederken, "Megazi ilmini ilk olarak tasnif edenin, Urve bin Zübeyr ve onu

¹³²İbn Sa'd, **Tabakat**, V/156.

¹³³ Horovitz, a.g.e., s. 20.

¹³⁴ Horovitz, a.g.e., s. 40-41.

¹³⁵ Hizmetli, a.g.e., s. 79.

ilk defa toplananın da, Vehb bin Münebbih olduğu söylenir" demektedir. İlk siyer yazarları, kitaplarında ondan bir şey yazmadılar. Onun, megazi konusunda yazdığı kitabından bir bölüm bize ulaşmıştır ki, bu bölüm, bugün Heidelberg şehrindeki kütüphanede bulunmaktadır. Bu yazma kitapçık, H.228 senesinde yazılmıştır. Ravilerinin silsilesi ise şöyledir; "Muhammed bin Bekr, Ebu Talha'dan o, Abdulmun'im'dan, o, babasından,' o, Ebu İlyas'dan, o da, Vehb'den". Bu kitabında Vehb, isnad kullanmamaktadır. isnad kullanmamak ise, Vehb'in adet- lerindedir. O, kitabında ikinci Akabe biatını, Kureyşlilerin Dar en-Nedve'de toplanmalarını ve Peygamberin hicretini vs. zikretti. Her ne kadar Vehb, Ehl-i Kitab'ın haberlerini bilen ve ona muttali bir kişi olsa bile, bu yazma kitapçıktan, onun, Ehl-i Kitabın bilgilerinden megaziye bir şey dâhil edip etmediği anlaşılamamaktadır.

Bu dört kişi, megazi yazımında ilk dayanaklardır. Rivayet ettikleri haberlerden, onlardan üç tanesinin Medineli olduğunu görürüz. Bunlar Eban, Urve ve Şurahbil'dir. İlk ikisi Eban ve Urve Kureyş'in en hayırlı ve şerefli ailelerindedir. Üçüncüsü, Ensar'ın Mevlasındandır. Medine şehrinin Megazinin en önemli kaynağı olması tabiidir. Çünkü birçok hadise Medine halkının gözünün önünde cereyan etmiştir: Vehb'e gelince, onun Ehli-i Kitap asıllı bir Müslüman olduğu söylenmektedir. O, iran asıllı bir Yemenli'dir. Haberlerinde, Abbas, Cabir, Ebu Said el-Hudri ve diğerlerinden rivayet edilenlerle, Ehl-i Kitabın kitaplarından okuduğu şeylere dayanmaktadır.

2.3.6. Şurahbil b. Sa'd (v. 123/741)

Megazi tarihinin önemli isimlerinden biridir. Büyük sahabîlerden Sa'd b. Ubâde'nin torunudur. Babası Sa'd, Peygamber'in hayatı üzerinde uğraşan ilk kişidir. Topladığı malzemeyi bir deftere yazmış, Şurahbil bu notlardan faydalanmıştır. Şurahbil uzun süre Zeyd b. Sabit'in ülkesinde ikamet etti, dolayısıyla rivayetlerinin çoğunda Zeyd'e isnat eder. O, Medine'ye hicret eden Mekkeli Müslümanların, Bedir ve Uhud gazvelerine iştirak edenlerin isim listesini yazdı. En eski tarih kaynakları onu sika raviler arasında gösterir.

Ensar'ın Mevhalıdır. 100 seneden fazla yaşadı. 123 H. senesinde vefat etti. Çoğunlukla Zeyd bin Sabit, Ebu Said el Hudri ve Ebu Hureyre' den rivayette bulundu. Kendi Rivayetine göre o, Mekke'den Medine'ye hicret edenlerin, Bedir ve Uhud savaşına iştirak edenlerin isimlerini liste olarak yazdı. Süfyan bin Uyeyne, onun hakkında "Hiç kimse Megazi ilmini ve Uhud savaşını onun bildiği kadar bilmez."

demidir. Bununla birlikte o, Eban ve Urve kadar güvenilir değildir. İbn-i Sa'd ise, onun hakkında, "zamanın sonuna kaldı (yaşı ilerledi) ve bildiklerini karıştırdı. Şiddetli bir şekilde başkasına muhtaç oldu." demidir. Onun, delil kabul edilmeyen hadisleri vardır.¹³⁶ Rivayet edildiğine göre bazı insanlar, o kendisi ile bir bağlantısı olmayan birine uğradığında, "senin baban Bedir harbine şahit olmadı" demesinden dolayı, ondan bilgi aktarmaktan sakınmışlardır. Bu sebeple, İbn-i İshak ve Vakıdi, ondan hiç birşey rivayet etmemişlerdir. Yalnız İbn-i Sa'd, ondan Resulullah'ın Küba'dan Medine'ye gelişi haberini rivayet etmiştir.¹³⁷

2.3.7. İbn Şihab ez-Zührî (50-124/670-741)

Urve'nin talebelerindendir. Megazi'ye dair ilk müstakil eser yazan kişi olduğu söylenir. Urve ünlü hadis âlimi Buhari'nin hocasının hocasıdır. Medine'deki bütün ensâr'ın evini dolaştı. Kadın-erkek, genç-yaşlı herkesle görüşerek Hz. Peygamber'in hadislerini toplamaya çalıştı. Ashabın çoğu ile görüşüp fikirlerinden yararlandı.¹³⁸ Zührî, Dimeşk'te ikamet etti ve Ömer b. Abdül aziz devrinde bazı fıkıh meselelerinde fetva verdi. Kitabü'l Megazisini de Ömer Abdülaziz'in isteği üzerine yazmış olması muhtemeldir.

Zührî, hadislerini genel olarak isnadıyla vermiştir. Ne var ki, çoğu durumlarda isnad kaldırmıştır. Tek bir olayla ilgili birçok rivayet topladığında, bu farklı rivayetlerden bütünsel bir haber inşa ediyor ve ravilerinin adını topluca yazıyordu.¹³⁹ Bu durum genelde tarihçilerin kullandığı bir yöntemdir.

2.3.8. Mûsa b. Ukbet el-Esedî (60/679-öl.141/758)

Medineli tarihçilerdendir. Zübeyr oğullarının mevlâsıdır. 60/679 yılına doğru doğdu. 141/758 yılında öldü. İbn Abbas'ın notlarından faydalandığı gibi, Zührî'den meğâzî ve tarih okudu. İbn İshak, Vâkidî, İbn Sa'd, Taberî ondan bilgi aktarırlar. İmam Mâlik'in hocalarındandı. İmam Mâlik ile İbn İshak'ın arası iyi değildi. Kendisine siyer konusunda bilgi soranlara Mûsa b. Ukbe'yi tavsiye eder. Onun bilgilerinin sağlam olduğunu söylerdi. Mûsâ'nın tarih metodu sağlamdı. Sîret, meğâzî, dört halife ve

¹³⁶ İbn-i Sa'd, **Tabakat** V/228

¹³⁷ Ahmet Emin, **Duha'l-islam**, I/160, Kahire t.y.

¹³⁸ Hizmetli, a.g.e., s. 79.

¹³⁹ Horovitz, a.g.e., s. 68.

Emevîler devri tarihleriyle ilgilenirdi. Habeşistan'a göç eden, Akabe Biatına katılan Sahabîlerin listelerini tutmuş, topladığı malzemeyi tarih sırasına koymuştur. Kitab el-meğâzî adlı eseri sonraki âlimler tarafından çok kullanılmıştır. Ebû Nuaym el-İsfahânî (ölm. 1038) bu kitabı istinsah edip ondan faydalanmış, daha sonra Yâkut el-Hamevî de bu nüshayı kullanmıştır. İbn Abdülberr (ölm. 1071) bu eseri Kitab el-dürer fi ihtisar el-meğâzî ve'l-siyer adıyla ihtisar etmiştir. İbn Kâdi Şuhbe (ölm. 789/1387) ise Kitab el-meğâzî'den yapılan nakilleri ayrı bir eserde toplamıştır. İbn Seyyid el-Nâs ve İbn Hacar da kitaplarında bu eserden nakiller yapmışlardır. Bu kitaptan bir parça zamanımıza ulaşmış, Sachau ve Schacht bu parça üzerinde çalışmışlardır. A. Guillaume, İbn İshak'ın el-Sîret el-nebeviyyesi'nin İngilizce tercümesinin sonunda kitaptan bazı parçaların tercümesini vermiştir.¹⁴⁰

2.3.9. Muhammed b. Ömer el-Vakîdî (v. 130-207)

Düzenli bir megazi yazarıdır. O'na el-Eslemî de denir. Vâkîdî mevâlidendir. II. Mervan'ın zamanında 130/747'de, Medine'de doğdu. Medine'de hadis açıklama meclislerine katıldı. Vâkîdî, Abbasî halifesi el-Me'mun devrinde (207/823), 78 yaşındayken öldü. O, yalnızca siyer ve megazî'ye dair kitaplar yazmadı. Kur'an, hadis ve fıkıhla ilgili te'lifte de bulundu. Vakîdî'nin Hz. Peygamberin vefatından sonraki devirlerle ilgili kitapları da vardır. Mekke ve Medine tarihi bunlardandır. Fakat O'nun en ünlü eserlerinden birisi kitabür-Ridde ve'd-Da'r'dır. Vakîdî'nin İslâm tarihi ile ilgili eserleri şunlardır: et-Tarihu'l-Kebir, et-Tabakat-es-Sîre, Ahbarû Mekke, Bey'atu's-Sakife, Sîretû Ebî Bekr ve'r-Ridde, Yevmu'l-Cemel, Siffîn, Futuhu'ş-Şam, Futuhu'l-Irak, Darbu'd-Denair ve 'd-Derahim, Kitabu'l-Megazi"¹⁴¹

2.3.10. Abdullah b. Ebû Bekr b. Hazm (öl. 130 veya 135/747-752)

Tabiîlerden sonraki neslin muhaddislerinden olup Megâzî'ye özel ilgi duydu. İbn İshâk'ın üç büyük hocasından biridir. Abdullah b. Ebû Bekr Medinelidir ve Medine ekolündendir.¹⁴² Medineli sîret ve meğâzî âlimlerindedir. Dedesi Amr b. Hazm, Peygamber tarafından Yemen'e vali tâyin edilmişti. Babası Abû Bekr Medine'de kadılık yaptı. Hicretin 96. yılında ise Medine valisi tayin edildi. II. Yezid onu valilikten

¹⁴⁰ Ramazan Sesen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s, 43.

¹⁴¹ Hizmetli, a.g.e., s, 87

¹⁴² Hizmetli, a.g.e., s, 80

azletti ise de, kadılık vazifesi devam etti.¹⁴³ Abdullah kendisi hadis ve sîret ile uğraştı. Peygamberin gençliği, ilk peygamberlik yılları, gazveleri, ona gelen elçi heyetleri, ridde olayları ve Hz. Osman'ın son günleriyle ilgili bilgilerin önemli bir kısmı ondan nakledilir. İbn İshak'ın hocalarındandı. Topladığı malzemeyi yıllara göre tertibetmiştir. Peygamberin savaşları konusunda yıllara göre tertibettiği bir liste İbn İshak ve taberi tarafından nakledilir.¹⁴⁴

2.3.11. İbn İshak (85-151/704-768)

Tarihçi ve hadisçi Zührî'nin seçkin talebelerindendir. Hicri 85'te Medine'de doğdu, 151'de Bağdat'ta öldü. Mevâlidenden olan İbn İshâk da baba mesleğini seçti, gençlik günlerinden itibaren hadisle meşgul oldu. 30 yaşına geldiğinde Mısır'a (115/734) gitti ve orada Yezid b. Habîb'in derslerine devam etti. Medine'ye döndüğünde topladığı rivayetleri ve hadisleri tasnif ve tedvîn etti.

İbn İshâk birçok talebe yetiştirdi. El-Bekkai bunlardan birisidir. İbn İshak'ın seçkin talebelerinden olan Bekkaî, İbn Hişam'ın hocasıdır ve böylece İbn İshak ile İbn Hişam arasında köprü olmuştur. İbn İshâk, tarih ilminde güvenilir bir alim olarak kabul edilir. Ancak hadisçiler onun rivayetlerine pek itibar etmezler. Mesela Buharî onun rivayet ettiği hadisleri kitabına almadı. Fakat tarihî meselelerde devamlı olarak ondan söz etti ve tenkitlerini de onun rivayetlerine dayandırdı.¹⁴⁵

Asıl adı *Muhammed b. İshak b. Yesar b. Hıyar*-İbn Yesar b. Küth de denilmiştir. el- Muttalibî, Kays b. Mahreme b. El- Muttalib b. Abdi Menaf'tır¹⁴⁶. H.85/M.704 yılında Medine de doğdu. İbn İshak, Arap müellif ve muhaddislerinden olup, 12 (633) tarihinde Irak'ta Aynü't-Tamr Kilisesinde esir edilerek, Medine'ye götürülmüş ve orada Abdullah b. Kays'ın kabilesinin himayesine girmiş olan Yesar'ın torunudur¹⁴⁷. Hatib el-Bağdadî, İbn İshak'ın İranlı olduğunu ifade eder. El- Bekri ise Aynü't-Tamr kilisesinde, Halid b. Velid, Kisra'nın elinde bulunan Arap çocuklarını buldu. Bunlar Şam ve Irak'a dağıtıldı. İşte soy bilgini el-Kelbi'nin dedesi ve el-Meğazi kitabının yazarı Muhammed İbn İshak'ın dedesi onlardandır. Herhalde bu sebepten olması gerek ki bazı doğu

¹⁴³ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, c. IV, s, 251

¹⁴⁴ Hizmetli, a.g.e.,s, 80

¹⁴⁵ Hizmetli, a.g.e., s, 83-84

¹⁴⁶ Muhammed ibn İshak, *Siyer*, Yayına Hazırlayan: Muhammed Hamidullah, Çev. Sezai Özel, Akabe Yayınları: 92, İstanbul, 1988, 140.

¹⁴⁷ İ.A. c.5.2.757.

bilimciler İbn İshak'ın dedesinin doğumundan itibaren Hıristiyan olduğunu sanıyorlar. İran'da rehin tutulan Arapların Hıristiyan olduğunu kesin olarak söylemek de doğru olmasa gerektir. İbn İshak'ın İncil'i iyi bilmesi, bunu atalarından değil de çağdaş âlimlerden öğrendiğini söyleyebiliriz. İbn İshak, Resulullah'ın hayatına ait olay ve hikâyeleri derin bir alaka ile toplamaya başladı. Bu yüzden bir müddet, hadis âlimleri ve bilhassa Malik b. Enes ile ihtilafa düştü. Şii olmasından dolayı rahat edemedi ve vatanını terketti. Önce Mısır'a, sonra Irak'a gitti. Halife Mansur kendisini Bağdat'a celbeyledi. Ve İbn İshak H.151/M.768 yılında Bağdat'ta vefat etti.

2.3.12. İbn Hişam (öl.218/833)

Asıl adı Abdulmelik'tir. Himyer kabilesine mensuptur ve Himyer hükümdarı hakkında yazdığı eseri günümüze kadar geldi. Sağlam ve güvenilir bir tarihçi ve hadisçidir. İbn İshak'ın Sîre'sini ihtisar ederek yazdığı Sîre ile ün yaptı. Hatta o, bu eseri ile İbn İshak'ı unutturdu. İslam dünyasında büyük ilgi gören, çeşitli baskıları ve tercüme yapılan İbn Hişam'ın sîresi tarih araştırmacılığında temel kaynaklardan biridir. Hz. Peygamber'in hayatı yaşadığı devrin olayları ve Raşid halifeler dönemi hadiseleri için mutlaka başvurulması gereken bir eserdir.¹⁴⁸

2.3.13. Muhammed bin Sa'd (öl. 230/845)

İbn Sa'd ise 168/784 yılında Basra'da doğdu. 230/845 yılında Bağdat'ta öldü. Hocası gibi Mevlâlardandı. Bir müddet Medine'de yaşadı. Sonra, Bağdat'ta hocası Vâkidî ile tanıştı. Ölümüne kadar onunla beraber çalıştı. Hocasının ölümünden sonra çalışmalarına devam etti. Genellikle hocasının eserlerine dayanarak Kitab el-tabakât el-kebîre, bunun muhtasarı Kitab el-tabakât el-sağire adlı eserlerini yazdı. Yalnız, el-hi kitab rivâyetleri ile vesikalar konusunda Hişam b. Muhammed el-Kelbî'den önemli ölçüde faydalandı. Her iki eser zamanımıza ulaşmıştır. El-Tabakât el-kebîre E. Sachau tarafından 1904-1917 yılları arasında 8 cilt halinde neşredilmiştir. Dokuzuncu cildi meydana getiren fihristler ise 1921, 1928, 1940 yıllarında basılmıştır. 1968, 1983 yıllarında Beyrut'ta yeni tablaları yapılmıştır. El-Tabakat el-Sağire'nin tek nüshası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Kitab el-tabakât el-kebîr iki ana kısımdan meydana gelir. Birinci kısım peygamber'in sîretinden, ikinci kısım Sahabe ve Tabiun'un ve onlardan sonra gelen bazı

¹⁴⁸ Şaban Öz, a.g.e., s.419

din âlimlerinin hayatlarından (biyografilerinden) bahseder. İbn Sa'd'ın talebeleri kitabın bu iki ana kısmını ayrı ayrı rivâyet etmişler, hicrî 300 (m. 912) yılı civarında İbn Ma'ruf adlı biri bu iki kısmı birleştirerek, kitaba şimdiki şeklini vermiştir. İbn Sa'd, Kitab el-tabakât'ın Peygamber'in hayatına ayırdığı ve son şeklini verdiği ilk iki cilde, sîret ve meğâzîden başka Peygamber'in emirlerini, mektuplarını, şemâiline, ahlakına dâir bilgileri, peygamberlik alâmetleri (delâil el-nübüvve)'ni de almıştır. Daha sonra, şemâil ve delâil el-nübüvve konularında kitaplar yazılmasını hazırlamıştır. Bu gelişme, sağlam hadis rivâyetlerinin halk vâizlerinin rivâyetlerine yaklaşmasını gösterir. İbn İshâk'ın eserinde göz önünde tutulan özellikler bu eserde ve daha sonra Peygamber'in hayatını yazanların kitaplarında taklit edilmiştir. İbn Sa'd'ın eseri klâsik sîret yazma metodunun doruk noktasını ifade eder. Kronolojiye önemli yer verir. Zamanımıza gelen bu önemli kitap tabakat tarzında yazılan elimizdeki en eski biyografi kitabı olup, İbn İshâk'ın kitabı ile beraber Peygamberimizin hayatı için en önemli kaynağımızdır.

Vâkidî ve İbn Sa'd ile Medine Tarih Ekolü, Irak Tarih Ekolü'yle birleşmiş ve görevini tamamlamıştır. Bundan sonra iki ekolün birleşmesinden meydana gelen İslâm Tarih Geleneği devam edecektir. Bununla beraber, daha sonraları hadisçilerden Medine Tarih Ekolü'ne benzer tarih ve biyografi yazarlar çıkacaktır. XIII. yy. da bu gelenek tamamıyla sona erecektir.¹⁴⁹

2.3.14. İbn Kuteybe (198-267/813-889)

Hadis, tefsir, dil ve edebiyat ilimlerinde kendini kabul ettirmiş seçkin bir alim olan İbn Kuteybe, Kitab'ul-Maarif adlı eserin yazarıdır. Eğitim ve öğretim, kültür tarihi yönlerinden büyük önemi bulunan el-Maarif, hadisçiler, din bilginleri, şairler ve hatipler hakkında geniş bilgiler ihtiva ettiği gibi, Hz peygamber'in hayatı ve İslam tarihinin hicri III. asra kadarki olayları hakkında da yeterli açıklamalar yapar.¹⁵⁰

2.3.15. Taberî (224-309/838-923)

Hicri III. yüzyılın seçkin tarihçi ve tefsircilerindendir. Taberistan'ın Amel şehrinde doğdu. Tahsilini Amel'de yapan Ebu Cafer Muhammed b.Cerir b.Rüstem, ilim tahsili için Mısır, Suriye ve komşu bölgelere yolculuk yaptı. Bağdat'ta hadis ve fıkıh tahsil etti. Abbasîlerin çöküş döneminde yaşayan Taberî, Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk

¹⁴⁹ Hizmetli, a.g e.,s, 87-90

¹⁵⁰ Hizmetli, ag.e., s.98

veya Tarihu'l-Ümem ve'l Mulûk adındaki eseri ile ün yaptı zamanının seçkin âlimleri yanında tahsilini tamamlayan Taberî, tarih sahasında İslam âleminin “Herodot”u sayılır.¹⁵¹

2.3.16. İbnü'l-Esir (öl 630/1233)

Hicri VI. yüzyıl tarihçilerindendir. Hicri 555 yılında Musul yakınındaki İbn Ömer Cezire'sinde doğdu. Ebu'l-Kerem'in, Mecudüttin, İzzuddin ve Ziyauddin adlarındaki üç bilgin oğlundan birisidir. Doğunun en seçkin bilginlerinden olan ve doğdukları kasabanın adını her tarafa duyuran bu üç kardeş tarihte İbnü'l-Esirler diye ün yaptılar. Her üçüde tahsilini Musul da tamamladı. Mecidüddin özellikle hadiste, küçük kardeşi Ziyauddin şiir ve inşa dalında, İzzuddin ise tarih ilminde meşhur oldular.

Önemli tarihi hadiselerin meydana geldiği yerleri dolaşarak Abbasîler devrine ait geniş bilgiler toplayan İzzuddin (İbnu'l-Esir), ayrıca tıpkı İbn Hallıkan gibi, devrinin ünlü tarihçileri ile görüştü.¹⁵²

151 Hizmetli, a.g.e., s, 99

152 Hizmetli, a.g.e., s, 101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BUHÂRİ VE TARİHÇİLİĞİ

3.1. Buhâri ve Tarihi Rivayetleri

Tasnif Devri'nin en güvenilir eseri sayılan el-Cami'us-sahih'de Buhâri, Hz. Peygamber'in savaşlarına ayrı bir bölüm ayırmış olup çok sayıda hadis nakletmektedir. Bu rivayetleri bir tarihçi yöntemiyle değil, adeta bir fakih edasıyla sıraladığı görülmektedir.

Klasik dönem (Tasnif Devri) muhaddislerinin Hz. Peygamber'den dolayı tarihi meselelere dair rivayetleri naklettikleri bilinmektedir. Buhari de sözkonusu eserinde bu konuya dair rivayetlere yer vermektedir.

3.1.1. el-Buhâri, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Mugire el-Cufi

Buhâri'nin tarihçiliğine geçmeden hayatı ve ilmi kişiliği hakkında kısaca bilgi vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

3.1.1.1. Hayatı

Hadis bilginlerinin ileri gelenlerinden biri olan Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim b. el-Mugîre b. Berdizbeh el-Cûfî el-Buhârî. Buhâri'nin dedesinin babası olan Mugire b. Berdizbeh, Buhara Valisi Yemân el-Cûfi'nin aracılığıyla Müslüman olmuştur. Bu nedenle Cû'fi'ye nisbet edilmiştir. Buhârî'nin babası ve dedesi hakkında pek bilgimiz yoktur.¹⁵³

Muhammed el-Buhâri, 13 Şevvâl 194/19 Temmuz 810 tarihinde Cuma günü Buhara'da doğmuştur.¹⁵⁴ Bundan dolayı da Buhâri nisbesiyle anılmasına sebep olmuştur. Buhâri, henüz bebek iken babası vefat etmiş, kardeşi Ahmed'le birlikte yetim kalmıştır. Annesinin terbiyesi altında büyümüş, küçük yaşta Kur'an'ı ezberlemiş ve Arapça öğrenmiştir. Babasından kalan servet onun hiç kimseye muhtaç olmadan ilim öğrenmesinde yararlı oldu. On bir yaşında hadis öğrenmeye başladı. Onaltı yaşında

¹⁵³ Sahih-i Buhârî, Cilt I, s. 5; Kemal Sandıkçı, **Sahih-i Buhari Üzerine yapılan Çalışmalar**, 3, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1991, İbn Abdilhadi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed ed-Dımaşki, **Tabakatu Ulemai'l-Hadis**, 243-245, Beyrut 1989, I-IV.

¹⁵⁴ Müctebâ Uğur, **İmam Buhârî**, s. 7, Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1994, Ramazan Ayvalli, **Büyük Türk İslam Âlimi Buhârî'nin İlmî Şahsiyeti**, 101, Buhâri Sempozyumu, Kayseri 18-20 Haziran 1987

annesi ve kardeşi Ahmed'le birlikte 210/825 yılında hacca gitti. Annesi ve kardeşi Buhârâ'ya dönerken, kendisi ilim öğrenmek isteğiyle Mekke'de kaldı.

Onsekiz yaşında “Kitâbu Kadâya's-Sahabe ve't-Tâbiinin” ile “et-Târîhü'l-Kebîr” adlı eserlerini yazdı.¹⁵⁵ İlim öğrenmek için Şam'a, Mısır'a, Basra'ya, Bağdat'a gitti. Bu amaçla altı yıl Hicâz'da kaldı. Buhârî, hadis öğrenmek ve nakletmekle kalmadı. şiirle de ilgilendi. Ancak fazla şiir yazmadı. Savaş sporlarına ilgi duydu, ata binmeyi ve ok atmayı severdi..

Akranları Buhârî'den övgüyle bahsederler. Onu övenler arasında büyük muhaddis imam Müslim'de vardır. Buna rağmen, Buhârî'nin üstünlüğünü çekemeyenler fitne çıkarmaktan geri kalmadılar. Buhârî'nin “Kur'an mahlûktur” düşüncesini savunduğunu yaydılar. Bu dedikodulardan rahatsız olan Buhârî, memleketi Buhâra'ya gitti. Burada da rahat edemedi. Buhârâ emiri ile arası açıldı. Buhârâ Emiri Halid b. Ahmed, çocuklarına el-Câmiu's-Sahîh'i ve et-Tarih'i okutması için Buhârî'yi konağına çağırır fakat Buhârî, bu teklifi kabul etmez. ilim meclislerinin herkese açık olduğunu, isteyenin gelerek yararlanabileceğini, ilmi valinin konağının duvarları arasına hapsedemeyeceğini bildirir. Bu olay üzerine Ahmed b. Hâlid, onu Buhara'dan sürer. Buhârî, Buhara'dan ayrıldıktan sonra Semerkand'a gider. Hartenk köyünde bulunan akrabalarının yanına yerleşir. Semerkandlı'lar, Buhârî'den yararlanmak isterler. Bir heyet gönderip Semerkand'a gelmesi ricasında bulunurlar. Buhârî, Semerkand'a gitmek için hazırlık yapmaya baslar ancak bu arada hastalanır ve 30 Ramazan 256 h. /31 Ağustos 869 Ramazan Bayramı gecesi vefat eder, cenazesi, bayram günü öğleden sonra kılınarak Hartenk'e defnedilir.

3.1.1.2. İlmî kişiliği

İmam Buhârî keskin bir zekâ ve ezberleme yeteneğine sahipti. Herhangi bir şeyi ezberlemesi için ona bir defa bakması veya onu bir defa dinlemesi yeterliydi. Bağdatlıların ve Semerkandlıların O'nun zekâ seviyesini denemek için sordukları sorular bunu göstermesi bakımından önemlidir. Buhârî'nin Bağdat'a gelişlerinden birinde imtihana çekilmiştir. İmtihan şöyle olmuştur. “Henüz genç yaşlarında buraya geldiğinde meclisler tertip ederek isteklilere hadis yazdırmaktadır. Bu meclisler kimi zaman aşırı derece de kalabalık olmakta, gelenlerin sayısı bazı günler göz kararıyla

¹⁵⁵ Zehebi, **Tezkire**, II, 555, Cahit Tunç, **Buhârî'nin Hayatı ve Eserleri**, s. 2, Buhârî Sempozyumu, Kayseri 18-20 Haziran 1987

sayıldığında, yirmi bin kişiye, hatta daha fazlasına ulaşmaktadır. Bir gün Bağdatlılardan birkaç fıkıh âlimi onu denemek isterler. Aralarında karar vererek yüz hadis seçerler. Sonra da bu hadislerden her birinin metnini bir başkasına, onun senedini diğerine ekleyerek birbirlerine iyice karıştırırlar. Böylece karıştırdıkları yüz hadisi onar onar on kişiye dağıtırlar. Hepsine de hadis meclisine geldiğinde Buhârî'ye sormalarını tenbih ederler. Derken meclis toplanır. Buhârî gelerek kendine ayrılan yere oturur. Oradakiler kendisine verilen hadisleri teker teker sorar. Her bir hadis sorulduğunda Buhârî 'bilmiyorum' cevabını verir. Sonra üçüncü dördüncü.. kişiler kalkarak aynı şekilde hadislerini sorarlar. Buhârî, soruların bittiğini alayınca, ilk adama döner, 'ilk hadisin şöyledir, ikincisi şöyledir, üçüncüsü şöyledir...' diyerek sorduğu bütün hadislerin doğrusunu söyler. Böylece herkes onun hadis ilminde otorite olduğunu kabul etmek zorunda kalır.¹⁵⁶ İlim yolculukları sırasında dinlediklerini yazmaması ve kendisine gelenlere, dinlediği bütün hadisleri ezberden okuması da dikkat çekicidir. O aynı zamanda çok hadis ezberlemekle de şöhret bulmuştu.

İnce yapılı uzun boylu idi. ihtiyarlığında çok halim selim görünüşlü olmuştu. Sert yaratılışlı değildi. Yumuşak huyluydu. ilim konusunda çok dikkatli idi. Dayanaksız konuşmak istemezdi. Başkaları hakkında gayet yumuşak bir dil kullanırdı. Derdi ki, "Hiçbir kimseyi gıybet etmemiş olarak Allah (c. c.)'a kavuşmayı arzu ediyorum. " Rical bilgisi herkesten çok olmasına rağmen cerh ettiği (zayıflığını ortaya koyduğu) raviler hakkında bile aşağılayıcı tabirler kullanmazdı. Yalancılığı bilinen birisi için "fîhi nazar (bunda ihtilaf vardır) ", "seketû anhu (sikaligi konusunda âlimler sustular) " derdi. O'nun bir adam hakkında en ağır sözü "münkerü'l-hadis (hadisi alınmaz) " terimidir.¹⁵⁷

Kütübü sitte musannıflarından en-Nesâî, Buhârî'yi bizzat görüştüğü şeyhler arasında saydıktan sonra şöyle demiştir: "O, sika, inanılır, akıllı bir muhaddistir. İslâm tarihinde ilk defa sahih kitap yazan odur. " Bazı âlimler onun için söyle derler: "Buhârî, Allah (c. c.)'nun yeryüzünde yürüyen ayetlerindendir. " Necm b. el-Fazl diyor ki: "Rüyamda Rasûlullah (s. a. s.) efendimizi gördüm. Bir köyden çıkmış gidiyordu ve arkasından İmam Buhârî de onu takip etmekteydi. O bir adım atınca Buhârî de bir adım atıyor ve ayağını Rasûlullah (s. a. s.)'ın ayağını bastığı yere basıyordu. Kitabını da her bakımdan ona nisbet ediyordu."¹⁵⁸

¹⁵⁶ Müctebâ Uğur, a.g.e., s, 25-27; Takiyuddin en-Nedvi, **el-İmamı'l- Buhari**, s. 48-50, Dımaşk 1988.

¹⁵⁷ En-Nedvi, a.g.e., 60-61.

¹⁵⁸ en-Nedvi, a.g.e., 67

Buhâri ilmiyle amel eden bir insandı. İslâmî sınırlara uymada aşırı derecede titizdi. Helâl ve haram konusunda duyarlı idi. Hadis ilmine hizmet, bu yolla Allah (c. c.)'in rızasını, Rasûlullah (s. a. s.)'in şefaatinin kazanmaktan öte bir amaç tasimiyordu. Babasından kalan mirası bile bu yolda harcamı. Cömertliğiyle şöhret bulmuştu, yardım ettiklerine Allah rızası için elini uzatıyordu. Çok Kur'an okur, çok nafile namaz kılar. Rivayete göre her üç günde bir Kur'an'ı Kerîm'i hatmederdi. Gecenin bir kısmını uykuyla geçirirdi. Sürekli geceleri uykusundan kalkıp, kandilini yakar, hadis tahric ederdi. Yahut yazdıklarına işaretler koyar, üzerinde düşünürdü. Seherden önce uyanır, gece namazı kılar; sonra Kur'an'ın üçte birini okurdu. Ramazanda ise terâvihten sonra Kur'an'ın üçte birini okumaya devam ederdi.¹⁵⁹

Buhâri'nin kendi ifadesine göre hadis aldığı hocalarının sayısı binden fazladır.¹⁶⁰ Hadis yazdığı şeyhlerine ait senetleri de bildiğini, senedi zayıf rivayetlere itibar etmediğini belirtir. Hocalarının başlıcaları şunlardır:

- Ahmed b. Hanbel
 - Ali b. el-Medinî
 - Yahya b. Maîn
 - İsmail b. İdris el-Medînî
 - İshak b. Rahuyeh.
- Bunların dışında şu isimleri de görüyoruz;
- Mekkî b. İbrahim el-Belhî
 - Muhammed b. Selam el-Bikendi
 - İbrahim b. el-Es'as
 - Ali b. el-Hasan b. Sekîk
 - Yahya b. Yahya
 - İbrahim b. Musa el-Hafiz
 - Süreyc b. en-Numan
 - Ebu Asim en-Nebil es-Seybânî
 - Muhammed b. Abdullah el-Ensârî
 - Abdullah b. Zübeyr el-Hamidî

¹⁵⁹ en-Nedvi, a.g.e., 63-66

¹⁶⁰ Zehebi, **Tezkire**, II, 555; en-Nedvi, a.g.e., 41-43, M. Uğur, **Cerh ve Ta'dil Yönünden Buhâri**, s.76, Buhâri Sempozyumu, Kayseri 18-20 Haziran 1987

- El-Mekrî, Abdülaziz el-Üveysî.¹⁶¹
- Öğrencileri arasında da en meşhurları şunlardır;
- Ebu İsa et-Tirmîzî
- Muhammed b. Nasr el-Mervezî
- İbn Ebi Dâvud
- Müslim b. Haccac ve en-Nesâî.¹⁶²

3.1.1.3. Eserleri

el-Câmiu's-Sahîh; İslâm'ın ilk dönemlerinde hadislerin Kur'an'la karışması söz konusu olduğundan hadislerin yazılması yasaktı. Sonraları Kur'an-ı Kerîm, kitap haline getirilip çoğaltıldı ona bir şeyin karışması engellendi. Sahabe nesli bütünüyle vefat etmiş, İslâm ülkeleri genişlemiş, değişik düşünceler ortaya çıkmıştı. Bu ve diğer nedenlerle hadislerin toplanmasının yararlı olacağına inanıldı ve hadislerin tedvinine başlandı.

Hadislerin toplanmasına Tabiinun döneminde başlanmıştır. Henüz Hz. Peygamberin sağlığında yazılmaya başlayan hadisler, ashab döneminde düzensiz bir şekilde sahife ve tomarlar şeklindeydi. Daha sonra alimler bu dağınık hadis malzemesini belli ölçülerde tasnif etmeye başladı. Bunlardan biri de: İmam Mâlik (179 /195) Hz. Peygamber (s. a. s.)'in hadislerine Sahabe ve Tabiun kavillerini ekleyerek acaib hadisleri yanında Muvatta'ı tasnif etmiştir. İmam Mâlik'ten sonra da hadis konusunda çalışmalar yapıldı. Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîhi meydana getirmesi iki sebebe dayanmaktadır. Bunların birincisi, hocasının kendisinden böyle bir istekte bulunması, ikincisi de kendisinin görmüş olduğu bir rüyadır.

Buhârî, sahih adıyla anılan ve içerisine sadece kendince sahih olduğu sabit olan hadisleri koyduğu kitabını yazmakla hükümlerin kaynaklarını bulmada önemli bir hizmeti yerine getirmiştir. İmam Buhârî ayrıca bu eserle kendisinden önce yaşamış mezhep imamlarının dayandığı temellerin sağlam olduğunu, hiç birinin kişisel görüşle fetva vermediğini ortaya koymuştur. Ondan sonra gelen muhaddisler, hadis çalışmalarının sınırlarını az çok belirlemiş oldular. İlim adamları Buhârî'nin eserine büyük önem verdiler. Özellikle sahih hadis konusunda onun eserinin ortaya koyduğu

¹⁶¹ Bkz. Zehebi, **Tezkire**, II, 555; Takiyuddin en-Nedvi, **el-İmamau'l-Buhari**, 41-43, Dımaşk, 1988.

¹⁶² Geniş bilgi için bkz: Zehebi, Ebu Abdullah Şemseddin, **Tezkiretü'l-Huffaz**, II, 555-557; **Daru İhyai't-Turasi'l-İslami**, Trz.,I-IV.; en-Neddi, a.g.e., s.43-44.

gerçekleri ve şartları kabul ettiler, örnek aldılar. O, hadiste hareket noktası olarak değerlendirildi. Burada el-Buhârî'nin sadece Sahîh'i üzerinde duracak ve diğer eserlerini bu çalışmanın dışında bırakacağız. Zira ihtiva ettikleri hadislerin sıhhat dereceleri bakımından el-Buhârî'nin diğer eserlerinin, Sahîh derecesinde olmadığı bilinen bir husustur. Dolayısıyla onun, Sahîh'te fezail-i a'mal, kısas, mevaiz gibi hususlarda zayıf hadislerle ihticac ettiğinin ortaya konması, konu hakkındaki tezimizin doğruluğunu ispat için fazlasıyla yeterli olacaktır.¹⁶³

Buhârî, bu eseri meydana getirirken çok titiz davrandı. Eserine aldığı hadisleri, altı yüz bin hadisin içinden seçti. Sahih hadislerin dışında kalan diğer hadisleri eserine almadı. Eserin hacminin artmasını önlemek için sahih hadislerin bile bir kısmını almamıştır. El-Câmiu's-Sahih'te yer alan hadislerin sayısı yedi bin iki yüz yetmiş beştir(7275). Mükerrerler çıkarıldıktan sonra geriye kalan hadis sayısı dört bin kadardır. el-Câmiu's-Sahih'te hadisler konularına göre kitaplara, her kitap da kendi arasında bâblara ayrılmıştır. Eserde, üzerinde ihtilaf edilmeyen hadislere yer verilmiş, râvilerin güvenilir olması hususunda titiz davranılmıştır. Hadisleri bazı titiz ölçülere vurduktan sonra sahih kabul edip, uymayanları reddetme çığırını açan Buhârî olmuştur. O'ndan sonra gelen âlimler bu yoldan giderek sahih hadisleri zayıf ve uydurma olanlarından ayırmaya devam etmişlerdir. Sahih hadis kitabı yazanlar çok olmakla beraber Buhârî kadar titizliği ileri götüren olmamıştır. Hadis kabulünde kendine has şartlarıyla tek olması onun İslâm ümmeti arasında müstesna bir şöret ve güven kazanmasına sebep olmuştur.¹⁶⁴

Sahih'in nerede telif edildiği hususunda değişik görüşler vardır. Buhârî, hadis almak için gittiği her yerde eserini telif çalışmıştır. Hayati seyahatlerle ve ilim yolunda geçen bir insanın onaltı yıllık çalışmasının mahsulü olan bu eserin telifini bir beldeye veya bölgeye bağlamak mümkün değildir.

el-Câmiu's-Sahih'te yer alan kitap (bölüm) sayısı doksan yedi (97), bâbların sayısı üçbindörtüyüzelli (3450) kadardır. Üç râvili hadislerin sayısı da yirmi ikidir(22). Değişik senetle gelen hadisler Sahih'te yer almaktadır. Ancak aynı senet ve aynı metinle

¹⁶³ <http://www.ebubekirsifil.com/index.php?sayfa=detay&tur=makale&no=1>

¹⁶⁴ Buhari'nin Sahihi ve hakkında İslam alimlerinin görüşleri için bkz: Kamil Çakın, **“Buhari'nin Otoritesini Kazanma Süreci”**, İslami Araştırmalar, Hadis-Sünnet Özel Sayısı,s. 100-109,c.10,Sayı, 1,2,3,4., Ankara 1997;Enbiya Yıldırım, **Hadis Proplemleri**, 109-120, İstanbul, 2001; Fuad Sezgin, **Buhari'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar**, A.Ü.İ.F. yay., İstanbul 1956. Ayrıca Kitabiyat, Ankara 2001 .;Mehmet Eren, **Buhari'nin Sahihi ve Hocaları**, s.53-85, Konya, 2003; Mücteba Uğur, **Buhari**, s. 63-68, Ankara 1988

birden fazla yerde zikredilen hadislerin sayısı yirmi üç kadardır. Kur'an'dan sonra ana kaynak olan Buhârî'nin Sahih'i ile Müslim'in eserine Sahih adı verilmektedir. ikisine birden "*Sahihayn* " denilir. Diğer dört hadis kitabına da "Sünen ", altı hadis kitabının tümüne birden "Kütüb'i Sitte" denilmektedir.

Buhârî'nin bu eserine ait birçok şerh yazılmış ve üzerinde çalışmalar yapılmıştır. En meşhur şerhleri, Aynî'nin Umdetu'l-Kari, Askalani'nin Fethu'l-Barî, Kirmâni'nin Kevâkibü'd-Derârî ve Kastallani'nin İrşadu's-Sari adli eserleridir.

Buhari'nin el-Câmiu's-Sahih dışında, su eserleri de vardır:

- et-Tarihu'l Kebir: Hadis ricaline ait önemli bir eserdir. Sahasında ilk yazılanlardandır. Buhârî bunu henüz onsekiz yaşında iken Rasûlullah (s. a. s.)'in kabri basında mehtaplı gecelerde yazmıştır. Haydarabad'ta 1941-1954 tarihlerinde dört cilt, 1959-1963 tarihlerinde üç cilt halinde basılmıştır.
- et-Târihu'l-Evsât: Tarihu'l Kebir'in kısaltılmışıdır. Bazı yazma nüshaları mevcuttur. İbni Hacer Tehzibû't-Tehzib isimli eserinde bundan nakiller yapmıştır.
- et-Tarihu's-Sagîr: Tarihu'l Kebir'in bir özetidir. 1325 yılında Zuafâü's-Sagîr ile birlikte Hindistan'da basılmıştır. Kitâbu Zuafâü's-Sagîr: Zayıf ravilerin hallerinden bahseder. Hindistan'da 1323 ve 1326 tarihlerinde basılmıştır.
- et-Tarihu fi Ma'rifeti Ruvati'l-Hadîs ve Nakâleti'l-Âsâr ve's Sünen ve Temyizü Sikatihim min Du'afâ'ihim ve Târihu Vefâtihim: Küçük bir risâledir.
- et-Tevârîh ve'l-Ensâb: Bazı şahısların özel hallerinden bahseder.
- Kitâbu'l Künâ: Râvîlerin künyelerinden bahseden bir eserdir. Haydarabad'ta 1360 yılında basılmıştır.
- el-Edebü'l-Müfred: Ahlâk hadislerini toplayan bir eserdir. İstanbul'da 1306, Kahire'de 1346, Hindistan'da 1304 yıllarında basılmıştır.
- Refu'l-Yedeyn fi's-Salât: Namazda el kaldırmakla ilgili bir risâledir. Kalküta'da 1257, Delhi'de 1299 yıllarında yayınlanmıştır.
- Kitâbu'l-Kiraati Halfe'l-imam: Namazda imamın arkasında okuma hakkında yazılmış bir risâledir.
- Hayrü'l Kelâm fi Kiraati Halfi'l İmam adıyla Orduca çevirisi ile beraber 1299'da Delhi'de, ayrıca 1320'de Kahire'de basılmıştır.
- Halku Ef'ali'l-İbâd ve'r-Redd Ale'l Cehmiyye: Cehmiyye mezhebinin

görüşlerini reddeden bir kitaptır. 1306'da Delhi'de basılmıştır.

- el-Akîde yahut et-Tevhîd: Akaid konusunda yazılmış bir eserdir.
- Abaru's Sifat: Hadisle ilgili bir eserdir ve bazı kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur.

Bunlardan başka kimi kaynaklarda Buhârî'ye ait olduğu zikredilen su kitapların ismini de görmek mümkündür:¹⁶⁵

- Birru'l Valideyn
- El-Camiu'l Kebir
- Et-Tefsirü'l Kebir
- Kitabü'l Hibe
- Kitabü'l Eşribe
- Kitabu'l Mebsud
- Kitabü'l İlel
- Kitabü'l-Fevâid
- Esamu's Sahâbe
- Kitabu'd-Du'âfa
- El-Müsnedü'l-Kebir
- Sülâsiyyât.¹⁶⁶

3.2. Buhârî'nin Tarihçiliği

Tarihçiliğini konu edineceğimiz Buhârî'yi kritik etmeden önce şunu belirtmek isteriz ki, tenkit ve tahlil edeceğimiz hususlar, kesinlikle onun Hadis bilgisi ve otoritesi ile ilgili değildir. Yapmaya çalışacağımız şey, İslam'ın ve İslam tarihçiliğinin ana kaynaklarından ve güvenilen kaynaklarından biri olan el-Cami'u's-Sahih'i, tarihçilik açısından değerlendirmeye tabi tutmak ve tarih ilmi açısından ne kadar değerlidir? Sorusuna cevap aramaktır.

Bu bölümde tarih ilminde esas kabul edilen usül ve yöntemlerin Buhari rivayetlerinde uygulanıp uygulanmadığının mukayesesi yapılacaktır. Bu çerçevede örneklerle yetinilecek olup ilgili rivayetlerin tamamı ele alınmayacaktır.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Müctebâ Uğur, a.g.e., s. 98-100

¹⁶⁶ Sahîh-i Buhârî, c.I, s.7-10

¹⁶⁷ Ali Toksarı, **Sahîhu'l Buhârî'nin Bab Başlıklarının Özellikleri ve Değeri**, s. 116 Buhârî Sempozyumu 18-20 Haziran 1987,

3.2.1. Kronolojik Bir Sıralama Yapmaması

Tarihçiliğini konu edindiğimiz Buhârî'yi kritik ederken onu İslam Tarihçiliği açısından inceleyeceğimiz malumunuzdur. Fakat tarihçiliğin geçmişten günümüze uzun bir evre geçirdiği ve modern tarihçiliğin bugün kendisine ait yöntem ve teknikler geliştirdiği de inkâr edilemez. Bunlar; bugün İslam tarihçileri arasında da kabul gören yöntem ve tekniklerdir. Tarihçinin geçmişte vuku bulmuş olayları ele alışı, bunları iç tenkit, dış tenkid süzgecinden geçiriş tarzları, terkip ve tertip etmede kullandıkları yöntem ve teknikler, Sahih-i Buhârî'yi incelerken göz önünde bulundurduğumuz kıstaslar olacaktır.

Tarihsel bir bilginin tenkidi, dış ve iç tenkid olmak üzere iki merhalede yapılır. Aslında bunlar, birbirinden sadece bir mantık esprisi gayretiyle ayrılırlar. Hakikatte böyle bir ayırım sun'îdir; zira dış tenkidin yapılması da muhtevanın bilinmesiyle yakından ilgilidir. Hatta Halkın'a göre, bazan iç tenkid, dış tenkidden önce gelir; bunun için de o, tenkidin, bütün cepheleriyle birden ele alınması gerektiğini ifade eder.¹⁶⁸

Dış tenkid; bir eserin adı ve yazarının bilinmesi kadar kaleme alındığı tarihin de bilinmesinde zaruret vardır. Bu hem birinci veya ikinci elden bir kaynak oluşunun tesbiti için mühimdir; hem de birden fazla kaleme alınan eserlerde kaçınıcı olduğunun tesbiti bakımından ehemmiyet arz eder. Eserin, hepsi de müellif hattı ile birkaç nüshası ki müellif tarafından yazılmış bu nüshalara müellif nüshası denir. Bu nüshalar arasında da farklılık varsa, ikinci ve daha sonraki te'liflerde ilkine nazaran ne gibi değişiklikler yapıldığının tesbiti bakımından, önce te'lif tarihlerinin bilinmesi gerekir. Te'lif tarihi de eserin sonunda ferağ kaydı denilen kısımda bulunur.¹⁶⁹

İç tenkid ise bir eserin içindeki bilgilerin sıhhat derecesi hakkında bir karara varabilmek için yazarının şahsiyeti, fikirleri ve inançları gibi konular üzerinde durmak icab eder. Eserin tarafsız bir kalemden çıkıp çıkmadığı bu hususlarla yakından ilgilidir. Dînî inanç veya siyâsî görüşleri taassub derecesine varan bir müellifin de sadece muayyen bir istikamette düşünmesi dolayısıyla olaylara tarafsız gözle bakmasının pek müşkil olduğu aşikârdır. Müellifin tarafsız kalamamasını hazırlayan sebeplerden biri de, hâmisî veya eseri takdim ettiği şahsın, anlatılan olaylarla sıkı bağlantısı olmasından kaynaklanır. Böyle bir durumda gerçek görüşü farklı olsa dahi yazar, bunu aksettirme

¹⁶⁸ Salâhattin Polat, **Buhârî'nin Sahihî'ne Yapılan Tenkidler**, s.94, Buhârî Sempozyumu, Kayseri 18-20 Haziran 1987

¹⁶⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usul**, s.28-29, İstanbul 1995

imkânı bulamaz. Böylece de gördüklerini değil, ancak görmesi istenileni yazma durumunda kaldığından eseri, sağlam bir kaynak olma hüviyetini kaybeder. Bütün bu sayılanlar dışında, müellifin doğru bilgi verebilmesi için belirli bir tahsil ve kültür düzeyine de sahip olması gerekir. Aksi halde olayların ruhuna nüfûz etmesi, gerektiğinde yorum yapabilmesi mümkün olmaz. Şu halde eserin güvenilirlik derecesinin tayini için önce müellifin hayatı ve şahsiyeti hakkında bilgi sahibi olunması şarttır.¹⁷⁰

Sahih-i Buharî'yi, tedkik ettiğimiz ilk husus kronolojik sıralama problemi olmuştur. Zira olayın oluş zamanını ve mekânını tayin etmek tarihin ve tarihçinin esas işidir.¹⁷¹

Sahih-i Buhari'deki zamanlama problemini iki perspektiften inceleyeceğiz. Birincisi İslam tarihçiliğinin tarihi sürecini takip etmemesi. İkincisi daha çok oryantalistlerin hadis tenkidinde kullandıkları argüman olan, hadislerin nakledilirken Rasulullah'ın konuşma tertibine uygun bir kronolojik sıralamanın yapılmamış olmasından kaynaklanmıştır.

3.2.1.1. İslam Tarihçiliğinin Tarih Süreci Açısından Tenkidi

Sahih-i Buharî'nin İlk bölümünün, risaletin başlangıcı olan tarihi bir vakayı nakletmekle başlaması, Buharî'nin tarihçilik yönünü kuvvetlendiriyor. Bu çalışmaya başlamamızın en önemli sebebi birinci bölümün Kitabı'l Vahy¹⁷² olmasıdır. Başlama sebebimizin daha sonra; tarihçiliğini kritik edeceğimiz ilk husus olması da, çalışmamızın ilerlemesiyle fark ettiğimiz bir durumdur. İslam tarihçilerinin tarihin başlangıcı ile ilgili görüşlerini II. Bölümde dile getirmiştik. Tekrar hatırlatmak niyetinde olmamakla birlikte, bu bölümde Klasik İslam tarihçilerinin ve günümüz tarihçilerinin eserlerinden alıntı yaparak onların tarihin başlangıcı konusunda ki, duruşları ile ilgili malumatları vermeye çalışacağız.

Hız. Aişe'den rivayet edilen "Vahyin Başlangıcı" hadisi, her ne kadar İslam'ın ilk zuhuru ile ilgili tarihi bir malumat veriyor olsa da, genel itibariyle otoriteler

¹⁷⁰ Kütükoğlu, a.g.e. s.34

¹⁷¹ Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usul**, 120, 4. Baskı, İstanbul 1985

¹⁷²Buhari, **Sahih-i Buhârî**, c.I, s.11-20, Polen yay. 2009

tarafından İslam tarihinin başlangıcı Âdem'in yaratılışı ile başlatılır.¹⁷³ Durum bu olunca Buhârî'nin Vahyin Başlangıcı ile Sahih-i Buhari'ye giriş yapması İslam tarihçiliği açısından kronolojik tertipten uzak olduğu eleştirisini doğuruyor.

Klasik İslam tarihçilerinden İbnu'l-Esir el-Kamil fi't-Tarih adlı eserinde, ilk olarak "İblisin Kıssası, İlk Durumu ve Hz. Âdem'i Yoldan Çıkarması"¹⁷⁴ konusunu ele almıştır.

Yakın dönem İslam Tarihçilerinden M. Asım Köksal, İslam Tarihi kitabının I. bölümünde, "Hz. Muhammed'in Doğumu Çocukluğu ve Gençliği"¹⁷⁵ konusunu almıştır.

Son dönem İslam Tarihçilerinden Şaban Öz, Yeni Başlayanlar İçin İslam Tarihi, kitabının I. Bölümünde "Arabistan ve Araplar"¹⁷⁶ konusyla giriş yapmıştır.

Girişini vahyin başlangıcı ile yapan Sahih-i Buhârî ise, Yaratılışın başlangıcı konusunu ancak 59. Bölümde "Kitabbu Bedd'i'l-Halk" başlığı ele alır.¹⁷⁷ Toplam 97 bölümden oluşan Sahih-i Buhârî'nin, eserinin yarıdan sonraki bölümlerinde bu konuya temas etmesi ve bu bölümde nakledilen hadislerin niteliği¹⁷⁸ I. bölümden sonraki, bölümlerin sıralamaları, onu bir tarih kitabı görünümünden oldukça uzaklaştırmaktadır.

Hadisin uzunluğu sebebiyle sadece giriş bölümünü nakledeceğimiz hadis şöyledir: Mü'minlerin annesi Hz. Âişe'den (R. a.) rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Allah Resulü'ne (sas) vahyin başlaması doğru rüyalar ile görmekle olmuştur. Gördüğü her rüya sabahın aydınlığı gibi aynen çıkardı."¹⁷⁹

Bu rivayetin tarihi bir rivayet olduğu, risaletin başlangıcı ile ilgili malumat verdiği, inkâr edilemez. Ancak bu tarihi malumat bile birçok açıdan değerlendirilmeye müsaid görünüyor. Zira sadece bu rivayet; çalışmamızın yekûnünde tespit ettiğimiz bütün eksiklikleri bünyesinde barındıran bir temsil kabiliyetine sahip. Ancak bu bölümde Buhari'nin bu hadisi I. Bölüme koymasının, tarihi kronolojik tertibe aykırı olması tenkit ettiğimiz husus olacaktır.

¹⁷³ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Klasik Dönem İslam Tarihçilerinin Tarih Anlayışı", İslâmî İlimler Dergisi, c.III, say. II, Güz 2008

¹⁷⁴ İbnu'l-Esir, **El-Kâmil Fi't-Tarih**, c.I, s. 48

¹⁷⁵ M. Asım Köksal, **İslam Tarihi**, c.I, s.4

¹⁷⁶ Şaban Öz, **Yeni Başlayanlar İçin İslam Tarihi**, s. 3-16, Koridor Yayıncılık, 2010

¹⁷⁷ Buhârî, **Sahih-i Buhârî**, b. LIX, c.III, s.253,

¹⁷⁸ Buhârî, a.g.e., b. LIX, c.III, s.253-309

¹⁷⁹ Buhari, Vahyin Başlaması, b.3, s.3.

Zira daha önce de bahsetmiştik, İslam tarihçileri, tarihi İnsanoğlunun yaratılması ve varlık sahasına çıkartılmasıyla başlatır. Buharî, Yaratılışın Başlangıcı konusunu ele almamış olsaydı ve bununla ilgili rivayet nakletmemiş olsaydı o zaman böyle bir eleştiriyi yapma hakkına sahip olmazdık. Eserinde bu konuya temas etmiş olması, ama bunu tarihçi gözüyle bir sıralamaya tabi tutmamış olması tarihçinin en önemli vazifesini¹⁸⁰ ihmal etmiş eleştirisini gündeme getiriyor.

Bu bölümün birinci bab başlığının¹⁸¹ altında, toplam beş hadis rivayet edilmiştir. Bu hadislerin mahiyeti de Buharî'nin tarihçiliği hakkında bizi eleştirdiğimiz konularda haklı çıkaracak malumatlar verdiği için, hadisleri burada nakletme gereği duyduk. Bu bölümde toplam on yedi bab bulunmaktadır. Bunların altındaki bütün rivayetleri nakletmek mümkün olmayacağından, birinci babda nakledilen rivayetleri tetkik ederek konuyu örneklendirmeye çalışacağız.

İmran b. Husayn¹⁸² 'den rivayetle anlatılıyor:” İmrân (r.a.) Müslüman olduktan sonra ailesinin yanında kalmaya devam etmesine rağmen Resûlullah'ın (s.a.s) sohbetine iştirak etmeye azami derecede gayret göstermiştir. Bu nedenle, Mekke'den Medine'ye devamlı surette yolculuklar yapmış; Resûlullah'tan (s.a.s) öğrendiklerini korumaya ve öğretmeye çalışmıştır. İmrân (r.a.) Resûlullah'la(s.a.s.) beraberken başından geçen bir olayı şöyle anlatmaktadır:

"Mescidde, Resûlullah'ın (s.a.s) huzuruna girmiştım. (O sırada) Benî Temîm kabilesinden bir grup insan geldi. Onlara: "Ey Benî Temim, size müjde olsun!" diyerek söze başlamıştı. Onlar hemen: "Bize müjde verdin. Öyle ise (beytü'l-mâlden) iki kere bağış yap!" diye talepte bulundular. Onların bu cevabı karşısında Resûlullah'ın(s.a.s.) yüzünün rengi attı. Daha sonra Hz. Peygamber'in(s.a.s.) huzuruna (Hayber'in fethi sırasında) Yemen halkından bir grup (Eş'ârî) girmişti. Bu kez onlara: "Ey Yemenliler! Benî Temîm'in kabul etmediği müjdeyi siz bari kabul edin!" buyurdu. Onlar: "Kabul ettik ey Allah'ın Resûlü!" dediler ve arkadan ilâve ettiler: "Biz dinimizi öğrenmeye ve bu (yaratılış) işinin başı ne idi, onu sana sormaya geldik!" dediler. Bunun üzerine Resûlullah(s.a.s.), mahlûkatın ve Arş'ın başlangıcını anlatmaya başladı: "Bidayette Allah vardı, O'ndan önce başka hiçbir şey yoktu. O'nun Arş'ı suyun üzerinde

¹⁸⁰ Togan, a.g.e., s.120.

¹⁸¹ Buharî, *Yaratılışın Başlangıcı*, b. I, c. III, s,253-255

¹⁸² Muhammed el-Mehdî, *Esmâü'l-Kabâili ve Ensâbihâ*, s.96; İmran b. Husayn'ın Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Ferruh Erel, İmran b. Husayn, *Rivayetleri ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi yayımlanmamış), İstanbul, 2006

bulunuyordu. Sonra gökleri ve yeri yarattı. Sonra zikirde (kader defterinde ebede kadar cereyan edecek) her şeyi yazdı." buyurdu. Tam bu esnada bir adam bana gelip: "Ey İmrân farkında mısın deven gidiyor." dedi. Hemen deveyi yakalamak için ardından koştum, ancak devenin ardından seraptan başka bir şey gözükmüyordu. Devenin gitmesi esnasında kalkmamayı ne kadar isterdim! " dedi.¹⁸³

İmrân'ın (r.a.) Hz. Peygamber'in(s.a.s.) sohbetine pek çok defalar devam etmesi doğrudan Resûlullah'tan (s.a.s.) pek çok hadisi rivayet etmesine vesile olmuştur. İmrân (r.a.) bu rivayetlerin başlangıcında ya:"Biz Resûlullah'ın yanındayken ..." veya "Biz Resûlullah'la beraberken ..." diyerek yahut da Resûlullah'ın sözlerini olduğu gibi aktarmak suretiyle muhataplarını bilgilendirirdi.

Hadis, Hz. Ömer (r.a)'dan rivayetle anlatılıyor: "Resûlullah(s.a.s.) bir gün ayağa kalkıp bize hitap etti ve yaratılışın başlangıcından başlamak suretiyle cennetliklerin cennete, cehennemliklerin de cehenneme girecekleri âna kadar olacakları anlattı. Bu anlatılanları ezberleyen ezberledi; unutan ise unuttu. "¹⁸⁴

Ebu Hureyreden rivayetle anlatılan hadislerde de yine yaratılış kıssası ile ilgili bir kayıt düşülmüyor.¹⁸⁵

Bunları tarihçi gözüyle okuduğumuzda yaratılışın başlangıcı resminden çok Rasulullah'ın yaratılışla ilgili konuştuğu zamanın resmini görebiliyoruz. Anlaşıldığı kadarıyla Rasulullah, yaratılıştan söz ediyor fakat ravilerin bu konuya teveccühü pek olmuyor. Raviler kadar müellifimizin de bu konuya pek rağbet göstermediğini görüyoruz. Görüldüğü gibi Buhârî, yaratılışın başlangıcı konusunu eserindeki konular içinde bu kadar geciktirmekle kalmamış, aynı zamanda bölümün altındaki rivayetlerde tarihi bir malumat da verilmemiş. Başlangıç ifadesinin varlığı, okuyucuda tarihî bir rivayet beklentisi yaratmıştır. Bu beklentiyi karşılayacak bir naklin yokluğu da tarafımızca tespit edilmiştir.

Buhârî gibi bir hadis dehasının rivayetleri tanzim ve tertip etmeye güç yetiremeyeceği fikrine sahip değiliz. Zira Buhârî'nin bir Bağdat seyahatinde, bazı Bağdatlı fakihler, seçilen yüz hadisi onar onar senedleri ve metinleri karışık bir şekilde on kişiye dağıtırlar. Ancak Buhârî bu imtihandan alınının akı ile çıkar. Senedleri ve

¹⁸³ Buhârî, *Megâzî*, 67, 74, *Bed'u'l-Halk* 1, *Tevhid* 22; Tirmizî, *Menâkıb*, 74, nr. 3951; Buhârî, *Yaratılışın Başlangıcı*, b. I, c.III, 3190-91, s. 254

¹⁸⁴ Buhari, *Yaratılışın Başlangıcı*, b. I, c.III, , s. 255

¹⁸⁵Buhari, *Yaratılışın Başlangıcı*, b. I, c. III, s. 255

metinleri birbirine karışmış rivayetleri düzeltir.¹⁸⁶ Bu zekâda ve bu bilgi de bir âlim, tarihçilik ya da tarih kitabı yazma, niyetinde olsaydı bunları tarih sürecine uygun te'lif etmez miydi?

3.2.1.2. Olayların Nakline Kronolojik Tertipte Uymaması

Bir önceki bölümde değerlendirdiğimiz rivayetleri burada da ele almamız mümkündür. Ancak kronolojik tertipten uzak rivayetlerin çokluğu bizi aynı hadisleri tekrar tekrar kullanmaktan men ediyor. Hadislerin Rasulullah'ın konuşma zamanına göre kaydedilmemiş olması yalnız müsteşrikler tarafından değil modern tarihçiler tarafından da tenkit ediliyor. Zira her ne kadar bilim olarak tarihin konusu iktidarların kronolojisini vermek olmasa da¹⁸⁷ vukuatın zaman ve mekânlarını tespit ederek ona göre tanzim etmek tarihin esas işidir.¹⁸⁸

Bu prensiplerin ışığında okumaya çalıştığımız rivayetlerin, tetkikini de yine bu kurallarla tahlil etmeye çalışacağız. Bir önceki bölümde vahyin başlangıcı ile risaletin başladığını söylemiştik. Rivayetler birbirinden kopuk olduğu için, ardı ardına gelen rivayetlerin ikisini bir birine bağlamak bize düşüyor. Bu rivayetleri ardı ardına sıralarken de, rivayetler arasında ki kopukluğa dikkati çekmek istiyoruz.

Bir önceki yani 3 numaralı hadiste vahyin başlangıcı anlatılıyor. Fakat Vahyin başlama zamanı ile ilgili herhangi bir kayıt düşülmüyor. Bununla ilgili, İbn Hacer'in şerhinde de bir açıklama yapılmıyor.¹⁸⁹ Bu olayın vuku'u zamanı ile ilgili Rasulullah'ın bir açıklama yapmamış olması söylenebilir. Öyleyse bunu nakleden kişinin ya da musannıfımızın, bunu Rasulullah (s.a.s.) ne zaman anlattı, bunu dinleyenler Rasulullah'a bu olay" ne zaman oldu sorusunu sormamışlar mı?" diye akla gelen tereddütler onların tarihçilikleri ile ilgili şüpheler uyandırmaz mı? Bunun gibi, bundan sonra anlatılan "Vahyin fetretten sonra yeniden başlaması" ile ilgili rivayet de çeşitli sorulara muhataptır.

Câbir b. Abdullah el-Ensârî'den rivayetle, vahyin kesintiye uğraması ile ilgili Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur "Ben bir gün yürürken birden bire gökyüzü

¹⁸⁶ Mücteba Uğur, **İmam Buhârî**, TDVY, Ankara 1994, s.25

¹⁸⁷ Mehmet Evkuran, "Tarihçiliğin Bunalımı ve Tarihçiliğin Doğuşu", İslâmî İlimler Dergisi, III, sayı; II, Güz 2008, s.53.

¹⁸⁸ Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usul**, 4. Baskı, İstanbul 1985, s.120

¹⁸⁹ İbn Hacer elAskalânî, **Muhtasar Fethu'l-Bârî Muhtasar Sahîh-i Buhârî Şerhi**, (Arapça İhtisarı Yapan ve Notlar Ekleyen;(Ebû Suayb Safâ Ed-Davvî Ahmed el-Adevî), Polen 2008,c.I, s. 38-39

tarafında bir ses işittim. Başımı kaldırdım. Bir de baktım ki, Hira'da bana gelen melek sema ile arz arasında bir kürsü üzerinde oturmuş...’’¹⁹⁰ şeklinde uzunca bir rivayet nakledilmektedir.

Vahyin ne zaman başladığı sorusunu soran bizler elbette ne zaman kesildi? Sorusunu da soruyoruz. Ne kadar süre kesildi ve ne zaman başladı? Tarihi bir olayın sadece başladığını söylemek tarihçilik değildir.¹⁹¹ Bu ifadeler, olayın olduğuna dair bir referanstır sadece. Zaten hadislerin İslam tarihçiliğinin kaynağı olduğu inkâr edilemez. Ancak Hadisçilerin ikinci mesleğinin tarihçilik olduğu iddiası sorgulanması gereken bir iddiadır bizce.

Tarihi malumat veren bir başka rivayetle de iddiamızı desteklemek istiyoruz. Yine aynı bölümde, çok sonra meydana gelmiş bir olayın naklinin olması bu olayın sonradan meydana geldiği bilgisine rivayetten ulaşmıyoruz. Tabî ki İbn Hacerin şerhinde¹⁹² olayın detayını öğrenmiş oluyoruz. Burada yukarıdaki rivayetlere sorduğumuz soruları yinelemeyeceğiz. O ve onlar gibi pek çok soru bu rivayet için de sorulabilir.

Abdullah b. Abbas'tan rivayet edildiğine göre Ebû Süfyan şunları söylemiştir: “Hz. Peygamber’in Ebû Süfyan ve Kureyş kâfirleri ile Hudeybiye antlaşmasını imzaladığı mütâreke günlerinde Ebû Süfyan, Şam’a ticaret için giden bir Kureyş kervanında bulunuyordu. (Rum imparatoru) Heraklius, Kureyşli kervanla birlikte Ebû Süfyan’ı huzuruna çağırttı...’’¹⁹³ Bu rivayeti okuyan bir kimse Hudeybiye anlaşmasının imzalandığı günleri nereden bilsin, bu günler hangi günlerdir? Eserin kendisi de, kronolojik bir sıra takip etmediğine göre, Ebu Süfyan’ın Heraklius’la görüşmesi bir tarafa Hudeybiye antlaşmasının tarihinin burada verilmemiş olması ya da Ebu Süfyan’ın bunu anlattığı zamanın kaydedilmemiş olması, bunların hepsi Sahih-i Buhari’nin tarihçilik açısından tenkit edilmesine sebep teşkil eder.

İbn Hacer, hadisi şerh ederken Heraklios’un Bizans hükümdarı olduğunu lakabının Kayser olduğunu not ediyor. Hudeybiye antlaşmasının da hicretin altıncı yılında yapılp süresinin on yıl olduğu kaydı da yine not düşülmüştür.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Buhârî, *Vahyin başlangıcı*, b. III, c. I, 4, s.14

¹⁹¹ Edward Hallett Carr, **Tarih Nedir?**, s.27 İletişim Yayıncılık, 5. Baskı, Aralık 1994

¹⁹² İbn Hacer, c. I, s. 51-57

¹⁹³ Buhârî, *Vahyin Başlangıcı*, b.V, c. I, 7, s. 17

¹⁹⁴ İbn Hacer, c. I, s. 51

Ebû Şüreyh, Abdullah İbn Zübeyr ile savaşmak üzere Mekke'ye ordular gönderen Amr İbn Said'e şöyle dedi: "Ey emir! İzin ver de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Mekke fethinin ertesi günü insanlara yaptığı konuşmayı sana aktarayım..."¹⁹⁵ diyerek İbn Said'e Mekke'de savaşmanın yasak olduğunu Rasulullah'ın ağzından bildiriyor. "

İki sahabe arasında geçen bu konuşmanın ne zaman olduğu ve hadisin devamını da verilen nasihatın hangi olaydan önce ya da sonra olduğu ile ilgili hiçbir bilgi yer almıyor. Oysa hadisi nakleden sahabi İslam tarihinde, vuku' bulmuş önemli bir olayın üzerine bu hadisi nakletme gereğini hissetmiştir. Ancak Buhârî, bu hadisi Kitabı'l-İlim bölümünde nakletmiş ve tarihî hiçbir kayıt düşmemiştir.¹⁹⁶

Bu hususla ilgili örnekleri arttırmak mümkündür. Birkaç örnek daha verip konuyu tamamlamak istiyoruz.

Diğer bir hadis metni: " Enes b. Mâlik, Ebu Zerr'in Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu anlattığını nakletmiştir: "Ben Mekke'deyken evimin tavanı açıldı ve Cebrâil indi. Göğsümü yardı, sonra (kalbimi) zezem suyu ile yıkadı. Daha sonra, hikmet ve iman dolu altın bir kap getirip içindekileri göğsüme boşalttı. En sonunda göğsümü kapadı."¹⁹⁷

Daha sonra tarihe arz başlığı altında da inceleyeceğimiz bu rivayet "şakku's-sadr" olayıdır. Her ne kadar bâb başlığında hâdis ile ilgili bir başlık konulmamış olsa da rivayetin devamında İsrâ gecesini vuku bulan olaylar anlatılmaktadır. Zaman kaydı düşülmemiş olan rivayette mekân kaydı düşülmüştür. Risaleti iki dönem halinde inceleyen tarihçiler açısından bu mekân kaydıyla zaman tesbiti yapılabilir.

İbn Hacer hadisi şerh ederken namazın hicretten önce Mekke döneminde farz kılındığını kaydeder. Ama hicretten kaç yıl önce olduğu bilgisine ulaşamıyoruz. Rasulullahın göğsünün yarılmasına dair görüşleri de nakleden İbn Hacer'in bu nakillerini daha sonra nerede ne zaman aktarmanın daha uygun olacağı görüşündeyiz.¹⁹⁸

"Usâme İbn Zeyd radiyallâhu anh şöyle demiştir": Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kızı Zeynep (r.a) "oğlum ölmek üzere, bize geliniz" diye Resûlullah'a haber gönderdi..."¹⁹⁹

¹⁹⁵ Buhârî, *İlim*, b.XXXVII, c.I, s.76

¹⁹⁶ Rivayeti bu bölümde kronolojik tahlile tabi tuttuğumuz için olayın detayını burada vermedik. Ancak rivayeti başka bir bölümde ele aldık. Orada olayı, şerhinden naklediyoruz. Daha detaylı bilgi için; İbn Hacer, c.I, s. 268-269

¹⁹⁷ Buhârî, *Salât*, b. I, c. I, s.181

¹⁹⁸ İbn Hacer, a.g.e.,c. I, s.595

¹⁹⁹ Buhârî, *Cenâiz*, 32, c. I, 1284, s.568

Bu hâdisenin, ne zaman gerçekleştiği hususu, mekân kaydı da düşülmediği için bir önceki rivayetten daha muğlâk kalmıştır. Tarihe kaynaklık eden bir eserin hiçbir suretle zaman kaydı düşmemesi tarihçilik açısından, bir zafiyet göstergesidir diyebiliriz. Bu rivayet Hz. Peygamberin etrafındaki herhangi bir kimseden bahsetmiyor. Rasulullahın kızı Zeyneb'in acısından bahsediliyor. Yani sırf siyer açısından bile dikkate şayandır. Bir sonraki 1285 numarası ile verilen hadiste de, Rasulullahın diğer kızı Ümmükülsüm'ün cenaze merasiminden aynı eksiklikle bahsediliyor.²⁰⁰

“Ebû Hureyre radiyallâhu anh şöyle anlatır:” Hz. Peygamber (s.a.s.)şöyle buyurdu: "İbrahim (a.s) Sâre ile birlikte yolculuğa çıkmıştı. Bir hükümdarı (veya zalim bir hükümdarı) bulunan bir beldeye girdiler. Hükümdara, "İbrahim senin kadınlarından daha güzel bir kadınla şehre girdi" dediler..."²⁰¹

Bu rivayet tarihçilerin tarih süreci açısından da değerlendirilebilir. Rivayet edilen bu hadis, yerleştirildiği konum itibariyle de kronolojik tertipten uzaktır. Anlatılma sebebi ile ilgili bir kayıt olsaydı rasulullahın bunu naklettiği tarihle ilgili bir malumat elde edebilirdik. Oysa ne zaman, ne mekân, ne de söylenilme ortamıyla ilgili herhangi bir kayda rastlamıyoruz. Hâlbuki bir olayın tarihsel nitelik kazanmasında bu unsurlar vazgeçilmezdir.

Ubeydullah'tan rivayet edilmiş olan bu hadis, ifk hadisesi ile ilgilidir ve sözleri birbirini doğrulamaktadır. Hz. Aişe'ye iftira atanlar söyleyeceklerini söyledikten sonra vahiy gecikince Hz. Peygamber (s.a.s.) Hz. Ali'yi ve Üsâme'yi yanına çağırdı ve Hz. Aişe'den ayrılma konusunda onlara danıştı."²⁰²

Hadiste düşülen zaman kaydı “söyleyeceklerini söyledikten sonra” ifadeleri ile gerçekleşmiştir. Bu ise bir zaman kaydı sayılmaz. İleride bu hadisi bütüncüllük açısından değerlendireceğiz. İbn Hacer bu hadisi şerh ederken tarihi ile ilgili bir kayıt yerine, Hz. Aişe'yi tezkiye eden bir şerh yapmayı tercih etmiştir.²⁰³

Enes İbn Mâlik'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Resûlullah (s.a.s.) bize hitap ederek şöyle buyurdu: "Sancağı önce Zeyd aldı ve şehit düştü. Sonra Cafer sancağı kaptı, o da şehit düştü. Ardından Abdullah b. Ravâha sancağı aldı ve o da şehit edildi.

²⁰⁰ 1284-1285 nolu hadisler İbn Hacer tarafından şerh edilmiştir. Hadisin şerhinde 'Buhârî'nin konu başlığındaki ayet ve hadisleri, konu içindeki hadise dair kendi yorumuna delil getirmesi sebebiyle eleştirilmiştir. 'daha detaylı bilgi için bkz. İbn Hacer, a.g.e., c. III, s. 378-382

²⁰¹ Buhârî, *Alım-Satım İşlemleri*, b.II, c. II, s. 360

²⁰² Buhârî, *Şehadet*, b.II, c. II, s. 564

²⁰³ İbn Hacer, c. V, s. 548

Bunun üzerine sancağı Hâlid b.Velîd herhangi bir talimat ve görevlendirme olmaksızın teslim aldı.²⁰⁴

Bu rivayet farklı kanallarla “Megazi” bölümünde “Mute Gazvesi” ile ilgili rivayetlerle aynı olayı anlatıyor. 4261-4262-4263.. v.d. numaralı hadisleri anlatan Buhârî burada bir tarihçilik hassasiyeti göstererek bab başlığına Mute Gazvesi kaydı düşmüştür.²⁰⁵ Ancak ne Buhari ne de İbn Hacer Mute Gazvesinin tarihi²⁰⁶ ile ilgili bir açıklama yapmamıştır.

Son olarak: “ Abdullah b. Mes'ud (r.a) dedi ki: "Peygamber (s.a.s.) döneminde Ay iki parçaya ayrıldı. Peygamber (s.a.s.): Şahit olunuz, diye buyurdu. " ²⁰⁷ hadis 3869, 3871, 4864 ve 4865 nakledilmiştir.

Fakat olayın meydana geldiği zaman bir yana dönem hakkında bile doğru bir malumat elde emiyoruz. 3869 nolu hadisi şerh eden İbn Hacer hadisi şerh ederken olayın birden çok meydana gelmesi ile ilgili İslam âlimlerinin görüşlerini nakletmiştir. Fakat asıl gayesi inanmayanlara mucize göstermek olan bu olayın insanlar üzerindeki te'siri hakkındaki bir ma'lumat zannederiz bizim üzerinde durduğumuz konu hakkında aydınlatıcı olabilirdi.²⁰⁸

3.2.2. Bağlam Kopukluğu Olan Rivayetler

Bağlam kopukluğu, kimin neden konuştuğunu ve konuşurken neyi ve nasıl konuşmayı tercih ettiğini ve bu tercihi neye göre ve neden yaptığını, ortamdan kopan ya da bağlamdan uzak olanın konuyu anlamasını zorlaştıran durumları ifade eder.²⁰⁹ Bağlam kopukluğu, sözlü rivayet ya da tarihçiliğin zafiyetlerinden biridir. Bir olayın bağlamının bilinmemesi durumunda, olayın kurgusu yorum düzeyinde kalacaktır.²¹⁰ Aslında bu gibi konuşmalarda işaret dili dediğimiz jest ve mimiklerin kullanımı konuşmayı destekler mahiyettedir. Yazıya geçirilmiş metinlerde de, bunları ifade etmek mümkün değildir.

²⁰⁴ Buhârî, *Cihad ve Siyer*, b. .LXXXIII, c. III, 3063, s.55

²⁰⁵ Buhârî, *Megazî*, b. XLIV, c. IV, s. 112-115

²⁰⁶ İbn Hacer, c. VIII, s. 300

²⁰⁷ Buhârî, *Menkıbeler*, b.XXVII, c.III, 3636, s.449

²⁰⁸ İbn Hacer, c. VII, s. 540

²⁰⁹ M. Hanefi Palabıyık, “Sözlü Tarih /Sözlü Gelenek ve Hadis Kitapları”, İslâmî İlimler Dergisi, c.III, say. II, Güz 2008, s.134

²¹⁰ Süleyman Gezer, “Sözlü ve Yazılı Kültür Ayrımında Kur'an”, İslâmî İlimler Dergisi, C. III, S. 2, Güz 2008, s.239

Sahih-i Buhari de sıklıkla karşılaştığımız bu bağlam sorunu, klasik ve çağdaş eserlerin genelinde vardır. Bunun en önemli sebebi müellifin seçmeci olmaları ve olayları kısaca anlatmalarındadır. Bu bölümde ele alacağımız hadislerde; kritik edeceğimiz temel husus bağlam sorunudur.

Hiz. Ömer'den nakledeceğimiz bir hadis şöyledir, "İmanın Artması ve Eksilmesi babı"²¹¹ ında anlatıldığı üzere, Yahudilerden biri ona şöyle demiştir: "Yâ Emîre'l-Mü`minîn, sizin Kitâbınızda okumakda olduğunuz bir âyet var ki biz Yahûdîlere nâzil olmuş olaydı yevm-i nüzûlünü bayram ederdik." demiş. (Ömer (r.a.): "Hangi âyettir o?" diye sormuş, Yahûdî cevap verdi: "Bugün size dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'dan razı oldum"²¹² cevâbını vermiş. (Bunun üzerine) Ömer (r.a.) demiş ki biz, bu Âyet-i Kerîme'nin nâzil olduğu günü de yeri de (hakkıyla) biliyor (kıymetini takdîr ediyor)uz. (Bu Âyet-i Kerîme) Nebiyy-i Mükerrerem (s.a.s.) bir Cuma günü Arefede (vakfede) kâim iken nâzil olmuştur ".²¹³

Bu hadisi bağlam açısından incelediğimizde, hadisin Hiz. Ömer'in anlatış gayesi ile musannıfın hadisi naklediş gayesi ile örtüşüp örtüşmediğini tetkik etmeye çalışalım. Hadis "*İmanın Artması ve Eksilmesi*" bab başlığının altında veriliyor. Bu açıdan bakıldığında metnin veriliş gayesi ile musannıfımızın yüklediği mana birbirinden bağlamsız durmaktadır.

Sorulması gereken diğler sorular ise, Hiz. Ömer ve Yahudi arasında böyle bir konuşma neden geçmiş ve Hiz. Ömer bunu neden nakletme gereğini duymuştur. Bu diyalog kalbi İslam'a düşman bir Yahudi ile geçen bir diyalog mu, yoksa İslam'a yatkın bir Yahudi ile mi? İslam'a düşman bir Yahudi neden bir Kur'an-ı Kerim ayetini ve dolayısıyla muhataplarını yüceltsin? Ya da Hiz. Ömer Rasulullahın konuşma uslubunu kullanarak moral ve motivasyon vermek istediği bir Müslüman topluluğuna hitaben yaptığı bir konuşma esnasında mı, bu rivayeti nakletme gereğini duydu? Sorularımızı devam ettirebileceğimiz ya da Buhari'nin yaptığı gibi istediğimiz bağlamda

²¹¹ Buhârî, *İman*, 45, (C. I, , s.19-20 h.no:) ; *Kitabu'l Megazi*, 78, (C.V, s.148, h.no: 4407); *Tefsir*; 1, (C.V,s,220, h.no: 4606); *I'tisam*, 1, (C. VIII, s. 175, h.no:7268)

²¹² el- Maide 5/3 "Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen; boğulmuş, vurulmuş, yukardan düşmüş, boynuzlanmış, canavar yırtmış olup da canlı iken kesmedikleriniz; dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanan hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet (şans) aramanız size haram kılındı. Bunların hepsi doğru yoldan çıkmaktır. Bugün kâfirler, dininize karşı ümitsizliğe düşmüşlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. **Bugün dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım. Size din olarak İslâmı beğendim.** Kim aklıktan daralır, günaha istekle yönelmeden bunlardan yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Çünkü Allah bağışlayan, merhamet edendir."

²¹³ Buhari, *İman*, b. XXXIII, c.I, 45, s.38-39

kullanabileceğimiz savunmasız bir hadis! Bunun sebebi rivayetin, bu sorularımızı sınırlamayan bir muğlâklıkla sadece metin düzeyinde nakledilmiş olmasıdır. Oysa biz Hz. Ömer'in nerede kime nasıl bir topluluğa bunu naklettiğini bilmiş olsaydık, kurgularımız yorum düzeyinde kalmayacak ve hadisi istediğimiz yerde istediğimiz mevzua montaj yapma hürriyetinde olamayacaktık.

Hadisin sonunda Hz. Ömer'in, "biz bugünü ve ayetin Hz. Muhammed'e indirildiği yeri biliriz" cevabı kime verilmiş net değil, yani bu hitap ettiği kişiye mi söyleniliyor, yoksa Yahudi'ye mi söyleniliyor. Eğer Yahudi'ye ise, Yahudînin tepkisi ne olmuştur?

Hadisi şerh eden İbn Hacer, Arafat'ta ayakta beklerken kaydının düşülmesinden kinaye ertesini günün zaten bayram olduğunu anlatmaktadır.²¹⁴ Sözlü rivayette sözün gidişatından, ya da konuşanın hal dilinden, sözün kasdı anlaşılırken bu yazıya geçtikten sonra okuyucu bu türlü ifadeler, dilde belgat ve fesahatla ilgili olup, dinleyen veya okuyan bunun delaletini bilir.

İbn Abbas'tan rivayet edilen bir diğer hadiseye göre İbn Abbas ile Hurr İbn Kays İbn Hısn el-Fezâî Hz. Musa'nın (Kur'an'da bulunduğu bahsedilen) arkadaşı hakkında görüş ayrılığına düştüler.

"Hz. Musa, İsrailoğullarından bir grup ile birlikte iken bir adam ona gelerek:

-Senden daha bilgili bir kimse biliyor musun? Diye sordu.

Hz. Musa "hayır" diye cevap verdi. Bunun üzerine Yüce Allah Hz. Musa'ya vahyederek şöyle dedi: "Evet senden daha bilgili bir kimse var. O da kulumuz Hızır'dır" dedi. Musa onun yanına nasıl gideceğini sordu. Yüce Allah balığı onun için bir alâmet kıldı. Musa'ya "Balığı kaybettiğinde dön, çünkü onunla orada buluşacaksın" denildi. Hz. Musa denizde balığın izini sürerdi.

"(Musa a. s.'in yanındaki yol arkadaşı olan genç adam:) Gördün mü? dedi, kayaya sığındığımız sırada balığı unuttum. Onu hatırlamamı bana şeytandan başkası unutturmadı.²¹⁵ O, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti. Musa: İşte

²¹⁴ İbn Hacer, C.I, s. 137

²¹⁵ Kehf,18/62-82; "Bunun üzerine ikisi de iki denizin birleştiği yere vardıklarında balıklarını unuttular. Bu arada balık, denizde yolunu bulup kaybolmuştu. İki denizin birleştiği yeri geçtikleri zaman, Musa genç arkadaşına: "Kuşluk yemeğimizi getir. Gerçekten biz bu yolculuğumuzda epey yorulduk" dedi. Adam:"Gördün mü? Dedi. Kayaya sığındığımız vakit doğrusu ben balığı unutmuşum. Onu hatırlamamı, muhakkak şeytan bana unutturdu. O denizde garip bir yol tutup gitmişti." Musa da demişti ki: "İşte aradığımız o idi." Bunun üzerine izlerine dönüp gerisin geri gittiler. Nihayet kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş ve tarafımızdan Musa ona: "Allah'ın sana öğrettiği ilim ve hikmetten bana da öğretmen için sana tabi olabilir (Hızır) dedi ki:

aradığımız o idi, dedi. Hemen izlerinin üzerine geri döndüler. ” Hemen ardından o bilge kişiyi (Hızır) buldular. Daha sonra Hızır ile Musa arasında Allah’ın kitabında haber verdiği olaylar yaşandı”.²¹⁶

Hızır Musa’ya gelen topluluk neden ona en bilgili insanı sormak gereğini duydu. Balığın alamet verildiği söyleniliyor. Fakat mevzu çok mübhem anlatılıyor. Sonra olayın devamı Kur’an’a havale ediliyor. Yani kurgu ancak yorum düzeyinde kalıyor. Bu rivayet de ki tarihi kıssa hakkında İbn Hacer’in de yorum yapmadığını görüyoruz.²¹⁷

Cami yapımında yardımlaşmak bab başlığı altında verilen ve İkrime’den nakledilen bir haiste ise: İbn Abbâs bana ve oğlu Ali’ye “Ebu Saîd’e gidip ne dediğini dinleyin” dedi. Biz de kalkıp gittik. Bir de baktık ki, o bir bahçeyi suluyordu. Sonra ridasını tuttu ve ayaklarını elbisesinin içine sokarak oturdu. Sonra da konuşmaya başladı. Derken lafı, cami yapımına getirdi ve şöyle dedi: “Biz kerpiçleri birer birer, Ammâr ise, ikişer ikişer taşıyordu. Allah Resûlü (s.a.s.) onu böyle görünce üzerine bulaşan tozu temizlemeye başladı. Bir yandan da, şöyle buyurdu: “Vâh Ammâr’a! . Onu azgın bir grup öldürecek... Ammâr onları cennete, onlar da kendisini cehenneme davet edecek...”

Bunun üzerine Ammâr ‘Fitnelerden Allah’a sığınırım!’ dedi.”²¹⁸

"Doğrusu sen benimle asla sabredemezsin. İy yüzünü kavrayamadığın şeye nasıl sabredeceksin? (Hızır) dedi ki: "O halde bana tabi olacaksın; ben sana sırrımı anlatmadıkça, hiçbir şey hakkında bana soru sormayacaksın" dedi. Bunun üzerine ikisi beraber yürüdüler. Nihayet gemiye bindikleri zaman, o kul (Hızır) gemiyi deldi. Musa, ona şöyle dedi: "Geminin içindekileri boğmak için mi deldin? Doğrusu çok kötü bir iş yaptın." (Hızır:) "Sen benimle asla sabredemezsin, demedim mi?" dedi. Musa dedi ki: "Unuttuğum şeyden dolayı beni suçlama ve bu işimden dolayı bana bir güçlük çıkarma." Yine gittiler. Nihayet bir erkek çocuğa rastladıklarında Hızır hemen onu öldürdü. Musa: "Kıyas olmadan masum bir cana nasıl kıyarsın? Doğrusu sen çok fena bir şey yaptın" dedi. Hızır dedi ki: "Doğrusu sen benimle asla sabredemezsin demedim mi sana?" (Musa) dedi ki: "Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam bana arkadaş olma! Hakikaten benim tarafımdan ileri sürülebilecek son mazerete ulaştın. Bunun üzerine yine yürüdüler. Nihayet bir köy halkına varıp onlardan yemek istediler. Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçındılar. Derken orada yıkılmak üzere olan bir duvar buldular. Hızır hemen onu doğrulttu. Musa: "İsteseydin elbet buna karşı bir ücret alırdın" dedi. Hızır dedi ki: "İşte bu, seninle benim aramızın ayrılmasıdır. Şimdi sana o sabredemediğin şeylerin iy yüzünü haber vereceğim." Gemi, denizde çalışan bir kaç yoksula aitti. Onu kusurlu kılmak istedim, çünkü onların ilerisinde her sağlam gemiye zorla el koyan bir hükümdar vardı. Oğlana gelince, onun ana-babası mümin kimselerdi. Çocuğun onları azgınlık ve inkârı sürüklemesinden korktuk. İstedik ki Rableri onun yerine kendilerine ondan temizlikçe daha hayırlı ve daha çok merhamet eden birini versin. Duvar ise, o şehirde iki yetim oğlana ait idi. Duvarın altında onların bir hazinesi vardı. Babaları da iyi bir kimse idi. Onun için Rabbin istedi ki o iki çocuk erginlik çağlarına ersinler ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Ve ben bunların hiçbirini kendiliğimden yapmadım. İşte senin sabredemediğin şeylerin iy yüzleri budur". Dedi.

²¹⁶ Buhârî, *İlim*, b.16, c. I, s. 74

²¹⁷ İbn Hacer, c. .I, s. 229

²¹⁸ Buhârî, *Salât*, b.63, c.. I, s. 222

Metnin içerisinde “, sözü cami yapımına getirdi” kaydı, ravinin kaydı imiş gibi görünmüyor, sebebi ise hadisin gidişatında sanki Ammar b. Yasir’den bahsediliyormuş da onun cami yapımındaki fedakârlığı da, onun faziletlerinden birisi imiş gibi anlatılıyor. Oysa musannıf cami yapımı şeklinde kurguladığı olayı, Ammar b. Yasir ile süslemiştir. Sözlü rivayetler de, jest ve mimiklerin söyleyenin söylediğinin anlaşılmasında, söyleyenin kastının ne olduğunun anlaşılmasında etkili olduğunu söylemiştik.

Bu rivayette, İbn Abbas’ın İkrime’yi ve kendi oğlu Ali’yi, Ebû Saîd’e ne dediğini dinlemek üzere gönderdiğini görüyoruz. Ammar b. Yasir gibi bir şahsiyetin meziyetlerinin yanında, cami yapımında yardımlaşmak gibi bir konu tâli kalır. İbn Abbas’ın oğlunu tâli bir konuyu konuşmak üzere göndermesi ya da Ebû Saîd gibi derece olarak

İbn Abbas’tan daha faziletli²¹⁹ bir sahabenin kendisinden bir şeyler öğrenmeye gelen iki gence tâli mevzulardan bahsetmesi abesle iştigal bir durumdur. Öyleyse burada sözlü rivayetin zafiyeti devreye girmiş olmalıdır. Yani naklin öncesinde ki ve sonrasındaki diyalog, metnin anlaşılması açısından ve sahabelerin ilim meclislerini anlamamız açısından bilinmesi gereken bir ayrıntıdır.

Ayrıca Buharî’nin, Ammar b. Yasir’in şehadetinden çok sonra bu eseri te’lif ettiği de ma’lumumuzdur. Öyleyse eseri te’lif ederken, Sıffin Savaşında şehit olmuş olan Ammar’ı anlatması ve rivayeti de o bağlamda değerlendirmesi gerekmez miydi?

Namaz vakitleri bölümünün “Keffaret Olarak Namaz Kılmak” bab başlığının altında, fitne olaylarından bahseden bağlam kopukluğu olan bir diğer hadiste ise; Hz. Ömer niçin yanında oturanlara fitne ile ilgili bir soru sorma gereği hissetti. Bu sorudaki amacı neydi? Bu soruyu sorarken bir tehlike mi hissetti? Sonra bu diyalogun yaşandığı Huzeyfe ile Mesruk niçin böyle bir nakilde bulundular birbirlerine. Bu ve bunun gibi soruların sorulması bizim aklımıza geldiği gibi, muhatapların da aklına gelmiştir. Ya da daha önce değindiğimiz gibi, buldukları ortamda bu soruların cevabını alabiliyorlardı, bu yüzden sorma gereğini hissetmediler. Aşağıdaki metin hadisin tam metnidir.

“Hz. Ömer’in yanında oturuyorduk. Bize ‘Hanginiz Rasûlullah’ın (s.a.s.) fitne hakkında söylediğini hafızasında tutuyor?’ diye sordu. ‘Ben. Hem de nasıl buyurmuşsa öylece aklımda tutuyorum’ diye atıldım. ‘Bu konuda çok cesursun’ dedi.

²¹⁹ İbn Hacer, c. ,I, s. 71-72

Fitne hakkındaki ‘Kişinin ailesi, malı, çocuğu ve komşusu hakkında bulaşacağı fitneye (günaha), kıldığı namaz, tuttuğu oruç, verdiği zekât ve yaptığı emri bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker keffâret olur.’ hadisini söyledim. Hz. Ömer ‘Bunu kast etmemiştim. Denizin dalgalanması gibi kabaracak fitneyi kast etmiştim’ dedi. Ben de ‘O fitne, sana zarar vermeyecek. Seninle onun arasında kapalı bir kapı var’ diye cevap verdim.

Hz. Ömer, ‘O kapı açılacak mı, yoksa kırılacak mı?’ diye sordu. Ben de ‘Kırılacak’ dedim. Bu defa ‘O zaman bir daha asla kapanmayacak’ dedi.

Biz, ‘Ömer kapıyı biliyor muydu?’ diye sorduk. Huzeyfe, ‘Evet, tıpkı önceki gün, bu geceyi bildiği gibi biliyordu. Ona söylediklerimde hiç yalan yoktu’ diye cevap verdi.

Kapının kim olduğunu Huzeyfe’ye sormaktan çekindik. Bu yüzden Mesrûk’a gidip sormasını emrettik. O da sordu. Huzeyfe şöyle cevap verdi: Kapı Ömer’dir.²²⁰

Bağlam kopukluğu açısından değerlendirdiğimiz bir diğer hadis; “nafile namazı cemaatle kılmak” başlığının altında nakledilmiştir. Hadis birbirinden kopuk birden fazla olayı nakleder.²²¹ İtban b. Malik’in Rasulullaha gelip kendi evinde namaz kıldırmasını istediğini böylelikle orayı namazgâh edineceğini söylediği rivayet ediliyor. Sonra Rasulullah’ın oraya gittiği ve namazı kıldırıldığı anlatılıyor. Daha sonra Malik nerede sorusu soruluyor. Cevaben: Bırak şu münafığı deniliyor. Burada bahsedilen ev sahibi mi yoksa başka birimi kastediliyor? Bu gibi bir mevzu’un burada hangi vesile ile konuşulduğunu anlamakta zorlanıyoruz. Dahası eğer bahsedilen Mâlik adlı kişi, ev sahibi ise gitmeden önce böyle bir konuşma gerçekleşmemişken, orada hangi sebeple böyle bir iddia ortaya atılıyor. Ya da eğer öyle birisi ise neden rasulullah evine kadar gidiyor. Bu soruların cevapları belkide orada bulunan herkesin malumu idi. Ama okuyucu için bu sorular cevapsız kalıyor. Hadisi rivayete devam eden Mahmud, daha sonra bunu anlatırken, Ebu Eyyub el-Ensârî, Rasulullah böyle şey söylemez diyerek hadisi reddettiğini söylüyor. Ebu Eyyub el-Ensârî’nin neye itiraz ettiği kapalı bir şekilde ifade edilmiş.²²² Yani buraya naklettiğimiz hadiste birbirinden bağımsız olaylar sıralanmış; okuyucunun anlamakta zorlandığı ve başlığı ile bağlantısız bir bilgi olduğu görüşündeyiz.

²²⁰ Buhârî, *Namaz Vakitleri*, b. IV, c. I, 525, s. 253

²²¹ Buhârî, *Teheccüd Namazı*, b. XXXVI, c. I, s. 525

²²² Buhârî, *Teheccüd Namazı*, b. 36, c. I, 1186, s. 525

Bab başlığında nafile namazın cemaatle kılınması açıklanacak beklentisi uyandırılan bu metin de, açık ve sarih bir şekilde kılınan namazın nafile namaz olup olmadığı bile meçhuldür.

Kitabu'l-Cenaiz'de, "Kefenine Sarılmış bir Ölünün Yanına Girmek"²²³ bab başlığının altında hadis şöyle nakledilmiştir.

Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) eşi Hz. Âişe, (r.a.) şöyle demiştir: Ebû Bekir, Süh'teki evinden atına binerek geldi. Atından indikten sonra mescide girdi. Hiç kimse ile konuşmaksızın Âişe'nin odasına girdi. Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yöneldi. Hz. Peygamber (s.a.s.), çizgili bir Yemen kumaşı ile örtülü idi. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in yüzünü açtı. Sonra üzerine eğilip (alnından) öptü. Sonra ağlayarak şöyle dedi: "Anam, babam sana feda olsun Ey Allah'ın nebîsi! Allah sana iki ölümü birden vermez. Senin için takdir edilen ölümü sen şu anda tattın artık."²²⁴

İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: Ebû Bekir, Âişe'nin odasından dışarı çıktı. Ömer (mescitte) diğer ashâbla konuşuyordu. Ebû Bekir, Ömer'e "otur" dedi, Ömer oturmadı. Ebû Bekir tekrar "otur" dedi, Ömer oturmadı. Ebû Bekir kelime-i şehâdet getirince ashâb Ömer'i bırakıp Ebû Bekir'e yöneldi. Ardından Ebû Bekir onlara şöyle seslendi:

"İçinizden kim Muhammed'e (s.a.s.) tapıyor idiyse (şunu bilsin ki) Muhammed ölmüştür. Kim de Allah'a kulluk ediyor ise (bilsin ki) Allah hayy ve lâ yemuttur(diridir), O asla ölmez. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Muhammed ancak bir resûldür. Ondan önce de nice peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölürse yahut öldürülürse siz gerisin geriye dininizden dönecek misiniz? Kim İslâm'ı bırakıp geriye dönerse Allah'a hiçbir zarar veremez. Allah şükredenlere mükâfatını verecektir."²²⁵

(İbn Abbas dedi ki): Allah'a yemin ederim ki Ebû Bekir bu âyeti okuyuncaya kadar sanki insanlar, Allah'ın bu âyeti indirdiğini bilmiyormuş gibi idiler. Orada bulunan ashâb bu âyeti Hz. Ebû Bekir'den dinlediler. Artık o gün herkesin dilinde bu âyet vardı."²²⁶

Hiz. Aişe ve İbn Abbas kaynaklı verilen bu hadisi şerifler Rasulullah'ın vefatı ve akabinde yaşanan olaylardan bahsederken tarihî bir rivayetten çok fikhî bir rivayet şeklinde naklediliyor. Olayların ne olduğu konusunda tarih kitaplarından az çok

²²³ Buhârî, *Cenazeler*, b. III, c. I, s. 552

²²⁴ Buhârî, *Cenazeler*, b. III, c. I, s. 552

²²⁵ Âli İmran 3/144

²²⁶ Buhârî, *Cenazeler*, b. III, c. I, 1241-1242, s. 552

malumatımız olmasına rağmen, ilk defa Peygamberimiz'in vefatını hadis kitabından okuyan bir kimse, detaylı bir bilgiye vakıf olamaz zannımızca.

Ömer'in oturmaması ile ilgili bir yorum yapamaz ve düz bir mantıkla Hz. Ömer'in üzüntüsünden oturmadığı kanaatine varır. Hz. Ebu Bekir'in bu kadar sert tepki vermesinden dolayı Ebu Bekir'i sağduyulu birisi olmaktan çok öte anlayışsız biri olarak bile değerlendirebilir. Oysaki burada Hz. Ömer'in isyana varan bir tepkisi var ve buna hiç değinilmemiş, gelen nakillerin bir kısmında bu olayda varken Sahih-i Buhârî'de bu atlanılmış bir detay olarak görülmektedir. Oysa bu detay bize olup biteni anlaşılır kılmaktadır.

Daha sonraki İbn Abbas'ın kaydı da bu olayların anlaşılması adına önemli bir detay içermektedir. Çünkü Müslümanların peygamberi ölmüş, bu olay Müslümanlar arasında bir infiale sebep olmuştur. Bu doğal tepkiler hakkında önemli bir detaydır. Oysa müellifimiz bu durumdan ziyade "Kefenlenmiş Ölü'nün Yanına Girilmesi" hakkında hüküm çıkarmak için bu hadisi kullanmayı daha fazla tercih etmiştir. Zaten İbn Hacer'de hadisi şerh ederken çıkarılması gereken fikhî hükümleri sıralıyor.²²⁷

Hadisteki bağlam kopukluğu, sadece bab başlığı ile değil hadisin rivayet şeklinde de göze çarpmakta. Hadiste Rasulullah'nın vefatından sonra, sadece Hz. Ömer ve Hz. Ebu Bekir'in tepkilerinden bahsetmekle yetinilmiş olup, Müslümanların genel bir tepkisinden bahsedilmemiştir.

Alım-Satım işlemleri bölümünün elli yedinci bab başlığının²²⁸ altında nakledilen hadiste, Hz. Âişe (r.a.); Rasulullah ile Hz. Ebu Bekir'in hicret yolculuğunu naklederken; Resûlullah (s.a.s.), (Mekke'de iken) Ebû Bekir'in evine neredeyse her gün günün iki tarafında (sabah veya akşam) gelirdi. Medine'ye hicret etmesine izin verildiğinde bize aniden öğle vaktinde geldi. Hz. Peygamber'in geldiği Ebû Bekir'e bildirildi. Ebû Bekir: "Bir şey oldu ki Hz. Peygamber bize (bu vakitte) geldi" dedi.

Hiz. Peygamber (s.a.s.), Ebû Bekir'in yanına girip ona -"Yanıdakileri dışarı çıkar" dedi. -Ebû Bekir: "Yanımda yalnızca iki kızım (Âişe ve Esmâ) var" dedi. -Hz. Peygamber (s.a.s.): "Biliyor musun, benim Mekke'den çıkmam (hicret etmem) için izin verildi?" buyurdu. -Ebû Bekir: "Ben de seninle birlikte gelecek miyim ey Allah'ın Resûlü?" diye sordu. -Hz. Peygamber: "Evet sen benimle geleceksin" buyurdu. -Ebû Bekir: "Ey Allah'ın Resûlü! Benim iki devam var. Bunları hicret etmek için

²²⁷ İbn Hacer, c. III, s. 331-332

²²⁸ Buhârî, *Alım-Satım İşlemleri*, b. LVII, c. II, s. 331

hazırlamıştım. Bunlardan beğendiğin birini al" dedi. -Hz. Peygamber: "Ben parası ile deve aldım" buyurdu.²²⁹

Rivayetin burada bab başlığına uygun olarak bölünmesi rivayeti bu haliyle okuyan bir insan için bağlamsız ve anlamsız kalacaktır. Zira rivayetin başında, Rasulullahın Hz. Ebu Bekir ile hicret yolculuğuna çıkacağı kaydı bulunmaktadır. Bu durum da okuyucu da, bazı beklentiler oluşturmaktadır. Ancak bu beklentiler bu nakille karşılanmamıştır.

Bağlam açısından tenkide müsait başka bir rivayet Cihad ve Siyer bölümünün, "Zimmîlere ve onların işlemlerine aracılık edilir mi?" bab başlığının²³⁰ altında nakledilmiştir.

İbn Abbâs'ın: "Perşembe günü! Âh Perşembe günü nedir siz nereden bilirsiniz ki?" deyip ağladığı, gözyaşlarının yerleri ıslattığı ve daha sonra şöyle dediği nakledilmiştir: "Resûlullah'ın (s.a.s.) hastalıktan duyduğu ızdırabı Perşembe günü iyice artmıştı. Bize şöyle buyurdu: "Bana yazı malzemeleri getirin de size bundan sonra ebediyyen sapıklığa düşmenize engel olacak öğütler yazayım!" Bunun üzerine orada bulunanlar istenen malzemenin getirilip getirilmemesi konusunda görüş ayrılığına düştiler. Hâlbuki hiçbir peygamberin huzurunda böylesi bir tartışma yakışık almaz. Sonra oradakiler: "Resûlullah (s.a.s.) hastalığın etkisiyle sayıklıyor" dediler. Bir süre sonra Hz. Peygamber (s.a.s.): "Beni rahat bırakın! Benim şu anda içinde bulunduğum durum kesinlikle sizin benden istediğiniz şeylerden daha hayırlıdır!" buyurdu ve ruhunu teslim ederken üç şey vasiyet etti: "Müşrikleri Arap yarımadasından çıkarın! Size gelen heyetlere tıpkı benim verdiğim gibi hediyeler verin!" Üçüncü vasiyetinin ne olduğunu ise unuttum. "Rivayetin devamında Ya'kub İbn Muhammed ez-Zührî şöyle demiştir: "Ben, Muğîre İbn Abdurrahmân'a Arap yarımadasının sınırlarını sorduğumda bana: Mekke, Medîne, Yemâme ve Yemen'dir" diye cevap verdi."²³¹

İbn Abbas tarikiyle gelen bu rivayette, İbn Abbas'ın çok ağladığı Rasulullah'ın vefat hastalığı anlatılmakta. Hiç şüphesiz ona hastalığı hatırlatan bir durum ya da olay olmuş olmalı. Bununla ilgili hadisi tarih ilmi açısından anlamlandıran her hangi bir kayıt yok. Ayrıca Rasulullah, vefatı esnasında bunları söyleme gereğini neden hissetti... Bunların hepsi cevapsız sorulardır ve kurgularımız hep yorum düzeyindedir.

²²⁹ Buhârî, *Alım –Satım İşlemleri*, b. LVII, c. II, 2138, s. 332

²³⁰ Buhârî, *Cihad ve Siyer*, b.CLXXVI, c.III, s.176

²³¹ Buhârî, *Cihad ve Siyer*, b.CLXXVI, c. III, 3053, s.176

İşte bu sebeple burada zikrettiğimiz hadislerin haricinde bağlam proplemine dair daha fazla rivayet bulunmaktadır. Fakat irdelediğimiz bu rivayetlerin bütünü temsil edeceği düşüncesiyle diğer rivayetleri sıralamaktan sarfı nazar ediyoruz.

3.2.3. Kurgulama Eksiği Olan Rivayetler

Tarihçi, kaleme alacağı konuyu belirleyerek bu konuda bilgi dağarcığı ve kaynak altyapısı oluşturup bilgi ve belge depolama işlemini tamamladıktan sonra metni kâğıda dökmeye hazır hale getirir. Elindeki bilgi ve belgeleri geçmişte yaşayanların düşünce ve fiillerinden kalmış olan izler, daha önce oluşturduğu taslağa göre tasnif ederek yazma işlemine başlar.²³² Yazma işlemi, kuşkusuz, belli bir metot takip edilerek yapılmalıdır. Gerek metnin gramer yapısı, gerek cümleler ve paragraflar arasındaki düşünsel ve yazımsal bütünlük göz önünde bulundurulmalıdır. Metnin sunulacağı okuyucu kitlesi de dikkate alınarak kavramsal ve akademik bir anlatım oluşturulmaya çalışılmalıdır. Metnin okunurluk katsayısını yüksek tutmak için okuyucuyu zinde tutacak ayrıntılara ve metni süsleyecek edebi-felsefi biçemlere yer verilmelidir. Ancak bir metnin her zaman daha kaliteli olacağı unutulmayarak metnin odak noktasından uzaklaşmamaya azami derecede özen gösterilmelidir. Bir tarih metninde olması gereken bu özellikleri Sahih-i Buhari’ de de aradık. Bu bölümde ele alacağımız hadislerde kritik edeceğimiz husus, Buharî’nin bu rivayetleri kurgulama düzeyi olacaktır. Zira tarihçinin görevi, kaydetmek değil, değerlendirmektir.²³³

Hadislerin bağlamının bilinmemesi durumunun, kurgulamayı yorum düzeyinde bırakacağını bir önceki başlıkta dile getirmiştik. Yani bağlamdan yoksun her hadis için kurgudan da yoksun diyebiliriz. Sahih-i Buharide dikkatimizi çeken en önemli husus, Buharî’nin kurgulamayı, ihtiyaç duyduğu şekilde kullanmasıdır. Bu durum aslında hadislerin kullanıldığı her alanda dikkatimizi çekmektedir. Günlük hayatımızda biz bile hadisi bağlamından koparıp kendi ihtiyaç alanımıza uygun kullanabilmekteyiz.

Mesela imanla ilgili Rasulullah’ın muhatabına uygun olarak konuştuğu bir hadisi biz çok rahatlıkla o anda ki ihtiyacımıza uygun kullanabilmekteyiz.

Bu tür bağlam kopukluğundan kaynaklı kurgulanmayan hadislerle ilgili örnekleri bir önceki bölümde irdelediğimiz için bu bölümde o nakilleri ele almayacağız. Daha çok Buharî’nin, hadisleri naklederken onları bir biçime sokmadan, Hatta belki

²³² Nuri Köstüklü, **Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi**, s.15, Konya 1998, Hizmetli, a.g.e., s. 25.

²³³ Edward Hallet Carr, **Tarih Nedir?**, s.130, İletişim Yayıncılık, 5. Baskı, Aralık 1994

özünde var olan bütünlüğü sırf bab başlığına uygun hale getirmek için parçaladığı, bütünsellikten ve akıcılıktan uzak, okuyucuyu ya da dinleyiciyi zinde tutacak unsurları olmayan çok parçalı metinleri kritik edeceğiz.

Mesela *Kitabu'l-Cenaiz Bölümü*²³⁴ ,nde Rasulullah'ın vefatını ve vefat ettiği günü nakleden Buhârî, başlık olarak “kefenine sarılmış olan ölünün yanına girmek”²³⁵ tercih etmiştir. *Menakıb*²³⁶ bölümünün 19. babında ise, başlık olarak “Peygamber'in (sas) Vefatı “nı tercih eden Buhârî, tek bir hadisi²³⁷ nakletmekle yetinmiştir. Başka hiçbir rivayeti nakletme gereği duymamıştır. Hatta 1241-1242 nolu hadislerde, Rasulullahın vefatından sonra Müslümanların ahvali hakkında bilgiler yer almasına rağmen burada bu hadisleri bile nakletme gereği duymamıştır.

”Zimmîlere ve onların İşlemlerine Aracılık Edilir mi”²³⁸ bab başlığının altında 3053 numarayla nakledilen hadis de, yine Rasulullahın vefatı ile ilgili bir rivayettir. Hatta bu hadiste rasulullahın vefat ettiği günün Perşembe günü olduğu sonucu çıkmaktadır. *Namazda Başka Şeylerle Uğraşmak* bölümünde ki, ”Namaz Esnasında Meydana Gelen Bir Durum Sebebiyle Yavaşça Geriye Dönmek Ya da İleriye Gitmek”²³⁹ bab başlığının²³⁹ altında nakledilen 1205 numaralı bir diğer rivayette ise²⁴⁰, Rasulullah'ın Pazartesi vefat ettiği nakledilmektedir. Bu bir tenakuzdur. Bizim gördüğümüz bu tenakuzu İmam Buhârînin görmemesi mümkün değildir. Sadece Rasulullah'ın vefatı değil, diğer birçok hususta da aynı konuyla ilgili hadislerin dağınık bir şekilde verildiğini, bunların derlenip toparlanmadığını, aralarında ki tenakuzları giderme yoluna gidilmediğini görmekteyiz.

Bu eleştirileri yaparken, İbn Kesir'in *el-Kâmil fi't-Tarih* adlı eserinden bir alıntı yaparak, bir tarih kitabında bu olayın kurgulanışının nasıl olduğunu birlikte görmek istedik. Zira biz Buhârînin, *Sahih'i* yazarken, böyle bir uslub ile “tarihçilik”, yazmadığını düşünüyoruz. Şimdi yaptığımız bu alıntıya birlikte bakalım:

²³⁴ Buhârî, *Kitabu'l-Cenaiz*, b. III, c. I, s. 552

²³⁵ Buhârî, *Kitabu'l-Cenaiz*, b. III, c. I, 1241-1242, s. 552

²³⁶ Buhârî, *Menakıb*, b. XIX, c. III, s. 413

²³⁷ Buhârî, *Menakıb*, b. XIX, c. III, 3536, s. 413

²³⁸ Buhârî, *Cihad ve Siyer*, b. CLXXVI, c. III, s. 176

²³⁹ Buhârî, *Namazda İken Başka Şeylerle Uğraşmak*, b. VI, c. I, s. 534

²⁴⁰ Buhârî, *Namazda İken Başka Şeylerle Uğraşmak*, b. VI, c. I, 1205, s.535

Rasulullah'ın Hastalığı ve Vefatı²⁴¹ “Rasûlullah'ın (s.a.s.) hastalığı Safer (28 Nisan-26 Mayıs 632) ayının son günlerinde Zeyneb bint Cahş'ın evinde iken başladı. Hastalığı Meymûne'nin evinde olduğu sırada şiddetleninceye kadar, hanımlarının evlerine sırayla gitmeye devam etti. Hanımlarını toplayıp Hz. Âişe'nin evinde hastalığını geçirmek için onlardan izin istedi. Bu sırada Yemen'de el-Esved el-Ansi'nin, Yemen'de Müseylime'nin, Esedoğulları arasında Tulayha'nın, Sümeyra denilen yerde de bir grup askerin toplanıp karşı çıktığı haberleri gelmeye başladı. Rasûlullah'ın (s.a.s.) hastalığı ve el-Esved el-Ansi ile Müseylime'nin haberleri dolayısıyla Üsâme'nin yola koyulması gecikti. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s.) başı ağrıdığından başını bağlayarak çıkıp şunları söyledi: “Ben rüyada iki kolumda altından iki bilezik gördüm. Bunlara üfleyince ikisi de uçup gitti. Ben bunları Yemâme ile San'a'nın yalancıları olmakla yorumladım. “ Daha sonra Üsâme Ordusunun yola koyulmasını emredip: “Allah, peygamberlerinin kabirlerini mâbet ve namazgâh edinenlere lanet etsin” diye buyurdu.

Üsâme yola çıkıp askerler el-Curf denilen yerde konakladı ve herkes ağırdan almaya başladı. Rasûlullah (s.a.s.)in hastalığı ağırlaştığı halde bu durum onu Allah'ın emrini uygulamaktan geri bırakmadı. Bu nedenle Ensâr'dan bir gruba Esved'in durumu ile ilgili olarak haber gönderdi. Esved, Rasûlullah (s.a.s.) henüz hayatta iken ve vefatından bir gün önce öldürüldü. Rasûlullah (s.a.s.) çeşitli kimselere haber gönderip çevrelerinde bulunan mürtedlerle cihad etmeyi teşvik ediyordu.”

Rasûlullah'ın (s.a.s.) azadlısı Ebü Müveyhibe der ki: “Rasûlullah (s.a.s.) bir gece beni uyandırıp bana dedi ki: “Ben el-Bâki'de medfûn vefat etmiş olanlara istiğfar etmekle emrolundum. Benimle gel. “ Bunun üzerine kalkıp onunla gittim: Onlara selâm verdikten sonra: “İçinde bulunduğunuz durumdan dolayı sizlere ne mutlu, fitneler karanlık gecelerin parçaları gibi gelmeye başladı. “ dedikten sonra şunları ekledi: “Bana yeryüzünün hazinelerinin anahtarları ve yeryüzünde ebediyyen kalmak verildikten sonra cennet de sunuldu. Daha sonra bunlar ile Rabbime kavuşmak arasında serbest bırakıldım. Ben de Rabbime kavuşmayı seçtim. “ Daha sonra Bâkî'de bulunanlara istiğfar ettikten sonra ayrıldı. Ve vefatı ile sonuçlanan hastalığı başladı. “... Hz. Aişe der ki: baki'den döndükten sonra başımın ağrıdığını ve benim: “vah başım” diye söylenmekte olduğumu görünce: “Hayır ya Aişe, Allah'a yemin ederim asıl benim başım ağrıyor” diye buyurduktan sonra şunları söyledi: “Sen benden önce vefat etsen ben de senin cenaze işlerini üzerime alıp seni kefenlesem, namazını kılıp sonra da

²⁴¹ İbn Kesîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.II.,s.291

defnetsem senin ne zararın olur? deyince, ben kendisine “ Öyle mi Allah’a yemin ederim bunu yapacak olsan evine döner ve sen hanımlarından birisiyle başbaşa bir yana çekilirsin” deyince gülümsedi. Daha sonra hastalığı arttı ve benim evimde hastalığını geçirdi.²⁴²

Ali b. Ebî Tâlib, hastalığı esnasında Rasûlullah (s.a.s.)’in yanından çıkınca, ona: “Rasûlullah (s.a.s.) bugün nasıl?” diye sorulunca, Hz. Ali: “Allah'a hamdolsun şifa buldu.” diye cevap verince, Hz. Abbâs onun elinden yakalayarak şunları söyledi: “Sen, üç gün sonra (başkasının) esasına (yani otoritesine) köle olacaksın. Gerçek şuki. Rasûlullah (s.a.s.) bu hastalığından yakında vefat edecektir. Ben, Abdulmuttaliboğullarının yüzünden ölümlerinin yaklaştıklarını bilirim. Bunun için Rasûlullah’ın (sas) yanına git ve ona bu işin (yönetimin) kimler arasında olacağını soruver. Eğer bizde ise bunu bilmiş oluruz. Bizden başkalarında olursa ona emreder ve hakkımızda tavsiyede bulunur” deyince, Hz. Ali şöyle dedi: “Eğer biz bunu Rasûlullah (sas) a soracak olur ve o da bunu bizden men edecek olursa, bu sefer insanlar ebediyyen bize bunu vermeyecektir. Allah'a yemin ederim kî, bunu Rasûlullah’a (sas) ebediyyen sormayacağım.”²⁴³ Daha kuşluk sığacağı artmadan Rasûlullah (s.a.s.) vefat etti.²⁴⁴

Özetle anlatmaya çalıştığımız Rasulullahın vefatı konusu bir tarih kitabında bu şekilde anlatılıyor. Buhârî ise ne bu olayı ne de başka bir olayı bu şekilde bütün rivayetleri bir araya toplayarak onları kurgulayarak anlatma gayreti gütmemiştir. Oysa tarihçinin görevi sadece kaydetmek değil,²⁴⁵ mantıkî bir çerçeve ve emniyet içerisinde²⁴⁶ elindeki olguları düzenlemektir.

İleride Megazi bölümünü de ele alırken, kurgulama yönüne yine dikkat çekecek ve konusunu tarihle ilgili rivayetlerden alan bu bölümün diğerlerinden bir farkı olup olmadığını kritik etmeye çalışacağız.

Aşağıda Sahih-i Buharide ifk (Hz. Aişe’ye zina iftirası) hadisesi ile ilgili üç rivayeti nakledeceğiz. Hadislerin tamamını almamızın sebebi, Asım Köksal’ın İslam Tarihi adlı kitabından alıntı ile olayın bir de tarih kitabında nasıl anlatıldığına deyinmek isteğimizdir.

²⁴² İbn Kesîr, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, C.II.,s.291-297

²⁴³Buhârî, *Meğazî*, b.LXXXIII, c.IV, s. 103

²⁴⁴İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, c. VIII, s.471-500

²⁴⁵ Carr, a.g.e., s. 27

²⁴⁶Seyyîde İsmail Kâşif, **İslam Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metotları**, s.130, çvr. Mehmet Şeker-Rıza Savaş- Ramazan Şimşek, İzmir 1997

Ahbaru'l-Enbiya bölümünde 19 bab başlığının altında "Yüce Allah'a Andolsun ki Yusuf'un ve kardeşlerinin durumunda soranlar için ibretler vardır"²⁴⁷ şeklinde nakledilen hadisin, tam metni şöyledir:

Mesruk'tan dedi ki: Ümmü Rûmân'a ki o Âişe'nin annesidir- Âişe hakkında söylenen o malum iftiraya dair soru sordum da şöyle dedi: Ben Âişe ile birlikte oturuyorken yanımıza ensardan bir kadın girdi. Şöyle söyledi: Allah filânı şöyle şöyle etsin. (Ümmü Rûmân) dedi ki: Niye, diye sordum. Kadın: O anlatılan sözleri diline doladı, başkalarına anlattı. Âişe dedi ki: Hangi sözlerden bahsediyorsun? Kadın ona da anlattı. Bu sefer: Bu sözleri Ebû Bekir ve Resûlullah (s.a.s.) de duydu mu, diye sordu. Kadın: Evet deyince, Âişe bayılıverdi. Kendisine gelip ayıldığında titreme ile birlikte ateşi de yükselmişti. Peygamber (s.a.s.) gelip: Buna ne oldu diye sordu. Ben hakkında konuşulanlar dolayısıyla o hummaya yakalandı, dedim. Âişe oturdu ve dedi ki: Allah'a yemin ederim, yemin edecek olursam doğru söylediğime inanmazsınız. Mazeretimi anlatacak olursam, mazeretimi kabul etmezsiniz. Benim misalim ile sizin misaliniz Yakup ve oğullarının misaline benzer. Sizin bu anlattıklarınıza karşı yardımı Allah'tan dilerim. Peygamber (s.a.s.) çıkıp gitti, yüce Allah da o buyrukları ona indirdi. Kendisine inen buyrukları (Âişe'ye) haber verince (Âişe) dedi ki: sadece Allah'a hamederim. Kimseye hamedecek değilim. ²⁴⁸

Şehadet bölümü, "Bir Kimse Hakkında: 'Biz onun Hakkında İyilikten Başka Bir Şey Bilmeyiz' veya 'Ben onun Hayırından Başka Bir Şeyini Bilmedim' Diyerek Onu Adil Olarak Nitelemek"²⁴⁹ bab başlığının altında Ubeydullah'tan rivayet edilen hadiste ise: Bu hadis, ifk hadisesi ile ilgilidir ve sözleri birbirini doğrulamaktadır. Hz. Âişe'ye iftira atanlar söyleyeceklerini söyledikten sonra vahiy gecikince Hz. Peygamber (s.a.s.) Hz. Ali'yi ve Üsâme'yi yanına çağırdı ve Hz. Âişe'den ayrılma konusunda onlara danıştı. Üsâme "Evliliğini devam ettir. Biz onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyoruz" dedi. Berîre "Ben onun hakkında kınayacağım hiçbir şey bilmiyorum. Tek kusuru vardır. O da genç kız olmasından dolayı evinin hamurunu yoğururken uyuklayıverir, tavuk da gelir onu yerdî" dedi. Bunun üzerine Allah Resulü (s.a.s.) "Aile fertlerim hakkında bana sıkıntı veren bir kişiyi (cezalandırmam) konusunda beni kim mazur

²⁴⁷ Buhârî, *Enbiyaya Dair Hadisler*, b. XIX, c. III, s.343

²⁴⁸ Buhârî, *Enbiyaya Dair Hadisler*, b. XIX, c. III, 3388, s. 343

²⁴⁹ Buhârî, *Şahitlikler*, b. I, c. II, s.564

görür! Öyle bir kişiden söz ediyorlar ki (bu işi yaptı diye öyle birini suçluyorlar ki) onun hakkında hayırdan başka hiçbir şey bilmiyorum" buyurdu.²⁵⁰

Bir diğer rivayet ise, Yine Şehadet bölümünde 15 babl²⁵¹ başlığının altında, Hz. Aişe'den (r. a.) rivayet edilmiştir. Uzunca bir rivayettir: Hz. Aişe bu sözü, ifk olayına karışanlar ona iftira attıktan sonra Allah kendisini temize çıkarınca söylemiştir. Zührî, diyor ki: Bu olayı bana bir grup anlattı. O gruptakilerden bir kısmı olayı diğerlerinden daha net hatırlıyor ve daha güzel anlatıyordu. Ben hepsinin Aişe hakkında anlattığı bu olayı dinleyip öğrendim. Onların anlattıkları birbirini doğrular niteliktedir. Hz. Aişe'nin şöyle dediğini naklettiler:

Hz. Peygamber (s.a.s.) bir yolculuğa çıkacağı zaman hanımları arasında kur'a çekildi. Kur'ada kim çıkarsa onu yanında götürürdü. Bir savaşa çıkacağı sırada yine bizim aramızda kur'a çekmiş ve bu kez kur'a bana çıkmıştı. Onunla birlikte yola çıktım. Bu olay öncesinde örtünme emri indirilmişti. Ben deve sırtında bir mahfelde taşınıyor ve yere indiriliyordum. Yola böyle devam ettik.

Savaş sona erdi ve geriye döndük. Medine'ye yakın bir yerde konaklamıştık. Hz. Peygamber geceleyin yola çıkılması için duyuru yaptırdı. Yola çıkılacağı duyurusu yapınca ben kalkıp ordudan biraz ileriye yürüdüm. İhtiyacımı gördükten sonra mahfelime doğru yürümeye başladım. Bu sırada elimi göğsüme koydum ve Yemen işi gerdanlığımın düşmüş olduğunu fark ettim. Geri dönüp gerdanlığımı aramaya başladım. Onu bulma arzusu beni ordudan geride bırakmıştı. Bu sırada beni taşımakla görevli askerler, gelip benim mahfelimi taşımış ve içinde olduğumu sanarak deveme bindirmişler. O günlerde kadınlar, hafif yiyecekler yedikleri için ağır olmazlardı. Bu yüzden, askerler mahfelimi kaldırıncaya mahfelin hafifliğini fark edemediler devenin üzerine koymuşlar. Ben de zaten genç yaşta bir kızcağız idim. Deveyi sürüp gitmişler. Gerdanlığımı ancak ordu oradan ayrıldıktan sonra bulabildim. Konaklama yerine geldim ki kimsecikler yok. Kendi konakladığım yere vardım. Sanıyordum ki benim olmadığımı fark edecekler ve gerisin geriye dönecekler. Otururken gözlerimi tutamayıp uyumuşum. Süleymoğulları kabilesinden Safvan b. Muattal ordunun gerisinden geliyormuş. Benim konakladığım yerden geçerken uyuyan bir kişinin karaltısını fark edip gelmiş. Hicab ayetleri ve örtünme emri inmeden önce beni görürdü. (Yüksek sesle) "innâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn" demesiyle uyandım. Devesini çöktürdü ve ben deveye

²⁵⁰ Buhârî, *Şahitlikler*, b. II, c. II, 2637, s.564

²⁵¹ Buhârî, *Şahitlikler*, b. XV, c. II, s.579-583

bindim. Yola koyulduk. Ordu, Nehru'z-Zahîra mevkiinde konaklamış. Orada yetiştik. Mahvolanlar işte orada mahvoldu. İftirayı ilk çıkaran Abdullah b. Übey b. Selül'dü.

Medine'ye vardık ve ben rahatsızlandım. Bu rahatsızlığım tam bir ay sürdü. Bu süre zarfında birkaç kişinin attığı iftira herkesin diline düşmüş. Hastalığım sırasında Hz. Peygamber'den görmeye alıştığım eski iltifatını, inceliğini göremediğim için kuşkulandım. Yalnızca içeri giriyor, selam verdikten sonra "Nasılsınız?" diyordu. İyileşinceye kadar ne olupbitti, bir şey hatırlamıyorum. İyileşmeye yakın günlerimden birinde Mistah'ın annesiyle birlikte Medine'nin dışında tuvalet olarak kullandığımız yere gittik. Oraya ancak geceleri giderdik. O sırada, henüz evlerimizin yakınında tuvaletlerimiz yoktu. Araplar önceden sahrada ne yaparlarsa (ihtiyaçlarını nasıl görürlerse) biz de öyle yapıyorduk.

Ebû Rühem'in kızı olan Ümmü Mistah'la yolda yürürken Mistah elbisesine takıldı ve "Geberesice Mistah!" dedi. "Ne kötü konuşuyorsun! Bedir savaşına katılmış birine beddua mı ediyorsun?" dedim. "Kızcağzım! Hiç duymadın mı neler söylüyorlar?" dedi ve iftiracıların söylediklerini bana anlattı. Bu söz üzerine hastalığım bir kat daha arttı. Evime döndüm. Allah Resulü (s.a.s.) yanıma girip selam verdi ve "Nasılsınız?" dedi.

"Bana izin versen de anne-babamın evine gitsem" dedim. Olayı bir de onlardan dinlemek istiyordum. Allah Resulü (sas) bana izin verdi. Annemin-babamın yanına geldim ve anneme: "İnsanlar neler söylüyorlar?" dedim. Annem: "Kızcağzım! Sen kendini üzme Allah'a yemin ederim ki, bir kadın kocası tarafından sevilip kocası ona değer verdiğinde diğer hanımları onun lafını ederler" dedi. "Demek insanlar bunu konuşabiliyorlar ha!" dedim. O gece sabaha kadar gözümün yaşı dinmedi ve gözlerime uyku girmede. Sabahleyin Allah Resulü (s.a.s.) Ali b. Ebû Talib'i ve Üsâme b. Zeyd'i yanına çağırdı. Vahiy geciktiği için benden ayrılıp ayrılmamak konusunda onların görüşünü almak istemişti. Üsâme, Hz. Peygamber'in duymak istediği şeyi söylemiş ve "Ey Allah'ın Resulü! O senin ailen. Allah'a yemin olsun ki, biz onun hakkında iyilikten başka bir şey bilmeyiz" demişti.

Ali b. Ebû Tâlib ise "Ey Allah'ın Resulü! Allah kadınları bitirmedi ya. Onun dışında bir sürü kadın var. Cariyene sor, sana işin doğrusunu söylesin" dedi. Bunun üzerine Allah Resulü (s.a.s.) Berire'yi çağırdı ve "Berire! Sen hiç Aişe'de seni kuşkulandıran bir hal gördün mü?" buyurdu. Berire: "Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, ben onda ayıplayabileceğim en ufak bir hal

görmedim. Tek bir kusuru var, genç bir kız olması. Hamurunun üstünü açık bırakıp uyur. Tavuk da gelip onu yiyiverir" dedi. Allah Resülü, aynı gün kalktı ve Abdullah b. Übey b. Selül'ün bu yaptığının karşılıksız kalmamasını isteyerek: "Ailem hakkında bana cefa eden bu adamın cezasını kim verir? Ben ailem hakkında iyilikten başka bir şey bilmiyorum. Ve öyle bir adamdan söz ediyorlar ki onun hakkında da iyilikten başka bir şey bilmem. Ailemin yanına da bensiz asla girmez" buyurdu.

Sa'd b. Muaz kalktı ve "Ey Allah'ın Resülü! Allah'a yemin ederim ki ben onun cezasını veririm. Evs kabilesindense boynunu vururuz. Din kardeşlerimizden olan Hazrec kabilesindense buyurduğun gibi yaparız" dedi. Hazrec kabilesinin lideri Sa'd b. Ubade kalktı ve "Allah'a yemin ederim ki yalan söylüyorsun. Vallahi! Sen onu öldürmezsin. Öldürmeye gücün yetmez" dedi. -Sa'd b. Ubade iyi bir adamdı ama ansızın kabilecilik damarı tutmuştu. - Üseyd b. Hudayr "Allah'a yemin ederim ki, asıl sen yalan söylüyorsun. Vallahi! Onu öldürürüz. Sen münafık mısın? Münafıkları nasıl savunabilirsin?" dedi. Bunun üzerine Evs ve Hazreç kabileleri ayağa kalktı, neredeyse aralarında kavga çıkacaktı. Bu esnada Hz. Peygamber (s.a.s.) minberdeydi. Derhal minberden inerek onları yatıştırdı. Onlar susunca Hz. Peygamber de sustu.

Ben, gün boyunca ağladım, ne gözümün yaşı diniyordu, ne de gözüme bir parça uyku giriyordu. Annem-babam da benim yanımda kaldılar. İki gece ve bir gün boyunca aralıksız ağladım. Öyle ağlıyordum ki ağlamak ciğerimi parçalayacak sandım. Anne-babam benim yanımda oturuyorlar ve ben ağlıyordum. Derken ensardan bir kadın içeri girmek için müsaade istedi. Gel dedim. Oturdu, o da benimle birlikte ağlamaya başladı. Biz bu haldeyken Allah Resülü (sas) girip yanıma oturdu. O söylenti çikalı beri yanıma hiç oturmamıştı. Tam bir ay geçti ama hakkımda hiçbir vahiy gelmemişti. Kelime-i şehâdeti söyledi. Sonra "Aişe! Senin hakkında bana bazı şeyler anlatıldı. Suçsuzsan Allah seni aklayacaktır. Yok, eğer bir günah işlediysen Allah'tan bağışlanma dile ve tevbe et. Çünkü kul günahını itiraf edip tevbe ederse Allah onun tevbesini kabul eder" buyurdu.

Allah Resülü (sas) sözünü bitirir bitirmez gözümün yaşı kesildi. Bir damla bile geldiğini hissetmiyordum.

Babama "Benim adıma Allah Resülü'ne cevap ver" dedim.

Babam "Vallahi! Ben Allah Resülü'ne ne cevap vereyim bilemiyorum" dedi.

Sonra anneme "Benim adıma Allah Resülü'ne cevap ver" dedim.

O da "Vallahi! Allah Resülü'ne ne diyeyim bilemiyorum" dedi.

Genç bir kızdım ve Kur'an'dan çok bir şey bilmiyordum.

Dedim ki: "Vallahi! İnsanların söylediğini duydunuz ve bildiniz. Söylentiler kalbinizde yer tuttu ve bunlara inanma noktasına geldiniz. Ben suçsuz olduğumu söylesem bile -ki Allah suçsuz olduğumu biliyor- siz bana inanacak değilsiniz. Size herhangi bir itirafta bulunsam-ki Allah suçsuz olduğumu biliyor-siz beni doğrulayacaksınız. Vallahi! Ben, benim ve sizin hakkınızda Yusuf'un babasının söylediği "Bana düşen güzelce sabretmektir. Allah sizin anlattıklarınız konusunda yardımını isteyeceğim tek sığınaktır" sözünden daha uygun bir söz bilmiyorum. "

Sonra yatağıma döndüm ve Allah'ın beni aklamasını beklemeye başladım. Fakat doğrusu benim hakkımda vahiy indirileceğini de sanmıyordum. Ben, Kur'an'da kendisinden söz edilmeyecek kadar değersiz biriyim. Ben, Allah Resulü'nün beni aklayan bir rüya görmesini umuyordum.

Vallahi! Allah Resulü daha yerinden kalkmamıştı, aile fertlerinden kimse de evden ayrılmamıştı. Oracıkta vahiy indiriliverdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber'den sallallâhu aleyhi ve sellem öyle bir ter boşandı ki kış gününde alnından ve vücudundan boncuk boncuk ter akıyordu. Allah Resulü'nün sıkıntısı giderilip iş açığa çıkarılınca gülmeye başladı. İlk söylediği söz "Aişe! Allah'a şükret. Seni akladı" oldu.

Annem "Allah Resulü için ayağa kalk" dedi.

Ben "Vallahi! Onun için ayağa kalkmam. Allah'tan başkasına da şükretmem" dedim. Allah Teâlâ "Bu ağır iftirayı uyduranlar şüphesiz sizin içinizden bir gruptur..."²⁵² âyetini indirmişti.

Allah benim suçsuzluğumu belgeleyen bu âyetleri indirince Ebû Bekir, -Mistah b. Üsâse ile akrabalığı olduğu için ona yardımda bulunurdu- "Vallahi! Aişe hakkında bunları söyledi ya, daha Mistah'a hiçbir yardımda bulunmam" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ "İçinizden faziletli ve servet sahibi olanlar akrabaya... (mallarından vermeyeceklerine yemin etmesinler. Bağışlasınlar, feragat göstereyinler. Allah'ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız? Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir"²⁵³ buyruğunu indirdi. Bu âyet inince Ebû Bekir, "Allah'a yemin ederim ki elbette Allah'ın beni bağışlamasını isterim" dedi ve Mistah'a yardım etmeme yeminini bozdu.

Allah Resulü (s.a.s.) Zeynep binti Cahş'a da benim durumumu sorarak, "Zeynep! Sen bu olay hakkında ne bildin, ne gördün?" demişti. Zeynep, "Ey Allah'ın Resulü! Ben

²⁵² Nur, 24/11

²⁵³ Nur, 24/22

kulağımı ve gözümü korurum. Vallahi! Onun hakkında iyilikten başka bir şey bilmem" diye cevap verdi.

Aişe diyor ki: "Zeynep de benim gibi güzel ve Hz. Peygamber katında değerliydi. Bu sebeple Allah ona verdiği takva ile onu korudu."²⁵⁴

Farklı bablarda farklı kişilerden rivayetle nakledilen bu hadisler, İfk hadisesini anlatmasına rağmen bir düzenek üzerinde kurgulanmamıştır. Hatta olayı en detaylı anlatan 2661 nolu hadisin bile başlığına "İfk hadisi" konulmamıştır."Kadınların Birbirlerini Tadil Olduklarını Söyleyip Birbirlerini Tezkiye Etmeleri" ' bab başlığı için daha uygun görülmüştür. Aşağıda olayın bir de Tarih kitabında nasıl ele alındığına dikkat çekmek istiyoruz.

Tarih kitaplarında bu durum,"Hz. Âişe'nin Yiten Gerdanlığını Ararken Orduyu Kaçırıp Tek Başına Geride Kalışı"²⁵⁵ başlığı ile verilmektedir.

H. Aişe der ki: "Resûlullah (s.a.s.), bir sefere çıkmak istediği zaman, zevceleri arasında kur'a çekerdi. Kurada hangisi çıkarsa, Resûlullah (s.a.s.) yola onunla giderdi.

Benî Mustalık gazasına çıkmak istenildiğinde de, öteden beri olduğu gibi, Resûlullah Aleyhisselam zevceleri arasında kur'a çekti de, benim ismim çıkınca, sefere Resûlullah Aleyhisselam ile ben çıktım. Bu sefer, hicab âyeti inzal buyurulduktan sonra idi. Bunun için, ben (hevdeç) içinde taşıyor, konak yerinde hevdeç içinde indiriliyordum. Bu suretle gittik. Nihayet, Resûlullah (s.a.s.) gazasını bitirip geri döndüğü ve Medine'ye yaklaştığımız bir sırada (bir konak yerine inip gecenin bir kısmını orada geçirdikten sonra) hareket edilmesini bildirdi. Ben de hemen kalktım, yürüdüm. Kazâ-i hacet için, ordugâhtan ayrıldım. Kazâyı hacetten sonra, hevdecimin yanına gelip de göğsümü yoklayınca, gördüm ki, Yemen boncuğundan dizilmiş gerdanlığım kopmuştu. Hemen geri dönüp gerdanlığımı aramaya başladım. Onu aramak beni alıkoydu. Benim bindiğim deveye, beni hevdecin içinde sanarak, boş hevdecin yüklemişler, devemi çekip gitmişler. Hevdecin içinde kimse bulunmadığının, boş olduğunun farkına varmamışlar. O zaman, kadınlar az yemek yerlerdi. Hafif etli idiler. Şişman değillerdi. Ben ise zaten çok genç bir kadındım. Gerdanlığımı bulup geriye döndüğüm zaman, orada ne bir çağırın var, ne de cevap veren var! Herkes çekip gitmişti.

²⁵⁴ Buhârî, *Şahitlikler*, b. XV, c.II, 2661, s. 579-583

²⁵⁵ Vâkıdî, c. II, s. 429, İbn İshak, İbn Hişam, c. III, s. 311; Ahmed b. Hanbel, c. VI, s.195, Buhârî, c.V, s. 56, Müslim, c.V, s. 2131, Taberî, Tefsiri c.18, s. 90, Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, c. IV, s, 66; Süheylf, Ravdu'l-Ünüf, c.VI, s 437; M. Asım Köksal, İslam Tarihi,

Benim hevdeçte bulunmadığımı anlayınca, döner, beni aramaya gelirler, sanıyordum. Elbiseme büründüm otururken, gözlerimi uyku bürüdü. Olduğum yerde uyuyakalmışım. Safvan b. Muattal ordunun arkasında kalıp, gecenin sonunda benim bulunduğum yerde uyuyan bir insan karaltısı görerek yanıma gelmiş ve beni görünce tanımış. Çünkü o, hicab âyeti inmeden önce, beni görürdü. Bu yüzden beni tanınması garip değildi.

“İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn”(Biz Allah'ımız (Allah'ın yaratıklarıyız) ve muhakkak dönüp O'na varıcılarız. Dediği zaman, onun sesine uyandım, hemen yüzümü elbisemle örttüm. Vallahi, o ne benimle bir tek kelime konuştu, ne de ben ondan istircadan(yukardaki sözden) başka bir kelime işittim.

Safvan, binmem için, devesini bana yaklaştırdı. Ön ayağına basıp, deveyi çöktürdü. Kendisi benden geriye çekildi ve: Bin dedi. Ben de, deveye bindim. Safvan, bindiğim devenin başını (yularını) yederek yola koyuldu. Nihayet, orduya, öğle sıcağı basıp konakladıklar sırada yetişebildik.

Olayı bir hadislerden bir de, Asım Köksal'dan dinlerken kurgulu bir nakille kurgusuz bir nakil arasındaki farkı çok rahatlıkla görebiliyoruz. Asım Köksal'ın anlatımında olayın daha canlı anlatıldığını ve tasvirlerin daha yoğun kullanıldığını görmekteyiz. Bu da tarihçinin nakil tarzı ile hadisçinin nakil tarzını ortaya koymaktadır.

Kurgulaması eksik rivayetler başlığının altında onlarca hadiseye değinebiliriz. Ancak sınırlı çalışmak zorunda oluşumuzdan dolayı iki konuda bu durumu kritik etmeye çalıştık. Sıralayacağımız olayların çokluğu, olaylar farklı olsa da söyleyeceklerimizi söylediklerimizden daha fazla yapmayacaktır. Onun için bölümü daha fazla uzatma gereği duymadık.

3.2.4. Buharî'nin İsnad/Metin Birleştirmesi Yapmaması

Bu bölümde ve diğer bölümlerde değindiğimiz hususiyetlere devam edeceğiz. Zira sıraladığımız bu hususlar, birbirini tamamlayıcı niteliklerdir. Tarihi bir rivayette, zaman, mekân, bağlam, kurgu ve isnad metin birlikteliği, olması gereken en önemli unsurlardır. Tarih kitaplarından alıntı yaptığımız rivayetler de bu unsurların varlığın birlikte gördük. Oysa Sahih-i Buhari'de rivayetlerin nakli sırasında; zaman, mekân, bağlam ve kurgulama gibi kaygıların göz önünde bulundurulmadığını ve bunların eksikliğini de hissedilmediğini, bariz bir şekilde nakiller göstermektedir.

Bu bölümde ele alacağımız rivayetler, Buharinin aynı konudaki metinleri birleştirmemesi, farklı isnad ya da aynı isnadlı hadisleri bir konuda müteşekkil halde nakletmemesidir. Bu durum; Buharî'nin hadisleri parçalaması ve bunları bab başlıklarının altında montajlamasının bir sonucudur.

Sahihi Buharî'nin 62. Bölümü tamamen Rasulullah'ın ashabının faziletlerinin anlatıldığı bir bölümdür.²⁵⁶ Biz ise bu bölümde, 6. Baktaki, Ömer b. El-Hattab, Ebû Hafs el-Kuraşî el-Adevî (r. a.)'ın Menkıbeleri başlığının altında Hz. Ömer'in haberlerini nakletmeğe ve bu bölümü örneklendirmeye çalışacağız. . Burada Hz. Ömer'in örnekleme alınmasının sebebi, diğer sahabenin anlatılışından farklı bir anlatılışın olmasından kaynaklanmıyor. Diğer sahabiler de aynı metod kullanılarak anlatılmıştır. Ancak çalışmamızın sınırlı oluşu sebebi ile Hz. Ömer örneği ile diğerlerinin de temsil edilebileceğini düşünmekteyiz.

Cabir b. Abdullah, Ebu Hureyre, Hamza, Abdullah b. Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkas, İbn Abbas, Enes b. Malik, Zeyd b. Eslem, Ebu Said el-Hudrî, el-Misver b. Mahreme, Ebu Musa. Bunlar bu bölüm de hadis nakleden ravilerin isimleridir. Buhari bu hadisleri tek tek nakletmiş, bazı metinleri iki defa nakletmiş ve bunları birleştirme ve bunlardan bir Hz. Ömer şahsiyeti çıkarma gayretine girmemiştir.

Bu bölümde²⁵⁷ nakledilen rivayetler bazen Rasulullah'ın Hz. Ömer'e dair söylediği faziletler ve nitelikler şeklinde tezahür ederken bazen de, ashabın Hz. Ömer ile ilgili kanaatleri veya müşahedeleri şeklinde tezahür etmektedir. Fakat hadisler birbirini takip eden kesik ve bağlantısız nakiller olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca Sahih-i Buharî'de Hz. Ömer ile ilgili hadisler bu kadar da değildir. Başka bablarda yine Hz. Ömer'in faziletlerine dair haberlerin olması ama buna karşılık bütün rivayetlerin burada nakledilmemesi, zihinlerde Hz. Ömer ile ilgili bir kanaat oluşturmamaktadır.

Burada şöyle bir itiraz dile getirilebilir; her İslam tarihi kitabında da Hz. Ömer'den bahsedilmiyor. Evet, doğrudur bahsedilmiyor ve bahsedilmeyebilir. Ancak bir başlık atılıyor ve bu başlığın altında, bahsedilen kişi ile ilgili rivayetler naklediliyorsa, okuyucunun bir beklentiye girmesi gayet normaldir. Nedir bu beklentiler? Musannıfın bahsedilen kişi ile ilgili birinci dereceden şahsiyeti ile ilgili bütün bilgileri o bölümde nakletmesi, bu nakli; sadece bir kayıt olarak değil, aynı zamanda bir metin olarak aktarması gerekir.

²⁵⁶ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, VI, C. III, s. 469

²⁵⁷ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, VI, C. III, 3679-3694, s.469

İslam'ın ikinci kaynağı olarak kabul edilen bir eserde Hz. Ömer'in bölük pörçük anlatılması, İslamı kaynaklarından öğrenmeye çalışan bir kimse açısından sıkıntı doğurmayacak mıdır? Burada anlatılan ile Hz. Ömer'in, İslam tarihindeki algılanma şeklinin, farklı olduğu tereddütsüz görülmekte.

On beş hadisten oluşan bu bab da, aşağıdaki hadisler nakledilmiştir.

Câbir b. Abdullah radiyallâhu anh'dan dedi ki: Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: " (Rüyamda) cennete girdiğimi gördüm. Karşımda Ebû Talha'nın hanımı Rumeysa'yı görüyordum. Diğer taraftan bir hareket duydum. Bu kimdir dedim. Bu Bilâl'dir dedi. Avlusunda bir cariye'nin durduğu bir köşk gördüm. Bu köşk kimindir, dedim. Ömer'indir dedi. Köşkün içerisine girip, içine bakmak istedim, fakat (ey Ömer) senin kıskançlığını hatırladım. Ömer dedi ki: Anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Resûlü senden mi kıskanacağım?²⁵⁸

Ebû Hureyre (r. a.) dedi ki: "Bizler Resûlullah'ın (sas) huzurunda bulunuyorken o şöyle deyiverdi: Ben uyurken kendimi cennette gördüm. Bir köşkün yanında abdest alan bir kadın gördüm. Bu köşk kimindir, dedim. Ömer'indir, dediler. Ben de onun kıskançlığını hatırlayınca geri dönüp gittim. Ömer ağladı ve: Ey Allah'ın Resûlü, senden mi kıskanacağım, dedi. "²⁵⁹

Yukarıdaki iki hadis aynı metnin iki farklı ravi tarafından nakledildiği rivayetlerdir. Buhari'nin, İslam tarihçilerinin yöntemini kullanmadığını görmekteyiz. İslam tarihçileri aynı rivayeti iki defa tekrar etmeyi, abesle iştilal görürler. Çünkü onlara göre rivayetin kendisi önemlidir. Yani bu haberi nakledeken; Cabir b. Abdullah'tan ve Ebu Hureyreden nakille, demeyi tercih ederler. Aynı metni iki defa yazmayı tercih etmezler.

Bu hadislerin İbn Hacer tarafından, şerhlerine baktığımızda Hz. Ömer'in künyesine ve lakabına dair açıklamalar görmekteyiz. Diğer açıklamalar hadisin lafzı ile ilgilidir.²⁶⁰ Hal bu olunca hani Hz. Ömer'in menkıbeleri demek geçiyor içimizden. ?

Hamza'nın, onun babasından rivâyetine göre Resûlullah (sas) şöyle buyurdu: "Ben uyurken şunu -sütü kastederek- içtim. Nihayet süte kanmışlığımın tırnağımda -ya

²⁵⁸ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, VI, C. III, 3679, s. 469

²⁵⁹ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, VI, c. III, 3680, s. 469

²⁶⁰ İbn Hacer, a.g.e., c.VII, s.370-373

da tırnaklarımda- aktığını hissettim. Sonra Ömer'e verdim. Ey Allah'ın Resûlü, ne diye yorumladın, diye sordular. O da: İlim, diye cevap verdi. "²⁶¹

Abdullah b. Ömer (r.a) rivâyete göre, Peygamber (s.a.s.): "Rüyada kendimi bir kuyu başında, genç bir dişi devenin kovası ile su çektiğimi gördüm. Ebû Bekir geldi, nispeten zayıf bir şekilde bir ya da iki kova çekti. Allah onu mağfiret etsin. Daha sonra Ömer b. el-Hattab geldi.

O kova büyükçe bir kovaya dönüştü. Onun çekişi gibi çeken bir daha görmedim. Nihayet insanlar suya kandı ve etrafa konakladılar. "

İbn Cubeyr dedi ki: el-Abkarî (dahi anlamı verilen kelime aynı zamanda) oldukça güzel yaygı demektir. Yahya der ki: Zerâbî: (Enli ve güzel yaygı) ince saçakları bulunan güzel yaygılar demektir. Saçılmış pek çok demektir. "²⁶²

Muhammed b. Sa'd b. Ebi Vakkas dedi ki: "Ömer b. el-Hattab (r.a.) Resûlullah'ın huzuruna girmek üzere izin istedi. Rasulullah'ın yanında da onunla konuşan ve ondan kendilerine daha çok vermesini isteyen, seslerini Rasulullah'ın sesinden fazla çıkaran Kureyşli kadınlar vardı. Ömer b. el-Hattab girmek için izin isteyince hemen kalkıp perdenin arkasına çekildiler. Resûlullah (s.a.s.) de girmek üzere ona izin verdi. Ömer girdiğinde Resûlullah (s.a.s.) gülüyordu. Ey Allah'ın Resûlü, Allah dişlerini gösterircesine seni gülümsetsin, (gülümsemenizin sebebi ne olabilir) ? dedi. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Az önce yanımda bulunan şu kadınlara şaştım. Senin sesini işitir işitmez alelacele kalkıp perdenin (hicabın) arkasına çekildiler". buyurdu.

Ömer dedi ki: Onların senden çekinmeleri daha uygundur, ey Allah'ın Resûlü daha sonra Ömer (kadınlara hitaben) dedi ki: Ey kendi öz nefislerine düşman olan kadınlar, Resûlullah (s.a.s.) 'den çekinmez de benden mi çekinirsiniz? Kadınlar: Evet diye cevap verdiler. Çünkü sen Resûlullah'tan farklı olarak sert ve haşinsin. Bunun üzerine Resûlullah (sas): Başka bir konuya geçelim ey Hattab'ın oğlu, nefsim elinde olana yemin ederim ki, şeytan bir yolda giderken seninle karşılaşacak olursa mutlaka o senin gittiğin yoldan bir başka yola geçer. "²⁶³

²⁶¹ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, b. VI, c. III, 3681, s. 469

²⁶² Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, b. VI, c. III., 3682, s. 469

²⁶³ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, b. VI, C. III, 3683, s. 470

Ömer'in özellikleri hakkında diğer rivayetler şöyle sıralanır: Abdullah: "Ömer Müslüman olduğundan itibaren hep güçlü olduk" demiştir.²⁶⁴ İbn Abbas dedi ki: "Ömer tenişir üzerine konuldu. İnsanlar dört bir yandan onun etrafını sardılar. Daha (yerinden) kaldırılmadan ona dua etmeye, salât etmeye (namazını kılmaya) koyuldular. –Bende aralarında bulunuyordum. - Bir de baktım ki arkamdan bir adam omzumu yakalamış. Ali b. Ebi Talib olduğunu gördüm. Ömer'e rahmetler okuyarak dedi ki: Ameline benzer bir amelle Allah'ın huzuruna çıkmayı senden daha çok sevdiğim bir kimseyi geri bırakmadın. Allah'a yemin ederim, Allah'ın seni iki arkadaşınla birlikte kılacağını hep zannetmişimdir. Çünkü Peygamber (s.a.s.) Ben, Ebû Bekir ve Ömer gittim. Ben, Ebû Bekir ve Ömer girdim. Ben, Ebû Bekir ve Ömer çıktım derken çok işitmişimdir."²⁶⁵ Enes b. Mâlik radiyallâhu anh dedi ki: "Peygamber (s.a.s.) beraberinde Ebû Bekir, Ömer ve Osman olduğu halde Uhud'a çıktı. Onlar Uhud'un üzerinde iken Uhud dağı sallandı. Ayağıyla onu vurarak: Sağlam dur Uhud! Senin üzerinde bir nebi, ya bir siddîk ya da iki şehitten başka kimse yoktur, diye buyurdu."²⁶⁶ Zeyd b. Eslem babasından şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "İbn Ömer bana onun -yani Ömer'in- bazı durumları hakkında soru sordu. Ben de ona anlattım. (İbn Ömer) bunun üzerine dedi ki: Resûlullah (s.a.s.) 'dan sonra, onun ruhunun kabzedilmesinden sonra Ömer b. el-Hattab'dan daha gayretle çalışan ve daha cömert bir kimseyi -ömrümün sona erdiği zamana kadar-görmedim"²⁶⁷ dedi. Enes (r.a.) dedi ki: "Bir adam Peygamber (s.a.s.) 'e kıyamete dair soru sordu. Kıyamet ne zaman kopacaktır, dedi. Allah Resûlü: Onun için ne hazırladın, diye sordu. Adam hiçbir şey, dedi. Ancak ben Allah'ı ve Resûlünü (sas) seviyorum. Allah Resûlü: Sen sevdiğin kimselerle berabersin, diye buyurdu."²⁶⁸

Enes dedi ki: "Peygamber (s.a.s.)'in: "Sen sevdiğin kimselerle berabersin" özüne sevindiğimiz kadar hiçbir şeyden dolayı sevinmedik. Enes dedi ki: İşte ben de Nebi (sas)'i, Ebû Bekir'i ve Ömer'i seviyorum. Onlara olan sevgim sebebiyle -onların amelleri gibi amelde bulunamamış olsam dahi- onlarla birlikte olmayı ümit ediyorum. "

²⁶⁴ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, b.VI, C.III, 3683, s. 470

²⁶⁵ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, b.VI, C. III, 3685, s. 471

²⁶⁶ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, b.VI, c. III, 3686, s. 471

²⁶⁷ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, b.VI, c. III, 3687, s. 471

²⁶⁸ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, b.VI, c. III, 3688, s. 471

Ebû Hureyre (r.a.) dedi ki: Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Sizden önceki ümmetler arasında muhaddes insanlar vardı. Eğer benim ümmetim arasında (böyle) birisi olacaksa şüphesiz ki o Ömer'dir. "

Ebû Hureyre dedi ki: Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Andolsun sizden öncekiler arasında -yani İsrailoğulları arasında- nebi olmadıkları halde kendileri ile konuşulan adamlar vardı. Eğer benim ümmetim arasında onlardan birisi varsa o da Ömer'dir. "

İbn Abbas (el-Hac, 52. âyet-i kerimede geçen "ve lâ nebiyyin" buyruğunu): "... bir peygamber ve bir muhaddes..." diyerek ("bir muhaddes" lafzını ilave ederek) okumuştur.²⁶⁹

Ebû Hureyre (r.a.) dedi ki: "Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Vaktiyle bir çoban koyunlarıyla beraber iken kurt sürüden bir koyun kaptı. Çoban koyunun arkasından gitti ve nihayet onu kurtardı. Kurt ona dönerek: Peki, arslan saldırdığı (veya kıyamet) gününde onun yardımına kim gelecek? O gün benden başka ona çobanlık edecek kimse de olmayacak, dedi. İnsanlar: Subhanallah, dediler. Peygamber (s.a.s.) de: Şüphesiz ki ben de buna iman ediyorum, Ebû Bekir'de, Ömer de, diye buyurdu". O sırada Ebû Bekir de, Ömer de yoktu. "²⁷⁰

Ebû Sa'id el-Hudrî (r. a.) dedi ki: "Resûlullah (s.a.s.)'i şöyle buyururken dinledim: Ben uyurken (rüyamda) insanların, üzerlerinde gömlekler olduğu halde bana arzedildiklerini gördüm. Bunların kimisi memelerine ulaşıyordu, kimisi bundan daha aşağı idi. Bana Ömer de üzerinde sürüklediği bir gömleği bulunduğu halde arzedildi. Ey Allah'ın Resûlü ne diye yorumladın, diye sordular. O da: Din diye cevap verdi.²⁷¹

el-Misver b. Mahreme dedi ki: "Ömer hançerlenince acı çekmeye başladı. İbn Abbas -onun acılarını hafifletmeye çalışmak ister gibi- ona dedi ki: Ey müminlerin emiri, varsın böyle olsun. Andolsun sen Resûlullah (s.a.s.) 'e arkadaşlık ettin. Hem de onunla güzel arkadaşlık yaptın. Sonra o senden razı olduğu halde ondan ayrıldın. Daha sonra Ebû Bekir ile arkadaşlık ettin. Onunla da güzel bir şekilde arkadaşlık ettin. Sonra da o senden razı olduğu halde ondan ayrıldın. Arkasından onların (diğer) arkadaşlarıyla arkadaşlık ettin, onlarla da arkadaşlığın güzel oldu. Şayet kendilerinden ayrılacak olursan şüphesiz onlar senden razı oldukları halde onlardan ayrılmış olacaksın. (Ömer)

²⁶⁹ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi* b. VI, c. III, 3689, s. 472

²⁷⁰ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, b.VI, C. III, 3690, s.472

²⁷¹ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi* b. VI, C. III, 3691, s. 473

dedi ki: Resûlullah (s.a.s.)'in arkadaşlığı ve onun hoşnutluğu ile ilgili olarak söylediklerin, hiç şüphesiz yüce Allah'tan bana bir lutuftur. Ebû Bekir'in sözünü ettiğin arkadaşlığı ve hoşnutluğu da hiç şüphesiz o da Allah'ın bana ihsan ettiği bir lutfudur. Gördüğün şu acı ve ızdırabıma gelince, o senin için ve senin arkadaşların içindir. Allah'a yemin ederim, eğer yeryüzünü dolduracak kadar altınım olsa şüphesiz Allah'ın azabından kurtulmak için -daha onu görmeden önce- fidye olarak verirdim. " Ebû Muleyke, İbn Abbas'tan "Ömer'in yanına girdim..." diyerek bu hadisi (böylece) zikretmiştir.²⁷²

- Ebû Musa (r.a.) dedi ki: "Medine'deki bahçelerden birisinde Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ile birlikte idim. Bir adam gelerek kapının açılmasını istedi. Peygamber (s.a.s.), Ona kapıyı aç ve onu cennetle müjdele, diye buyurdu. Ben de ona kapıyı açtım. Gelenin Ebû Bekir olduğunu gördüm. Ona Resûlullah (s.a.s.)'in dediği müjdeyi verdim. Bunun üzerine Allah'a hamdetti.

Daha sonra bir başka adam geldi. Kapının açılmasını istedi. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem: Ona kapıyı aç ve onu cennetle müjdele, diye buyurdu. Ona kapıyı açtım, Ömer olduğunu gördüm. Ben de ona Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in söylediğini haber verdim. Bunun üzerine o da Allah'a hamdetti. Daha sonra bir adam daha kapının açılmasını istedi. Bana: Ona kapıyı aç ve kendisine isabet edecek bir belâ ile birlikte onu cennetle müjdele, diye buyurdu. Gelenin Osman olduğunu gördüm. Ona da Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in dediğini bildirdim. O da Allah'a hamdetti. Sonra da: Allah'tan yardım talep ederiz, diye ekledi^{273,,}

Abdullah b. Hişam dedi ki: "Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ile birlikte idik. O sırada Ömer b. el-Hattab'ın elinden tutmuştu..."²⁷⁴

Bölüm 62, bab 9 ile devam etmek istiyoruz. Bab başlığı Ali b. Ebi Talib el-Kuraşi el-Haşiimi Ebu'l-Hasen (r. a.)'ın menkıbeleridir.²⁷⁵

Bu babda toplam yedi hadis nakledilmiştir. Hz. Ömer'e nispeten daha azdır.²⁷⁶

Hadisleri kritik etmeden önce şunları tekrar etmekte yarar olduğu kanaatindeyiz. Ali b. Ebi Talib; Rasulullahın öz kardeşi olan amcasının oğludur. Küçüklüğünden beri Rasulullah'ın yanında bulunmuş, vefatına kadar da yanından ayrılmamıştır. İbn Hacer

²⁷² Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, b. VI, c. III, 3692, s, 473

²⁷³ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, b. VI, c. III, 3693, s, 474

²⁷⁴ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, b. VI, c. III, 3694, s, 474

²⁷⁵ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, b. IX, c. III, s, 483

²⁷⁶ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, b. IX, c. III, s, 483-486

tarafından uzunca şerhedilmiştir.²⁷⁷ Ayrıca Ali b. Ebi Talib, Rasulullahın damadı olmuştur.

Bütün bu anlattıklarımız aşağıda nakledeceğimiz hadisler de bulunmamaktadır. Hiç Şüphesiz naklettiğimiz bu bilgiler kaynaklarını bu eserlerden almaktalar.²⁷⁸ Fakat bizim burada üzerinde durduğumuz husus, bu anlattıklarımızın, Hz. Ali'nin faziletleri başlığının altında anlatılmayacak da nerede anlatılacağı meselesidir. Rivayetler şu şekildedir:

Sehl b. Sa'd (r. a.) 'dan rivâyete göre; "Resûlullah (s.a.s.): Andolsun yarın sancağı Allah'ın onun elleri ile fethi nasip edeceği bir adama vereceğim, diye buyurdu Sehl dedi ki: İnsanlar gecelerini, bu sancak hangilerine verilecek diye konuşarak geçirdiler. Herkes sabah olunca Resûlullah (s.a.s.) yanına gitti. Hepsi de sancağın kendilerine verileceğini ümit ediyordu. Ali b. Ebi Talib nerede, diye sordu. Onlar: Ey Allah'ın Resûlü gözlerinden rahatsız, diye cevap verdiler. Ona haberci gönderin ve onu yanıma getirin, diye buyurdu.

Ali yanına gelince, gözlerine tükürüğünü çaldı ve ona dua etti. Hemen iyileşti. Hiç rahatsızlanmamış gibi oldu. Ona sancağı verdi. Ali: Ey Allah'ın Resûlü, onlar da bizim gibi oluncaya kadar onlarla savaşayım mı, diye sordu. Allah Resûlü şöyle buyurdu: Onların düzlüklerine ininceye kadar ağır ağır git. Sonra onları İslâm'a davet et ve onlara bu hususta yerine getirmeleri gereken Allah'ın üzerlerindeki haklarını haber ver. Allah'a yemin ederim, Allah'ın senin vasitan ile bir tek adama hidâyet vermesi, senin için kırmızı develere sahip olmaktan daha hayırlıdır. "²⁷⁹

Seleme dedi ki: "Ali (r.a.) Hayber'de Peygamber (s.a.s.)'den geri kalmıştı. Gözlerinden rahatsız idi. Ben mi Resûlullah (s.a.s.)'den geri kalacağım, dedi ve yola koyulup, Peygamber (s.a.s.)'in yanına gitti. Yüce Allah'ın, ertesi sabahında fethi nasip kıldığı gecenin akşamında Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: Andolsun yarın bu sancağı Allah'ın ve Resûlünün kendisini sevdiği -yahut da Allah'ı ve Resûlünü seven- ve Allah'ın kendisine fethi nasip edeceği bir adama vereceğim -ya da bir adam alacaktır. Bir de baktık ki -hiç o alacağını ümit etmediğimiz- Ali, işte Ali dediler. Resûlullah (s.a.s) de sancağı ona verdi, Allah da ona fethi nasip etti"²⁸⁰

²⁷⁷ İbn Hacer, c.VII, s. 399-401

²⁷⁸ Hz. Ali ile ilgili rivayetlerin çokluğu hakkında bkz. İbn Hacer, c. XV, s.48-50

²⁷⁹ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, IX, c. III, 3701 s. 483

²⁸⁰ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, IX, c. III, 3702 s. 484

Ebû Hâzim'in babasından rivâyet ettiğine göre "Bir adam Sehl b. Sa'd'ın yanına gelerek dedi ki: Bu -Medine emîrini kastediyor- filânkes minberin yakınında Ali'yi (alışılmadık bir şekilde) çağırıyor. Sehl: Ne diyor diye sordu. Adam: Ona Ebû Turab diyor dedi. Sehl bundan dolayı güldü ve dedi ki: Allah'a yemin ederim bu adı ona Peygamberden başkası vermedi. Onun da ondan daha çok sevdiği bir adı yoktu. Bunun üzerine ben de Sehl'den bana olayı anlatmasını isteyerek: Ey Abbas'ın babası bu nasıl olmuştu, diye sordum. Dedi ki: Ali, Fatıma'nın yanına girip çıktı. Sonra da mescide gidip yattı. Peygamber (s.a.s.): Amcanın oğlu nerededir, diye sordu. Fatıma: Mescidedir dedi. Onun yanına çıkıp gidince üzerindeki ridâsının sırtından düşmüş olduğunu ve sırtında toprak olduğunu gördü. Sırtından toprakları silerken ona -iki defa-: Otur ey Ebû Turab, diyordu."²⁸¹

Sa'd b. (Ubeyde miUbade) dedi ki: "Bir adam İbn Ömer'in yanına gelerek ona Osman hakkında sordu. Adam da yaptığı güzel işlerden sözetti. Muhtemelen bu senin hoşuna gitmez, dedi. O da: Evet deyince, İbn Ömer: Allah senin burnunu yere sürtsün dedi.

Daha sonra adam ona Ali hakkında sordu. Onun da yaptığı güzel şeyleri sözkonusu etti ve: İşte o böyle birisi idi. Onun evi Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in evlerinin en ortasında idi. Daha sonra (adama): Herhalde bu da senin hoşuna gitmez deyince, adam yine: Evet dedi. İbn Ömer dedi ki: Allah senin burnunu yere sürtsün. Bana karşı elinden ne geliyorsa yapabilirsin."²⁸² dedi

İbn Ebi Leylâ dedi ki: "Ali (r. a.) 'ın bize anlattığına göre Fâtıma (r.a.)'ın eldeğirmeni kullanmaktan elleri acı-maktaydı. Peygamber (s.a.s.) 'e (bir gazveden) alınan esirler getirilmişti. Fatıma babasına gitti, fakat onu bulamadı. Evde Âişe vardı. Durumu ona haber verdi. Peygamber (s.a.s.) gelince, Âişe ona Fâtıma'nın geldiğini haber verdi. Hz. Fatıma diyor ki bunun üzerine Peygamber (s.a.s.) yanımıza geldi. -bu sırada yatmış bulunuyorduk. - kalkmak istedim, olduğunuz yerde durunuz diye buyurdu. İkimizin arasında oturdu. O kadar ki ayaklarının serinliğini göğsümün üzerinde hissettim. Şöyle buyurdu: Size benden istediğinizden daha hayırlı olanını söyleyeyim mi? Yatacağınız vakit otuzdört defa tekbir getirirsiniz, otuzüç defa tesbih edersiniz, otuzüç defa da hamd edersiniz. Bu sizin için bir hizmetçiden daha hayırlıdır."²⁸³

²⁸¹ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, IX, C. III, 3703, s. 484

²⁸² Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, IX, C. III, 3704 s. 485

²⁸³ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, b. IX, c. III, 3705 s. 485

Sa'd dedi ki: Ben İbrahim b. Sa'd'ı babasından şöyle dediğini naklederken dinledim: "Peygamber (sas) Ali'ye dedi ki: Hârûn'un Mûsâ nezdindeki konumu ne ise sen de bana göre aynı konumda olmaya razı gelmez misin?"²⁸⁴

Ali (r.a.) dedi ki: "Daha önce nasıl hükmediyorsanız öyle hükmediniz. Çünkü ben ayrılıktan hoşlanmam; ta ki insanlar bir bütün oluncaya, ya da ben de arkadaşlarım öldüğü gibi ölünceye kadar. "

İbn Sîrîn, Ali (r. a.)'dan nakledilen (ve bu husustaki sahih rivayetlerle bağdaşmayan) rivâyetlerin genel olarak yalan olduğu görüşünde idi.²⁸⁵

Bir konunun başlığı, o başlığın altında ne anlatılacağına tek cümle ile ifadesidir. Bu cümle kimi zaman birkaç kelimedenden, kimi zaman ise tek bir kelimedenden oluşabilir. Başlığın, konunun özeti niteliğinde olması gerektiği, sadece tarihçilik için değil, yazın alanında oluşturulan her eser için gereklilik arz eden bir durumdur. Okuyucuyu konuya hazırlayan temel unsurdur başlık. Buhârî hakkında yapmış olduğumuz bu çalışma da gördüğümüz en önemli ve en çok rastladığımız eksiklik bu husus olmuştur.

Sahîh-i Buhârî 'de de her eserde olduğu gibi çeşitli başlıklar bulunmaktadır., Kitâbu'l-Vahy, Kitâbu'l İman, Kitâbu'l-İlm... v. s gibi bölüm başlıkları, bu başlıkların altında da, bab başlıkları bulunmaktadır. Rivayetler de bu bab başlıklarının altında verilmiştir. Her bir bölümün kendi içerisinde de bir konu bütünlüğü olması aranan unsurdur. Sahîh-i Buhârî'de de bu unsuru aradık.

Getireceğimiz temsil Kitabu'l-İlm²⁸⁶ bölümündedir. Bu bölüm Sahîh-i Buhârî'nin orta uzunlukta ki bölümlerinden biridir. Daha uzun ve daha kısa bölümleri de vardır. Bu bölümlerin uzunlukları standart değildir. Böyle bir zorunluluk ta yoktur.

Bölüm toplam 53 babdan oluşur. Bab içerisinde toplam 80 hadis rivayet edilmiştir, ortalama her bab için bir buçuk hadis düşmüştür. Bu bizim için şöyle bir anlam ifade eder, her başlığın altında bir hadis vardır. Her başlığın altında bir hadis ile konu bütünlüğü nasıl sağlanabilir. Bölümün içerisinde yer alan bab başlıklarına bakacak olursak: İlk olarak, "İlmin Fazileti", İkinci olarak, "Bir şey Konuşurken Kendisine Soru Sorulan Kişinin konuşmasını bitirdikten Sonra Soran Kişiyeye Cevap Vermesi" üçüncü başlık, "Kişinin İlim Öğretmek İçin Sesini Yükseltmesi", dördüncü başlık, "Muhaddisin 'Haddesena' Ahbarana' 'Enbeenâ' Demesi", beşinci başlık, "İmamın, Bilgilerini

²⁸⁴ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, b. IX, c. III, 3706 s. 485

²⁸⁵ Buhârî, *Fedailu Ashabi'n-Nebi*, b. IX, c. III, 3707 s. 486

²⁸⁶ Buhârî, *İlim*, c. I, s. 49-91

Ölçmek Üzere Arkadaşlarına Soru Sorması"... bu şekilde 53. bab başlığına kadar devam ediyor.²⁸⁷

İlim ile ilintilendirilebilecek bu başlıklar, ne yazık ki bütünsellikten uzak, üstelik tek tek bu bölümdeki rivayetlere bakacak olsak bab başlığı ile ne kadar uyumlu rivayetler görebileceğiz.²⁸⁸ Konunun ilerleyen bölümlerinde bu durumu yeterince açıklamaya çalışacağız.

Sahîh-i Buhârî'de, tespit ettiğimiz bu durumu örneklendirirken rivayetleri başlıkları ile değerlendirmeye çalışacağız. Zira başlığı görmeden uyumsuzluğu göstermek mümkün olmayacaktır. Nakledeceğimiz rivayetler; eserde tespit ettiğimiz bu eksiklikleri bünyesinde barındıran rivayetlerin tamamı değildir. Ancak örneklem olarak seçtiğimiz bu rivayetler, bütünü yansıtmaya yeterli görülmektedir.

Bab başlığı ile uyumsuz rivayetler de tespit ettiğimiz bazı hususlar olmuştur. Bu durum; bazen yan cümlelerin ana cümle muamelesi görmesinden, bazen mecazi manaların asıl mana olarak kullanılmasından, bazen de hiç bağlantısı olmayan rivayetlerin hangi sebeple olduğunu anlayamadığımız bir şekilde başlığın altına yerleştirilmesinden kaynaklanıyor. Sıraladığımız bu durumları hadisler üzerinde bizzat göstermeye çalışacağız.

Yan cümleciklerin ana cümle olarak algılanmasından kaynaklanan, bab başlığı ile uyumsuzluğu olan rivayetler:

Kur'an Tefsiri Bölümünde geçen "Hani, Kâfirler Onu, İki Kişiden Biri Olarak (Ebu Bekir İle Birlikte) Çıkarmışlardı. Hani Onlar Mağaradaydı. O, Arkadaşına: Üzülme Allah Bizimle Beraberdur, Diyordu", Ayetinin tefsiri"²⁸⁹ bab başlığının altında nakledilen rivayette:

İbn Ebî Müleyke'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: İbn Abbâs ile Abdullah İbnü'z-Zubeyr arasında bir tatsızlık çımişti. Bir sabah İbn Abbâs'ın yanına gittim ve "İbnü'z-Zübeyr ile savaşmak ve Allah'ın harem bölgesini ihlal etmek mi istiyorsun?" dedim. O da, "Bundan Allah'a sığınırım. Kuşkusuz Allah Teâlâ İbnü'z-Zübeyr ve

²⁸⁷ Buhârî, *İlim*, b. LIII, c. I, s. 91

²⁸⁸ Buhârî, *İlim*, c. I, b. LIII, 59-134, s. 49-91, Ayrıca bkz, el-Omarî Muhammed Ali Kasım, **Buhârî'nin Cerh ve Ta'dil Hakkındaki Metodu**, "Büyük Türk Âlimi Buhârî" Uluslar arası Sempozyum, s.176, çvr; Necati Avcı 18-20 Haziran 1987

²⁸⁹ Buhârî, *Kur'an Tefsiri*, b. IX, c. IV, s. 367

Ümeyyeoğullarını Allah'ın haremının saygınlığını bozan kimseler olarak yazmıştır. Ben ise, Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın haremimi asla ihlal etmeyeceğim!" dedi.

İbn Abbâs konuşmaya şöyle devam etti:

"İnsanlar bana; 'İbnü'z-Zübeyr'e biat et!' dediler. Ben de onlara şöyle dedim: O, halifeliği hak etmeyen biri değil. [Zübeyr'i kastederek] Babası Hz. Peygamber'in havârîsi idi. [Ebu Bekir'i kastederek] Dedesi onun mağara arkadaşı, [Esmâ'yı kastederek] annesi Nitakayn, [Hz. Âişe'yi kastederek] teyzesi müminlerin annesi, [Hz. Hatice'yi kastederek] halası Hz. Peygamber'in hanımıdır. [Safıyye'yi kastederek] Allah Resûlü'nün sallallâhu aleyhi ve sellem halası da, onun ninesi idi. Hepsinden öte kendisi de iffetli ve Kur'ân okuyan bir Müslüman idi. Eğer Ümeyyeoğulları bana iyilik ederlerse, akrabalık bağından dolayı iyilik etmiş olurlar. Benim idarecilerim olurlarsa, bu durumda bana denk soyu sopu belli güzel insanlar benim idarecim olmuş olur. İbnü'z-Zubeyr ise Tuveytleri, Üsâmeleri ve Humeidler bana tercih etti.

İbn Abbâs bu son sözü ile Esed kabilesinden Tuveytleri, Üsâmeleri ve Humeidler kastetmiştir.

İbn Ebi'l-Âs [Abdumelik İbn Mervân] çıktı ve onurlu biçimde ilerlemeye başladı. O [Abdullah İbnü'z-Zübeyr] ise kuyruğunu katladı. ²⁹⁰

Kur'an Tefsiri bölümünde geçen bir rivayettir. ²⁹¹ Ayetin tefsirini yapmak için bu rivayet buraya alınmıştır. Ayetin tefsir edildiği bu bab başlığının altında üç rivayet nakledilmiştir. Burada ayette kast edilen şüphesiz Hz. Ebu Bekir'dir. Ancak rivayette; İbn Abbas ve İbn'uz-Zubeyr asıl mevzudur. Akabinde Hilafet dolayısıyla Yezid ve İbn'uz-Zubeyr mevzu bahis iken, Ebu Bekir'in Zubeyr'in dedesi olması hasebiyle bu hadisin, bu ayetin tefsiri olarak kullanılması, tespitini yaptığımız uyumsuzluk şeklini en güzel örneklendiren rivayetlerden biridir. Zira Hz. Ebu Bekir burada o kadar ta'li bir mevzu olarak kalıyor ki, başlık olarak bu âyetin seçilmesi veya bu başlığın altına bu rivayetin konulması, yukarıdaki iddiamızı güçlendiriyor.

Hadisi şerh eden İbn Hacer de olayı naklederken, Yezid ile İbn Zubeyr arasında meydana gelen Harre Vak'asını anlatmayı tercih etmiştir. Ki bu olay Kâbe'nin

²⁹⁰ Buhârî, *Kur'an Tefsiri*, b. IX, c.V, 4665, s.368

²⁹¹ et-Tevbe, 9/40

mancınıklarla vurulması olayıdır.²⁹² Hadisin bağlamına en yakın olan bu şerh'tir zannımızca.

Ezan Bölümünde, “İmamın ve Cemaatin Bütün Namazlarda-Yolculukta ve Mûkim İken Kılınan Namazlar ile Gizli ve Kıraatin Açık Okunan Namazların Hepsinde- (Kur'an) Okunmasının Gerekliliği”²⁹³ bab başlığının altında nakledilen ve İddiamızı örneklendiren diğer bir rivayette ise,

- Câbir İbn Semure şöyle demiştir:

“Kûfeliler Sa'd İbn Ebû Vakkâs'ı Hz. Ömer'e şikâyet ettiler. - Hz. Ömer de onu görevden alıp yerine Ammâr İbn Yâsir'i tayin etmişti. - Kûfeliler Sa'd'ı şikâyet ederken işi o kadar ileri götürmüşlerdi ki onun namazı iyi kıldırmadığını söylüyorlardı. Bunun üzerine Hz. Ömer Sa'd'a bir elçi gönderdi. Elçi Sa'd'ın yanına varınca şöyle dedi; Ebû İshâk! Halk senin namazı iyi kıldırmadığını iddia ediyor. ' Buna karşılık Sa'd'ın cevabı şöyle oldu; Beni mi şikâyet ediyorlar, sanırım şimdi söz sırası bana geldi. Allah'a yemin ederim ki, ben onlara Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem nasıl namaz kıldırıyorsa öyle namaz kıldırıyorum, asla O'nun kıldırması olduğu namazdan bir şey eksiltmiyorum; yatsı - veya öğle ve ikindi namazlarını - kıldırırken ilk iki rekâtta kırâati biraz uzatıyorum ve kıyamda fazla duruyorum ancak son iki rekâtı kısa kıldırıyorum.' Hz. Ömer'in elçisi; 'Zaten onların senin hakkındaki şikâyetleri de bundan kaynaklanıyor fakat biz senin söylediğin gibi doğru davrandığını düşünüyorduk, Ey Ebû İshak' dedi.

Hz. Ömer, Sa'd'ın yanına bir adam göndermişti. Bu şahıs Sa'd ile birlikte Kûfe'deki mescidleri geziyor ve halkın onun hakkındaki düşüncelerini öğrenmeye çalışıyordu. Kûfe'de uğramadıkları mescid kalmadı. Herkese Sa'd'ı soruyor ve halk da ondan sitayişle bahsediyor, övgülerde bulunuyordu. Sonunda Benû Abs mescidine girdi ve oradakilere de Sa'd'ı sordu. Mescidde bulunanlardan Üsâme İbn Katâde (künyesi Ebû Sa'de) adında birisi kalkıp şöyle dedi; 'Bize Sa'd'ı mı soruyorsunuz? Size onu anlatabayım; o cihada giden birliklere katılmaz, istihkakımızı eşit şekilde paylaşmaz ve herhangi bir dava hakkında hüküm (karar) verirken adil davranmaz.' Bunun üzerine Sa'd şunları söyledi; 'Söz sırası sanırım bana geldi. Ben sadece şu üç bedduayı etmekle yetineceğim; Allah'ım, eğer bu kulun yalan söylüyorsa, gösteriş ve şöhret düşkünü

²⁹² İbn Hacer, c.X, s.184-186

²⁹³ Buhârî, *Ezan*, b.XCV,c. I, s.343

biri olduğu için halk arasında anılmak arzusuyla bunu yapıyorsa onun ömrünü uzat, fakirliğini çoğalt ve kendisini fitnelere, çeşitli musibetlere düşür.”²⁹⁴

Hadiste Sa'd İbn Ebu Vakkas'ın namazı nasıl kıldırıldığını anlatırken bütün namazlarda Kur'an okuduğunu söylemesi bab başlığı olarak tercih edilmiştir. Hâlbuki rivayetin esas konusu Kufeliler'in Sa'd İbn Ebu Vakkas'ı halifeye şikâyet etmeleridir. Ta'li bir cümlelerin esas cümle olarak alınması ve başlık yapılması, rivayetle başlık arasında uyumsuzluğa sebep olmuştur. İbn Hacer rivayeti şerh ederken hadisin kahramanları hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra hadisi kendi bağlamında şerh etmiştir. Hadisten çıkarılacak sonuçlar ile ilgili tespitlerini on bir maddede özetlemiştir. Bu maddelerden sadece bir tanesini bab başlığı ile ilintilendirmiştir.²⁹⁵

Mecâzî manaların ana mana olarak algılanması sebebiyle oluşan bab başlığı ile uyumsuz rivayetler bu bölümde tetkik edeceğimiz hususlardır.

Namaz bölümünde, "Camiye Küçük Kapı ve Geçit Açmak" bab başlığının²⁹⁶ altında nakledilen rivayette;

Ebu Saîd el-Hudrî'den şöyle nakledilmiştir: "Allah Resûlü (sas) hutbeye çıkıp şöyle buyurdu: 'Allah Teâlâ bir kulu, dünya ile kendi katındakiler arasında tercih konusunda serbest bıraktı. O kul da, Allah katındakileri tercih etti.'

Bunun üzerine Ebu Bekir ağlamaya başladı. Kendi kendime 'Eğer Allah bir kulu dünya ile kendi katındakiler arasında muhayyer bıraktıysa, o kul da Hak Teâlâ nezdindekileri tercih ettiyse, bu ihtiyar niçin ağlıyor?' diye sordum. Meğer o kul, Allah Resûlü'nün sallallâhu aleyhi ve sellem kendisiymiş. Ebu Bekir de hepimizden bilgili olduğu için bunun ne anlama geldiğini anlamış, onun için ağlamıştı. Onun ağladığını gören Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Ey Ebu Bekir! Ağlama! Malını ve arkadaşlığını en fazla benimle paylaşan Ebu Bekir'dir. Eğer ümmetim arasında bir dost (halîl) edinecek olsaydım, kuşkusuz Ebu Bekir'i edinirdim. Ne var ki, İslâm kardeşliği ve sevgisi bundan daha üstündür. Mescide açık bütün kapılar kapatılsın. Sadece Ebu Bekir'in kapısı kalsın!"²⁹⁷

Yukarıda ki hadis iddiamızı temsil eden bir rivayettir. Zira Rasulullah efendimiz, burada mecazi olarak ve yan cümlecikte mescide açılan tüm kapılar kapatılsın yalnızca

²⁹⁴ Buhârî, *Ezan*, b.XCV, c. I,755, s.343

²⁹⁵ Buhârî, *Ezan*,b.XCV, c.I, 755,s.343

²⁹⁶ Buhârî, *Namaz*, b.LXXXIX, c.I, s.249

²⁹⁷ Buhârî, *Namaz*, b.LXXXIX,c.I, 466, s.229

Ebu Bekir'in kapısı açık kalsın demiştir. Ebu Bekir'in mescide açılan gerçekte bir kapısı yoktur. Rasulullahın buradaki kapıdan kasdı onun manevî gücü ve desteğidir. Ki bu destek İbn Hacer'in şerhin de geçtiği üzere İslam âlimlerince hilafet olarak yorumlanmıştır.²⁹⁸ Oysa Buhârî burada küçük kaydını da düşerek, camiye kapı açılması hususunda cevaz geliştirmiştir.

Bab başlığı ile uyumsuzluk hususunda en çok karşımıza çıkan unsur ise, sebebini bilemediğimiz bir şekilde, bab başlığı ile hiçbir alakası olmayan rivayetlerin başlıkların altında nakledilmesidir.

Birkaç rivayetle yine iddiamızı temellendirmeye çalışacağız. Menakıb'da "Zemzem Kıssası" bab başlığının²⁹⁹ altında nakledilen rivayette;

Ebû Cemre dedi ki: "İbn Abbas bize dedi ki: Size Ebû Zerr'in Müslüman oluşunu anlatayım mı? Ebû Cemre dedi ki: Anlat, dedik. İbn Abbas da Ebû Zerr dedi ki: Ben Ğıfar'dan bir adam idim. Bize nebi olduğunu iddia eden bir adamın Mekke'de ortaya çıktığı haberi ulaştı. Kardeşime: Bu adamın yanına git, onunla konuş ve ona dair ondan bana haber getir, dedim. Kardeşim gitti, onunla karşılaştı, sonra geri döndü: Ne haber, diye sordum. O, Allah'a yemin ederim, ben hayrı emreden, kötülükten de alıkoyan bir adam gördüm dedi. Ben de ona, bu getirdiğin haber beni rahatlatmadı, dedim. ...

(İbn Abbas) dedi ki: İşte Ebû Zerr'in -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- ilk Müslüman oluşu böyle olmuştu."³⁰⁰

Uzunca bir rivayet olan hadisi kısaca aldık. Bab başlığı gördüğümüz gibi zemzem kıssası olmasına rağmen zemzem kıssası ile ilgili tek bir cümlecik yer almamaktadır. Hadis baştan sona Ebu Zer el-Ğıfarî'nin müslüman olması ile ilgilidir. Zemzem kıssası ile ilgili tek bir kelimenin dahi yer almadığı bu rivayete niçin bu başlık konulmuştur? Sebebini anlayamadığımız bu husus İbn Hacer tarafından da anlaşılamamıştır zannımızca.³⁰¹

Menâkıbu'l-Ensâr bölümünde, "Peygamber'in (s.a.s.) ve Ashabının Medine'ye Hicret Etmesi" bab başlığının altında toplam sekiz rivayet nakledilmiştir.³⁰²

²⁹⁸ İbn Hacer, c.I, s. 98

²⁹⁹ Buhârî, *Menkıbeler*, b.XI, c.III, s.407

³⁰⁰ Buhârî, *Menkıbeler*, b.XI, c.III, 3522, s.408

³⁰¹ İbn Hacer, c. VII, s.232

³⁰² Buhârî, *Ensârın Menkıbeleri*, b.XXXXV, c.III, s.559

Rivayetlerden bir tanesi de şöyledir: Ebû Said el-Hudrî radiyallâhu anh'dan rivâyete göre "Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem minber üzerinde oturdu ve şöyle dedi: Bir kulu, Allah, ona dünya güzelliklerinden dilediklerini vermek ile nezdindekileri seçmek hususunda serbest bıraktı. O da Allah nezdinde olanı seçti.

Bunun üzerine Ebû Bekir ağladı, babalarımız, annelerimiz sana feda olsun dedi. Biz ona hayret ettik. Herkes, şu yaşlı adama bakınız. Resûlullah (s.a.s.), Allah'ın bir kulunu ona dünya güzelliklerini vermek ile nezdindekileri seçmekte muhayyer bırakmış olduğunu haber veriyor, o kalkmış babalarımız annelerimiz sana feda olsun, diyor. Meğer muhayyer bırakılan kişi Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem imiş. Ebû Bekir de bu işi aramızda en iyi bilen imiş.

Resûlullah (s.a.s.) ayrıca şöyle buyurdu: Şüphesiz arkadaşlığı ve malı hususunda insanlar arasında bana en çok fedakârlık etmiş olan kişi Ebû Bekir'dir ve eğer ümmetim arasından bir Halil (candan dost) edinecek olsaydım, şüphesiz Ebû Bekir'i edinirdim. Ancak İslâm Halilliği vardır. -Ebû Bekir'in gediği müstesnâ- Mescide açılan hiçbir gedik kalmasın hepsi kapatılsın) . "³⁰³

Bab başlığının altında sekiz rivayetin daha olduğunu söylemiştik. Diğer yedi rivayetin hicretle ilgili olduğunu belirtmek isteriz. Ancak bizim naklettiğimiz rivayetin içerisinde hicretle ilgili hiçbir kaydın olmamasına rağmen bu başlığın altında nakledilmesi anlamlandıramadığımız hususlardandır.

İbn Hacer'de bu hadisile ilgili hiçbir açıklama yapmamıştır. Diğer yedi rivayeti şerh etmesine rağmen.³⁰⁴

3.2.6. Tarihe/Akla Aykırı Görülen Rivayetler

Tarihin olguları bize çoğunlukla orijinal olarak gelmezler. Her zaman kayıt tutanın zihninden kırılarak yansılar.³⁰⁵ İbn Haldun'a göre, müverrihi hataya düşüren amillerin başında vak'aları yanlış ve o vak'a dan kastedilen maksadın dışında

³⁰³ Buhârî, *Ensarın Menkibeleri*, b.XXXXV, c.III, 3904, s.561

³⁰⁴ İbn Hacer, c.II, s.582

³⁰⁵ Carr, s.29

anlamaktır.³⁰⁶ Bu sebeple tarihçi ele aldığı tarihi gerçekleri, mantıkî bir çerçevede düzenlemesi gerekir.³⁰⁷

Verilerin akla arzedilmesi, İslam tarihçilerinin, tarihî tenkit yöntemi olarak önerdikleri bir yöntemdir. Tarihî malzemenin akıl sınırlarının dışına çıkmaması ve ya aklî delillerle çelişmemesi gerekir.³⁰⁸ Bu tür rivayetler zaman zaman İslam tarihi kitaplarında da karşımıza çıkmaktadır. Ama bizi asıl ilgilendiren bu tür rivayetlerin Sahih-i Buhari'de varlığı meselesidir. Zira bu bir tarih tenkit yöntemidir.

Tarihî malzemenin akla arz edilmesi hususu üzerinde en çok duran ve buna dikkat etmeyen tarihçileri ciddiyetsizlikle suçlayan ilk kişi İbn Haldun olmuştur. İbn Haldun bu hususa Mesûdî'yi örnek vermiş ve onun Hz. Musa ile birlikte Mısır'dan Filistin'e göç eden kişilerin sayısını 600. 000 kişi olarak vermesini eleştirmiştir. İbn Haldun; bu kadar insanın o günkü şartlar da bir mekânda yaşayabilmesinin mümkün olmadığını ve Mesûdî'nin bunu hiç düşünmeden nakletmesinin bir hata olduğunu söylemiştir.³⁰⁹

Bu yönteme başvurarak okunması gerekli bir Buhârî rivayeti;

Ebû Hureyre'den rivâyete göre Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Dâvûd oğlu Süleyman dedi ki: Bu gece yetmiş hanımı (mı) dolaşacağım. Bunların her birisi de Allah yolunda cihad edecek bir suvari doğuracaktır. Yanındaki arkadaşı ona: İnşallah de, dedi. Fakat Süleyman demedi. Kadınlar -yarısı bulunmayan bir tek evlat dışında- hiçbir şekilde hamile kalmadılar. Nebi sallallâhu aleyhi ve sellem: Eğer o sözü (inşallah'ı) demiş olsaydı, bunlar Allah yolunda cihad edeceklerdi. "

Şuayb ile İbn Ebi'z-Zinâd " (yetmiş yerine) doksan" demişlerdir ki, bu daha sahihtir³¹⁰ Bu rivayetin akla arz edilmesi halinde İnşallah kelimesinin önemini vurgulamak üzere kesretten kinaye bir rivayet olduğu yorumunu yapma ihtiyacı hissediyoruz. Zira böyle bir şeyin olması (Davud oğlu Süleyman'ın bir rivayete göre

³⁰⁶ Z. Fahri Fındıkoğlu, **İbn Haldun'da Tarih Telakkisi ve Metod Nazariyesi**, Üçler Basımevi, İstanbul 1951, s.33

³⁰⁷, Seyyide İsmail Kâşif, **İslam Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metotları**, çev. Mehmet Şeker, s.130, Salâhattin Polat, Buhârî'nin Sahihî'ne Yapılan Tenkidler, s.97, Buhârî Sempozyumu, Kayseri 18-20 Haziran 1987

³⁰⁸ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Klasik Dönem İslam Tarihçilerinin Tarih Anlayışı", İslami İlimler Dergisi, III, sayı 2, Güz 2008, s.29

³⁰⁹ İbn Haldun, **Mukaddime**, c.I, (çev.: Süleyman Uludağ), I-II, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988, s.29, Ali ARSLAN, **Hadis Kaynaklarındaki Tarihe/Vâkıya Aykırı Rivayetlerin Değerlendirilmesi**, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2009/1, c. 8, sayı: 15, ss. 135-158

³¹⁰ Buhârî, *Enbiyaya Dair Hadisler*, b.XXXX, c.III, 3424, s.367

yetmiş diğerk rivayete göre doksan eşini ziyaret etmesi) halinde bile her birisinden bir erkek çocuğunun dünyaya gelmesi hem bilimsel açıdan hem de Allah'ın iradesinin keyfiyetine sınır koyması açısından sakıncalı bir durumdur zannımızca. Çünkü burada İnşallah kelimesinin kerametini gösteren rivayet Allah'ın külli iradesini görmezden geliyor. Her inşallah diyenin çocuğunun erkek olması ne aklen ne dinen söz konusu değildir.

Bu hadisi şerh eden İbn Hacer'de Hz. Süleyman'ın sözlerinin temenniden ibaret olduğu kaydını düşmüştür.³¹¹ Temennileri akla arz etmeye hacet olmasa da, tarihi bilgileri akla arz etmek zaruridir. Akla arz edilmesi gerekli olan bir diğerk rivayet ise, Yaratılışın Başlangıcı Bölümünde, İblis ve Ordularının Özellikleri bab başlığının³¹² altında nakledilen hadistir.

İslam tarihçilerinin, tarihsel verileri tenkit ederken kullandıkları bir başka yöntem ise haberleri tarihsel doğrulara arz yöntemidir. Bu yöntem ile Bağdadi'nin ortaya çıkardığı tarihi bir hakikat; yöntemin ne kadar etkin kullanılabileceğini bizlere göstermekte: Hayber Yahudileri, cizye ödememek için uydurma bir belge düzenlerler ve belgenin altına vesikanın yazılışına şahit olanların isimlerini kaydederler, belgenin muhkemiyetini arttırmak için şahitlerin arasına Emevî devletinin kurucusu olan Muâviye'nin adını da ilave ederler. Ancak Bağdadî, belgenin Hayber'in fethinde yazıldığı bilgisi ile, Muaviye'nin Müslüman olduğu tarihi karşılaştırır ve Muaviyenin belgeden yaklaşık üç yıl sonra Müslüman olmasının, bu belgeye şahitlik yapmasını engellediğini gösteren bir delil olarak sunar.³¹³

Bizde Buhârî de nakledilen tarihî bir rivayetin, genel olarak İslam tarihi kaynaklarında ele alınış şeklini karşılaştırmaya çalışacağız. Zira Buhârî'nin naklettiği olay İslam tarihi kaynaklarında farklı bir zamanda gerçekleşmiş olarak naklediliyor.

Ebû Zerr radiyallâhu anh'dan rivâyete göre o, Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

"Ben Mekke'de iken içinde bulunduğum evin tavanı yarıldı. Cibril indi, göğsümü yardı, sonra onu Zemzem suyu ile yıkadı. Daha sonra hikmet ve iman ile dolu altından bir leğen getirdi. Onu göğsümün içine boşalttıktan sonra göğsümü kapattı. Daha sonra elimden tutarak benim ile semâya yükseldi. Dünya semasına gelince, Cibril semâdaki

³¹¹ İbn Hacer, c.VII, s. 135-140

³¹² Buhârî, *Yaratılışın Başlangıcı*, b.I c.III, 3273, s.92

³¹³ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Klasik Dönem İslam Tarihçilerinin Tarih Anlayışı", İslami İlimler Dergisi, c.III, say.2, Güz 2008, s.30

bekçiye: Aç, dedi. Bekçi: O kim, diye sordu, Cibril'im dedi. (Bekçi): Beraberinde kimse var mı, dedi. (Cibril): Beraberimde Muhammed var, dedi. Ona risalet verildi mi, diye sordu. Evet kapıyı aç, dedi.³¹⁴

Bu nakil İsra Gecesini anlatan rivayettir. Bu rivayetin nakledildiği diğer bölümlerde de olay bu şekilde nakledilmektedir. * Rasulallahın göğsünün yarılması hadisesi başka bir rivayetin içerisinde de geçmemektedir. Durum bu olunca, İbn Hacer'in, hadisi şerhine baktık. O da çeşitli rivayetleri naklediyor. * İslam tarihçileri, Rasulallahın kalbinin yarılmasının çocukken gerçekleştiğini nakletmelerine rağmen, Buhârî ısrarla bu olayı İsra gecesinde nakletmektedir. Aşağı da Asım Köksal'ın İslam Tarihi kitabından olayı naklediyoruz.

Peygamberimiz (s.a.s.) in Göğsünün Melekler Tarafından Yarılışı ve Tartılışı³¹⁵
Sütannesi Halime Hatun yemin ederek der ki:

". . . [Muhammed (s.a. s.)], sütkardeşi [Abdullah] ile birlikte evlerimizin arkasında küçük kuzularımızın yanında buldukları sırada, sütkardeşi telaş ve heyecanla koşarak bize geldi. Bana ve babasına:

'Üzerlerinde ak elbise bulunan iki adam, o Kureyşî kardeşimi tutup yere yatırdılar, kendisinin kamını yardılar! Şimdi, onun içini karıştırıyorlar' dedi.

Ben ve babası, hemen ona doğru vardık.

Kendisini, ayakta ve yüzü sararmış bir halde bulduk.

Ben, hemen tutup onu bağrıma bastım. Babası da bağrıma bastı.

'Sana ne oldu yavrucuğum?' diye sorduk.

'Üzerlerinde ak elbise bulunan iki adam gelip beni yatırdılar, kamımı yardılar. Karnımda, bilemediğim birşey aradılar¹ dedi.

Birlikte, çadırımıza döndük.

Süt babası Hâris:

'Ey Halime! Ben, bu çocuğun başına bir felaket gelmesinden korkuyorum!

Sen, başına bir felaket gelmeden önce, onu hemen ailesine götürüp teslim et!' dedi.^{316[150]}

Bu hadise, bazı kaynaklara göre, Peygamberimiz (s.a. s.) dört-beş yaşlarında

³¹⁴ Buhârî, *Enbiyaya Dair Hadisler*, b.V, c. III, 3342, s.319

³¹⁵ M. Asım Köksal, **İslam tarihi**, Cilt II, s.38, Şamil Yayınevi, İstanbul 1987

bulunduğu sırada vuku bulmuştur.³¹⁷

Peygamberimiz (s.a. s.) bu hususta şu açıklamada bulunmuşlardır

"Ben, Sa'd b. Bekrler'de emzirilip büyütüldüm. O sıralarda, sütkardeşimle birlikte evimizin arkasında kendimize ait kuzuları yayıyor, otlatıyorduk. Üzerlerinde ak elbise bulunan iki adam, içi kar dolu, altından bir leğen ile yanıma geldi.

Beni tutup karnımı yardılar. Kalbimi çıkardılar. Onu da yardılar. Kalbimin içinden, kara, pıhtılaşmış bir kan parçası çıkarıp attılar. Sonra, kalbimi, karnımı, o karla iyice yıkayıp temizlediler. Sonra da, onlardan birisi, arkadaşına: 'Onu, ümmetinden on kişi ile tart!' dedi. Beni onlarla tarttı. Ben onlardan ağır geldim.'Onu ümmetinden yüz kişi ile tart!' dedi. Beni onlarla tarttı. Ben yine onlardan ağır geldim.'Onu ümmetinden bin kişi ile tart!' dedi. Beni onlarla tarttı. Ben onlardan da ağır geldim. Bunun üzerine:

'Artık onu tartmayı bırak! Vallahi, onu bütün ümmeti ile tartacak olsan, yine de o ağır gelir' dedi. "

Bu ve bunun gibi rivayetler incelendiğinde tarihe arzedilmesi gereken hadislerin daha fazla olduğu görülecektir.³¹⁸

3.2.7. Kendi Zamanının Şartları İle Değerlendirilmesi Gereken Rivayetler

Geçmişte meydana gelen olaylar, meydana geldiği dönemin siyasî, sosyal ve kültürel yapısını yansıtır. Bu nedenle bir olay değerlendirilirken olayın meydana geldiği dönemin şartları dikkate alınmalıdır. Olay geçtiği günün değer yargıları içinde incelenmeli günümüzün değer yargıları ile yorumlanmamalıdır.

Kendisi tarih olan ve bir dönemin şekillendirilmesinde yönlendirici³¹⁹ olan hadislerin değerlendirilmesinde de bu husus göz önünde bulundurulmalıdır. Bura da bahsettiğimiz husus hadislerin tarihselliği olarak anlaşılmalıdır. Zira bu bölümde değerlendireceğimiz rivayetler muamaelatla yani fıkıh ve İslam Hukuku ile alakalı hadisler olmayacaktır. Daha ziyade Rasulullahın konuşması esnasında muhatabının sosyal ve psikolojik ihtiyacına binaen yaptığı hitaplarla ilgili olacaktır.

"Seleme (r.a.) dedi ki: "Resûlullah (s.a.s.) pazarda Eslemlilerden birbirleriyle ok atma yarışı yapan bir topluluğun yanına çıkageldi. Ey İsmailoğulları, ok atınız, çünkü sizin babanız da bir atıcı idi. Ben de -iki kesimden birisini kastederek- filan oğullarıyla

³¹⁸ Sofuoğlu M. Cemâl, "Muhammed Sadık Necmi'nin Buhârî'ye Yönelttiği Bazı Tenkidler", D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, VI, 1989, s. 91

³¹⁹ Fazlur Rahman, a.g.e., s.31

birlikteyim deyince, onlar da yaylarını indirdiler. Onlara: Ne oldu, diye sorunca, sen filan oğullarıyla birlikte olunca biz nasıl atış yapabiliriz, dediler. Bu sefer haydi atınız, ben hepinizle beraberim, diye buyurdu."³²⁰

Bu sözler Rasulullah efendimiz'in, Yemenlilerin yarışmasını desteklemek, bir nev'i onları motive etmek gayesiyle söylediği bir hitaptır. Aynı zamanda "İsmailoğulları" diyerek tarihî bir hakikate de gönderme yapmıştır. Rasulullah efendimizin bu nevi'den bir çok konuşması Sahih-i Buhârî'de nakledilmektedir. Bu çeşit hadisler bağlam probleminin uzantısı kusurlara sahiptirler. Zira bu ve bunun gibi rivayetler, genel geçer bir kural içermemekte ve fikhî bir hükme kaynaklık etmemektedir.

- "Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edilmiştir: Allah Resulü (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Canımı elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, hiçbiriniz beni ana-babasından ve çoluk çocuğundan daha çok sevmedikçe iman etmiş olmaz".³²¹

Enes'ten (r.a.) rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "İmanın alâmeti ensarı sevmektir, nifakın (münafıklığın) alâmeti ise ensara buğzetmektir".³²²

- Sâlim b. Abdullah'ın babasından rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) ensardan bir kişinin yanından geçiyordu. O sırada bu kişi kardeşine utangaçlığı (hayâsı) sebebiyle öğüt veriyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) ona şöyle buyurdu: "Onu bırak! Çünkü hayâ (utanmak) imandandır".³²³

Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir gün Hz. Peygamber insanların arasında iken, bir adam çıkageldi. Allah Resûlüne sallallâhu aleyhi ve sellem 'Ey Allah'ın Elçisi! İman nedir?' diye sordu. Hz. Peygamber de, 'İman; Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, ahiret gününe ve son dirilişe iman etmendir,' şeklinde cevap verdi. Bu defa 'Ey Allah'ın Elçisi! İslâm nedir?' diye sordu. Hz. Peygamber 'İslâm; Allah'a ibadet edip ona hiçbir şeyi ortak koşmaman, namaz kılman, farz olan zekâtı vermen ve Ramazan orucunu tutmandır,' şeklinde cevap verdi. Bu kez, 'Ey Allah'ın Elçisi! İhsân nedir?' diye sordu. Hz. Peygamber 'İhsân; Allah'ı görüyormuşçasına O'na ibadet etmendir. Her ne kadar sen onu görmüyorsan da, elbette

³²⁰ Buhari, *Kur'an Tefsiri*, b.II, c.IV, 4777, s.523

³²¹ Buhari, *İman*, b.VIII, c.I, 14, s.24

³²² Buhari, *İman*, b.X, c.I, 17, s.25

³²³ Buhari, *İman*, b.XVI, c.I, 24, s.29

o seni görüyor,' şeklinde cevap verdi. Adam son olarak 'Ey Allah'ın Elçisi! Kıyamet ne zaman kopacak?' diye sordu. Hz. Peygamber de şöyle cevap verdi: Bu konuda soru sorulan, soru sorandan daha bilgili değildir. Ancak sana kıyametin alâmetlerinden bahsedebilirim: Bir kadın efendisini doğurursa, bu, kıyamet alâmetlerindedir. Yalın ayaklı, baldırı çıplak kimseler, insanları yönetmeye başlarsa, bu da, kıyamet alâmetidir. Kıyametin ne zaman kopacağı konusu, Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği konular arasındadır: 'Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı O bilir.'

Sonra adam Hz. Peygamber'in yanından ayrıldı. Bir müddet sonra Allah Resûlü (s.a.s.) 'O adamı bana geri getirin!' dedi. Ashabı kiram onu geri getirmek için aramaya koyuldular. Fakat kimse ondan bir ize rastlayamadı. Bunun üzerine Allah Resûlü sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: O, Cebrâîl'di. Size dininizi öğretmek için gelmişti³²⁴

Rasulullah'ın mezkur hadisleri söylerken, amacı İslamı muhatablarının ihtiyaçlarına binaen anlatmak ve onu tatbik etmelerini sağlamaktır. Ancak hadislerin bağlamından kopmaları neticesinde her biri imanın cüzleri olmalarına rağmen, ayrı ayrı iman tarifleri meydana çıkmıştır.

Rasulullah bazı kabillere ya da topluluklara övgülerde bulunmuştur. Bu rivayetlerin de bağlamında değerlendirilmesi kanaatindeyiz. Zira hiçbir ırkın başka bir ırka üstünlüğü'nün olmadığını söyleyen bir Peygamberin istisnasız bütün bir topluluğu tezkiye etmesi düşünülemez. Hitap ettiği günün hitap ettiği grubun bu konuşmalar da etkili olduğunu ve hadislerin değerlendirilirken bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiği kannatindeyiz. Aşağıdaki rivayetleri bu bağlamda tetkik ettik.

“Enes b. Mâlik (r.a.) dedi ki: "Huneyn gününde Hevâzinliler, Gatafânlılar ve başkaları davalarıyla ve çoluk çocuklarıyla birlikte geldiler. Peygamber (s.a.s.) 'in ordusu da onbin kişi ve tulakadan oluşuyordu. Yanındakiler Allah Resûlünü bırakıp geri kaçtılar ve nihayet tek başına kaldı. İşte o gün birini diğerine karıştırmaksızın iki defa nidâ ederek: Sağına dönerek: Ey ensar topluluğu diye seslendi. Onlar: Buyur ey Allah'ın Resûlü! Müjde olsun sana, biz seninle beraberiz dediler. Daha sonra soluna dönerek: Ey ensar topluluğu, diye seslendi, onlar: Buyur ey Allah'ın Resûlü, müjde olsun sana biz seninle beraberiz, dediler.

³²⁴ Buhari, *Kur'an Tefsiri*, b.I, c.V, 4777, s.523

Allah Resûlü beyaz katırından inerek: Ben Allah'ın kulu ve Resûlüyüm dedi. Müşrikler bozguna uğrayıp geri çekildi.

O gün çok miktarda ganimet alındı. Ganimetleri muhacirlerle, tulaka arasında paylaştırdığı halde ensara hiçbir şey vermedi. Bundan dolayı ensar dedi ki: Zorlu ve sıkıntılı bir iş olursa biz çağırılırız. Fakat ganimetler bizden başkalarına verilir.

Bu sözler ona ulaştınca onları bir çadırda toplayıp şöyle buyurdu: Ey ensar topluluğu, sizden bana ulaşan sözler ne oluyor? Ensar sustu. Ey ensar topluluğu, diye buyurdu. İnsanlar dünyalığı alıp giderken sizler Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem ile birlikte onu alıp evlerinize gitmeye razı değil misiniz? Onlar: Razıyız deyince, Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Sair insanlar bir vadiden gitseler, ensar ise bir dağ yolundan gitse elbette ki ben ensarın gittiği dağ yolundan giderim."

Hişam dedi ki: "(Ben Enes radiyallâhu anhe hitaben:) Ey Ebu Hamza, dedim ve sen bu olaya tanık oldun mu? O: Ben nasıl bu olayda hazır olmayabilirdim ki, dedi."³²⁵

- Ebu Hureyre (r.a.) Peygamber'in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu aktardı: "Size Yemen halkı geldi. Onlar yürekleri en yufka, kalpleri en yumuşak olanlardır. İman Yemenlidir, hikmet Yemenlidir, böbürlenmek ve büyüklenmek deve sahiplerinde, ağır başlılık ve sükûnet ise koyun sahiplerindedir."³²⁶

- Enes İbn Malik'ten, diyor ki: "Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: Ben size ensar yurdunun en hayırlılarını haber vermeyeyim mi? Ashab: Buyur ey Allah'ın Rasûlü dediler.

O: Neccaroğulları, sonra onlardan sonra gelen Abdu'l-Eşhel oğulları, sonra da onlardan sonra gelen el-Haris İbn el-Hazrec oğulları, sonra onlardan sonra gelen Saide oğullarıdır, diye buyurdu. Sonra da eliyle şöyle işaret etti ve parmaklarını kapattı. Sonra da onları eliyle bir şey atan kimse gibi açtıktan sonra: Bununla birlikte bütün ensar yurtlarında hayır vardır, diye buyurdu."³²⁷

Ebû Mes'ûd dedi ki: "Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem eliyle Yemen'e doğru işaret buyurup, iki defa: İman işte bu taraftadır. Haberiniz olsun ki katılık ve kalblerin haşinliği ise yüksek sesle bağırıp çağırarlarda olur. Şeytanın iki boynuzunun çıkacağı yer olan Rabia ile Mudarlılardadır diye buyurdu."³²⁸

³²⁵ Buhari, *Megazi*, b.LVI, c. IV, 4335, s.143

³²⁶ Buhari, *Megazi*, b.LXXIV, c.IV, 4388, s.168

³²⁷ Buhari, *Talak*, b. XXV, c. V, 5300, s.278

³²⁸ Buhari, *Talak*, b. XXV, c. V,5303, s.279

Bu ve bunun gibi rivayetler bağlamları içerisinde ve konuşma şartları içerisinde değerlendirilmelidirler.

3.2.8. Megazi Bölümü ve Buhârî'nin Tarihçiliğine Örnekler

Tarihin değişmeyen üç elemanı vardır. Bunlar zaman, mekân ve insan.³²⁹ Tetkik ettiğimiz rivayetler de, Buhârî'nin ilk iki unsura dikkat etmediğini bunları tarihçi gözüyle nakletmediğini teşhis etmiştik. Ancak Buhârî'nin gözden kaçırmadığı bir husus var ki o da insan unsuru. Bu durum Buhârî'yi ne kadar tarihçi yapar bilemiyoruz ancak, ihtimaldir ki, Sahih-i Buhârî'nin içerisinde, tarihçilik kaygısıyla oluşturulan tek bölüm, - Peygamberimizin savaşlarının anlatıldığı bölüm-, megazi bölümüdür. Bu bölümde tarihin üçüncü unsuru olan insan unsurunu görebiliyoruz. Gerçi nakil tarzı bütün metinlerde, insan unsuru ihmal edilemez. İnsan unsurunun tarihî rivayetlerde ki değeri, diğer iki unsurla birleşince ortaya çıkıyor.

Sahih-i Buhârî'nin 64. bölümü, tamamen Peygamberimizin savaşlarına ayrılmıştır. Çalışmamızın konusu, Sahih-i Buhârî'nin tamamını tetkik etmek olmakla beraber, bu bölüme ayrı bir önem verdiğimizizi belirtmek isteriz. Söz konusu bölüm, tamamen tarihin konusu olan rivayetlere ayrılmış, kendi içerisinde bütünlüğü olan, zaman kaydı düşülmese de kronolojik bir sıranın takip edildiği görünen ender bir bölüm olarak, dikkatimizi çekmiştir.

89. babdan oluşan bu bölümün rivayetlerinin tamamını tetkik etmemiz, çalışmamızın sınırlarını zorlayacak niteliktedir. Takdir ederseniz, çalışmamız sadece bu bölümle sınırlı değildir.

El-Uşeyre gazvesi ile başlayan Meğazi bölümü, Bedir Gazvesi ile devam ediyor. Aralıksız herhangi bir atlama olmaksızın savaşlar ve aralar da meydana gelen olaylar kronolojik bir sırayla naklediliyor. Her ne kadar bir tarihçi gibi, savaşların lojistik hazırlıklarından, savaş meydanlarından ya da savaşların sonuçlarından metodolojik bir şekilde bahsedilmese de, ya da kurgulanmasa da, diğer bölümlerle kıyas ettiğimizde zaman ve insan unsurlarıyla tarihe ve tarihçiye en güvenilir bilgiyi naklediyor. Savaşları belli bir sırayla nakleden, Buhârî'nin tekrar şekli de bizim için önemlidir. Kısa olduğu için ve olayı tek bir rivayetle nasıl kurguladığını görmek için "Evtâs Gazvesi"nin anlatıldığı rivayeti nakletmek istiyoruz.

³²⁹ Bekir Biçer, a.g.e., s.3

Ebû Mûsa Abdullah b.Kays (r.a.) dedi ki: "Peygamber (s.a.s.) Huneyn'deki işlerini bitirince Ebû Âmir'i bir orduya kumandan tayin ederek Evtâşlıların üzerine gönderdi. (Ebû Âmir) Dureyd b. es-Simme ile karşılaştı. Dureyd öldürüldü ve Allah onunla beraber olanları da bozguna uğrattı.

Ebû Mûsa dedi ki: Beni de Ebû Âmir ile birlikte göndermişti. Ebû Âmir'e diz kapağına isabet eden bir ok atıldı. Cuşemli birisi ona ok atmış ve o oku diz kapağına isabet ettirmişti. Ben, Ebû Âmir'in yanına giderek: Amca, sana kim ok attı, dedim. Ebu Musa'ya işaret ederek: İşte şu benim katilimdir, bana ok atan odur, dedi. Ben de onun üzerine gittim ve ona yetiştim. Beni görünce geri dönüp kaçtı. Arkasından gittim ve ona: Yerinde durup sebat göstermemekten utanmıyor musun deyince, kaçmayı bıraktı. Karşılıklı olarak birbirimize iki darbe indirdik ve ben onu öldürdüm.

Daha sonra Ebu Âmir'e: "Allah sana ok atan adamı katletti" dedim. Ebu Âmir: Bu oku çek çıkar dedi. Oku çekip çıkarınca yerinden su boşaldı. Ey kardeşimin oğlu, benden Peygamber (s.a.s.) 'e selam götür ve ona: Bana mağfiret dilemesini söyle, dedi. Ebû Âmir de beni kendi yerine kumandan tayin etti. Kısa bir süre kaldıktan sonra vefat etti.

Geri dönüp Peygamber 'in (s.a.s.) hanesinde huzuruna girdim. Resûlullah hasırdan örülmüş ve üzerine ince bir döşek serilmiş bir taht üzerinde yatıyordu. Bununla birlikte tahtın üzerindeki hasır yanlarında ve sırtında iz bırakmıştı. Ben de ona bizim ve Ebu Âmir'in durumu ile ilgili haberleri bildirdim. Ebû Âmir'in: kendisine Resûlullah'ın Ona bana mağfiret dilemesini söyle dediğini naklettim.

(Allah Resûlü) su getirilmesini istedi ve abdest aldı. Sonra ellerini kaldırarak: Allah'ım, Ebû Âmir kulcağıza mağfiret et, dedi ve ben (ellerini yukarıya çokça kaldırdığından) koltuk altlarının beyazlığını gördüm. Sonra şöyle buyurdu: Allah'ım kıyamet gününde onu yaratmış olduğun insanların bir çoğunun üstüne çıkar.

Ben de: Benim için de mağfiret dile, dedim. Bunun üzerine: Allah'ım, Abdullah b. Kays'ın günahlarına mağfiret et. Kıyamet gününde onu da oldukça üstün ve şerefli bir makama yerleştir, diye buyurdu."

Ebû Burde dedi ki: "Onların (mağfiret dileklerinin) biri Ebû Âmir'e, diğeri ise Ebû Mûsa'ya yapıldı."³³⁰

Bu bölümün rivayetleri hakkında şunu da belirtmek isteriz ki, rivayetler başlıkları ile uyumlu, hatta rivayetin içerisinde zikredilmeyen gazve/seriye adı başlıkta

³³⁰ Buhârî, *Megazî*, b. X, c.IV, 4323, s.23

belirginleştiriliyor. Bu da yine diğer bölümlerde eksikliğini belirttiğimiz hususlardan olmuştur.

Aşağıda nakledeceğimiz rivayetler, bir gazve hakkında ki bilgilerin tam metin olarak naklidir. Daha önce söylediğimiz gibi, bu bölümü diğer bölümlerden ayıran asıl özellik, bölümün içerisinde ki babın kendi içerisinde bütünlüğe sahip olması ve metin ile başlığın uyumlu olmasıdır.

Ahzab Gazvesi Diye De Bilinen Hendek Savaşı³³¹

İbn Ömer radiyallâhu anh'dan rivâyete göre "Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem Uhud günü kendisini teftiş ettiğinde ondört yaşında idi. Savaşa katılmasına izin vermedi.. Fakat Hendek günü teftiş ettiğinde onbeş yaşında idi. Savaşa katılmasına izin verdi."³³²

Sehl b. Sa'd radiyallâhu anh dedi ki: "Hendek'te Resûlullah (s.a.s.) ile birlikte idik. Hendeği kazıyorlar, bizler de omuzlarımızda toprak taşıyorduk. Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: Allah'ım, hayat dediğin şey ahiret hayatıdır. Muhacirlerle Ensâra mağfiret et."³³³

- Enes (r.a) dedi ki: "Resûlullah (s.a.s.) Hendek'e çıktığında muhacirlerle Ensârın soğuk bir sabah vaktinde hendeği kazdıklarını gördü.. Çünkü onların bu işi yapacak köleleri yoktu. Onların oldukça yorgun ve aç olduklarını görünce dedi ki: Allah'ım, gerçek hayat âhiret hayatıdır. Sen Ensâra ve muhacirlere mağfiret et. Bunun üzerine onlar da ona cevap vererek:

'Bizler Muhammed'e bey'at edenleriz. Hayatta kaldığımız sürece cihat etmek üzere.' dediler."³³⁴

- Enes (r.a.) dedi ki: "Muhacirlerle Ensâr Medine'nin etrafında hendeği kazıyor, sırtlarında toprak taşıyorken diğer taraftan şöyle diyorlardı:

'Bizler Muhammed'e bey'at edenleriz, Kaldığımız sürece ebediyen İslâm üzere.'

(Enes) dedi ki: Peygamber (s.a.s.) de onlara cevap olmak üzere şöyle diyordu: "Allah'ım, ahiretin hayrı dışında hayır yoktur. Sen Ensarı ve muhacirleri mübarek kıl."

³³¹ Buhârî, *Megazî*, b. XXIX, c.IV, s.45

³³² Buhârî, *Megazî*, b.XXIX, c. IV, 4097, s.46

³³³ Buhârî, *Megazî*, b.XXIX, c.IV, 4098, s.46

³³⁴ Buhârî, *Megazî*, b. XXIX, c.IV,4099, s.46

(Enes) dedi ki: Onlara iki avuç kadar arpa getirilir. Tadı değişmiş bir yağ ile onlara pişirilip, acıkmiş oldukları halde önlerine koyulurdu. Yendiğinde de boğazı yakacak kadar kötü bir tadı ve kötü bir kokusu vardı."³³⁵

- Abdulvâhid b. Eymen, babasından rivayetle dedi ki: "Câbir (r.a.)'ın yanına gittim. Dedi ki: Biz Hendek günü (hendeği) kazıyorken karşımıza oldukça sert bir kaya çıktı. Peygamber (s.a.s.)'e giderek: Hendek'te sert bir kaya çıktı, dediler. O da: Ben de (hendeğe) iniyorum, dedi. Daha sonra ayağa kalktığında karnına taş bağlamış olduğunu gördük. Üç gün ağzımıza hiçbir şey koymamıştık. Peygamber (s.a.s.)balyozu aldı ve taşa vurdu. Kaya darmadağın bir kum yığını oluverdi. Ey Allah'ın Resûlü eve gitmem için bana izin verir misin, dedim. Ben de gidip hanıma dedim ki: Peygamber (s.a.s.)'in halini gördüm buna dayanamadım. Yanında bir şey var mı (diye sordum). Yanımda bir miktar arpa ve bir dişi keçi var dedi. Keçiyi kesiverdim, o da arpayı öğüttü. Nihâyet eti tencereye koyduk. Sonra Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'e gittiğimizde hamur da mayalanmış idi. Tencere de ocak taşları üzerinde az kalsın pişiyordu.

Ben: Azıcık bir yemeğimiz var ey Allah'ın Resûlü, sen ve yanında bir ya da iki adam buyurun, dedim. O: Yemeğin ne kadar, diye sordu. Ben de ona söyleyince, pek çok ve pek hoştur, dedi. (Devamla) şöyle buyurdu: Hanımına söyle, ben gelinceye kadar tencereyi oaktan indirmesin, ekmeği de tandırdan almasın. Daha sonra: Haydi kalkın dedi. Muhacirle Ensar kalktı.

(Câbir) hanımının yanına girince: Vay sana dedi, işte Peygamber (s.a.s) muhacirlerle Ensarla ve beraberindekilerle birlikte geliyor. Hanımı: Sana sordu mu dedi. Ben: Evet dedim. (Allah Resûlü): Giriniz. Fakat sıkışmayınız, diye buyurdu.

Ekmeği bölüp üzerine et koymaya ve içlerinden bir şey aldıktan sonra tencerenin ve tandırın üstünü kapatmaya koyuldu. Ashabına ikram ediyor, sonra onlara tekrar yiyecek hazırlıyordu. Hepsinin doyduklarını anlayıncaya kadar ekmek bölmeye devam etti. Geriye de bir miktar kaldı. Bu sefer (Câbir'in hanımına): Bunu da sen ye ve hediye et.. Çünkü insanlar açlıkla karşı karşıya kaldılar, diye buyurdu."³³⁶

- Câbir b. Abdullah (r.a.) dedi ki: "Hendek kazıldığında Peygamber (s.a.s.) 'in karnının ileri derecede içeriye çekilmiş olduğunu gördüm. Ben de kalkıp hanımının yanına gittim. Evde mutfakta (yiyecek) bir şey var mı diye sordum. Çünkü Resûlullah

³³⁵ Buhârî, *Megazî*, b. XXIX, c.IV, 4100, s.46

³³⁶ Buhârî, *Megazî*, b. XXIX, C.V, 4101,s.47

sallallâhu aleyhi ve sellem'in (açlıktan dolayı) karnının ileri derecede içeriye çekilmiş olduğunu gördüm, dedim.

Bana içinde bir sa' arpa bulunan bir torba çıkardı. Ayrıca bizim evde küçük bir hayvanımız vardı. Onu da kestim, hanımım da arpayı öğüttü. Ben işimi bitirdiğimde, o da işini bitirmişti. Kestiğim hayvanı parçalayıp tencereye koydum. Sonra Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in yanına gittim.

Hanımım: Resûlullah (s.a.s.) beraberindekileri getirerek beni onlara karşı mahcup etme, dedi. Ben de onun yanına gidip gizlice ona: Ey Allah'ın Resûlü, Bir hayvancığımız vardı, onu kestik ve evimizde bulunan bir sa' kadar arpayı da öğüttük. Sen ve beraberinde birkaç kişi ile birlikte (bize) buyurun, dedim.

Bu sefer Peygamber (s.a.s.): Ey hendektekiler, Câbir bize yiyecek bir şeyler hazırlamış, haydi gidelim diye seslendikten sonra Resûlullah (s.a.s.) dedi ki: Ben gelinceye kadar sakın tencerenizi indirmeyiniz, hamurunuzû da pişirmeyiniz.

Ben ve önümüzde Resûlullah (s.a.s.) arkasından bizler topluca eve geldik. Nihâyet hanımımın yanına varınca hanım bana: Şöyle şöyle olasin dedi.

Ben ona: Ben senin dediğini yaptım dedim.

Hanımım bir miktar hamur çıkarıp Peygamberin önüne koydu, o da ona üfledi ve bereketlenmesi için dua etti. Daha sonra tenceremize doğru gitti, ona da üfledi ve bereketlenmesi için dua ettikten sonra şöyle buyurdu: Ekmek pişirecek bir kadın daha çağır da seninle birlikte o da ekmek pişirsin. Tencerenizden de kepçeyle al,. Fakat onu ocaktan indirme. Cemaat bin kişi idi. Allah adına yemin ederim ki hepsi de doyup sofradan çekilinceye kadar yediler. Tenceremiz ise olduğu gibi kaynayıp taşıyor, hamurumuz da pişirilip durduğu halde olduğu gibi duruyordu."³³⁷

- Âişe (r.a.): "Hani onlar size yukarıdan ve aşağıdan gelmişlerdi. O vakit gözleriniz ayrılmış yürekleriniz ağzınıza gelmişti."³³⁸ Buyruğu hakkında: O Hendek günü idi diyerek tefsir etmiştir.³³⁹

- El-Bera b.Âzib (r.a.) dedi ki: "Peygamber (s.a.s.) Hendek günü toprak taşıyordu. O kadar ki toprak karnını örtmüştü -ya da karnı tozlanmıştı- ve şöyle diyordu:

"Andolsun Allah'a, Allah olmasaydı hidâyet bulmazdık

Sadaka vermezdik, namaz kılmazdık

³³⁷ Buhârî, Megazî, b. XXIX, c. IV, 4102, s.48

³³⁸ Buhârî, Megazî, b. XXIX, c. IV, 4103, s.49

³³⁹ Buhârî, Megazî, b.XXIX, c. IV, 4104, s.49-50

Üzerimize bir sükûnet indir
 (Düşmanla) karşılaştığımızda sebat ver ayaklarımıza
 Onlar bize haksızlık ettiler
 Bir fitne istediklerinde biz kabul etmedik."

Bu son lafzı (kabul etmedik anlamındaki ebeynâ lafzını) iki defa tekrarlayarak sesini yükselterek söyledi.³⁴⁰

- İbn Abbas (r.a.) Peygamber'in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu söyledi: "Sabâ rüzgârı ile bana yardım olundu, Âd kavmi ise (batıdan esen) Debûr rüzgârı ile helâk edildi."³⁴¹

- Ebû İshak dedi ki: el-Berâ'yı hadis naklederken şöyle dediğini duydum: "Ahzab ve Hendek gününde Resûlullah (s.a.s.) 'i hendekten çıkan toprağı taşırken gördüm.Karın bölgesinde o derece toz toprak vardı ki cildini göremiyordum -ki (karnının) kılları çoktu- onun toprak taşırken İbn Revaha'nın recez veznindeki sözlerini söylediğini duydum:

"Allah'ım sen olmasaydın eğer hidâyet bulmazdık
 Sadaka vermez, namaz kılmazdık
 Artık bir sükûnet indir üzerimize
 (Düşmanla) karşılaştığımızda sebat ver ayaklarımıza
 Şüphesiz onlar bize haksızlık ettiler
 Bir fitne(ye düşürmek) istediklerinde kabul etmedik."

Berâ dedi ki: "Daha sonra da son kelimeyi söylerken sesini uzatıyordu."³⁴²

İbn Ömer (r.a.) dedi ki: "Benim katıldığım ilk savaş Hendek'tir."³⁴³

- İbn Ömer dedi ki: "(Kızkardeşim) Hafsa'nın yanına girdim. Zülûflerinden su damlıyordu. Ben, insanların hali gördüğün gibi cereyan etti. Bu işten bana hiçbir şey verilmedi, dedim. O: Hadi yetiş.. Çünkü onlar seni beklemektedirler. Senin onların yanına gitmekte gecikmenin bir tefrikaya sebep olacağından korkuyorum, dedi. (Hafsa öyle diyerek) İbn Ömer gidinceye kadar onun peşini bırakmadı. İnsanlar dağılınca Muaviye bir hutbe vererek dedi ki: Bu iş hakkında konuşmak isteyen bize karn'ını

³⁴⁰ Buhârî, Megazî, b .XXIX, c. IV, 4105, s.50

³⁴¹ Buhârî, Megazî, b. XXIX, c. IV, 4105, s.50

³⁴² Buhârî, Megazî, b. XXIX, c. .IV, 4106, s.50

³⁴³ Buhârî, Megazî, b. XXIX, c. .IV, 4107, s.50

(boynuzunu yani kendisini) göstereyim. Şüphesiz biz bu işe ondan da, onun babasından da daha bir hak sahibiyiz.

Habîb b. Mesleme: Peki niçin ona cevap vermedin, dedi, Abdullah: Ben boynuma bağladığım elbiseyi çözdüm ve şunları söylemek istedim: Bu işe senden daha layık olan kimse İslâm için seninle ve babanla savaşıyor kimselerdir.. Fakat topluluğu tefrikaya düşürecek, kanların dökülmesine sebep olacak birşey söylemekten ve maksadın dışında sözlerin benim adıma nakledileceğinden korktum. Allah'ın cennetlerde neler hazırladıklarını hatırladım, dedi. Habîb dedi ki: "Korundun ve yanlışlıktan muhafaza edildin." Mahmud, Abdurrezzak'tan: "(Zülüfleri anlamındaki kelimeyi 'nesevâtihâ' değil de): Nevsâtihâ" diye nakletmiştir.³⁴⁴

- Süleyman b. Surrad dedi ki: "Peygamber (s.a.s.) Ahzab günü, (Bundan sonra) biz onların üzerine gazaya gideceğiz,. Fakat onlar gaza ederek üzerimize gelemeyeceklerdir diye buyurdu."³⁴⁵

- Süleyman b. Surrad dedi ki: "Ahzab, etrafından uzaklaştırılınca Peygamber'i (s.a.s.) şöyle buyururken dinledim: Artık bundan sonra biz onların üzerine gazada bulunacağız,. Fakat onlar üzerimize gelemeyecekler. Taarruz gücü bizimdir.Biz onların üzerine gideceğiz."³⁴⁶

- Ali (r.a.) Peygamber (s.a.s) 'in Hendek günü şöyle buyurduğunu nakletti: "Güneş batıncaya kadar bizi meşgul ederek vustâ (ikinci) namazını kılmamıza fırsat vermedikleri için Allah da onların evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun."³⁴⁷

- Câbir b. Abdullah'tan rivâyete göre "Ömer b. el-Hattab (r.a.) Hendek günü güneş battıktan sonra geldi. Kureyş kâfirlerine sövüp saymaya başladı ve: Ey Allah'ın Resûlü dedi. Neredeyse namaz kılamayacaktım.. Çünkü güneşin batmasına çok az kaldı, dedi.

Peygamber (s.a.s.): Allah'a yemin ederim, ben de o namazı henüz kılamadım, dedi. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ile birlikte Buthân'a indik, abdest aldık. Güneş battıktan sonra ikinci namazını kıldık, daha sonra da arkasından akşamı kıldık."³⁴⁸

³⁴⁴ Buhârî, *Megazî*, b. XXIX, c. IV, 4108 s.51

³⁴⁵ Buhârî, *Megazî*, b. XXIX, c. IV, 4109, s.51

³⁴⁶ Buhârî, *Megazî*, b. XXIX, c. IV, 4110, s.51

³⁴⁷ Buhârî, *Megazî*, b. XXIX, c. IV, 4111, s.52

³⁴⁸ Buhârî, *Megazî*, b. XXIX, c.V, 4112, s.52

- Câbir dedi ki: "Ahzab günü Resûlullah (s.a.s.), bu kavme (Ahzâba) dair haberleri bize kim getirecek, diye buyurdu. ez-Zûbeyr: Ben dedi. Daha sonra tekrar: Bu kavme dair haberleri bize kim getirecek, diye sordu. Yine ez-Zûbeyr ben dedi. Sonra (tekrar): Bu kavme dair haberleri bize kim getirecek, diye buyurdu. Yine ez-Zûbeyr: Ben dedi: Daha sonra Allah Resûlü şöyle sordu: Şüphesiz her bir nebinin bir havarisi vardır. Muhakkak benim havarim de ez-Zûbeyr'dir."³⁴⁹

Ebû Hureyre (r.a.) rivâyete göre "Resûlullah (s.a.s.) şöyle derdi: Lâ ilâhe illallah vahdeh, eazze cundehu ve nasara abdehu ve galebe'l-ahzâbe vahdehu felâ şey'e ba'dehu: Bir ve tek olan Allah'tan başka ilâh yoktur. Askerlerini aziz kıldı. Kuluna yardım etti. Tek başına Ahzâbı mağlup etti. Ondan sonra hiçbir şey yoktur."³⁵⁰

- Abdullah b. Ebi Evfâ (r.a) dedi ki: "Resûlullah (s.a.s.), Ahzâba beddua ederek şöyle buyurdu: Ey kitabı indiren, hesabı pek çabuk gören Allah'ım! Ahzab'ı bozguna uğrat! Allah'ım, onları bozguna uğrat ve onları sarstıkça sars!"³⁵¹

- Abdullah (r.a.) rivâyete göre "Resûlullah (s.a.s.) gazâdan yahut hacdan ya da umreden geri döndüğünde ilk olarak üç defa tekbir getirir, sonra da şöyle derdi: Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. O bir ve tektir, onun ortağı yoktur. Mülk yalnız O'nundur, hamd yalnız O'nadır. O her şeye güç yetirendir. Dönüyoruz, tevbe edenleriz, Ona ibadet edenleriz, Ona secde edenleriz, Rabbimize hamd edenleriz. Allah vaadini gerçekleştirdi, kuluna zafer verdi ve tek başına Ahzabı bozguna uğrattı."³⁵²

Buhârî'nin kıssa şeklinde anlattığı bazı rivayetler de bulunmaktadır. Bunları İsrailoğullarına dair kıssalar başlığı altında nakletmektedir.³⁵³ Buhârî'nin bu rivayetleri eserinde te'lif etmesinin sebebi, olayların ibret verici olmasıdır. Tarihin ibret verici yönü dikkate alındığında bu tür rivayetlerin de, tarihçilik gayesi ile verildiğini düşünüyoruz.

“- Ebû Hureyre (r.a.) 'dan rivâyete göre o Resûlullah (s.a.s.)'i şöyle buyururken dinlemiştir: "İsrâiloğullarında bir abraş, bir kör ve bir kel vardı. Aziz ve celil olan Allah onları (nimetleriyle) sınamak istedi. Bunun için onlara bir melek gönderdi. Melek abraşın yanına giderek dedi ki: En neyi istersin? Abraş: Güzel bir renk, güzel bir ten.

³⁴⁹ Buhârî, *Megazî*, b. XXIX, c. IV, 4113, s.52

³⁵⁰ Buhârî, *Megazî*, b. XXIX, c. IV, 4114, s.52

³⁵¹ Buhârî, *Megazî*, b. XXIX, c. IV, 4115, s.53

³⁵² Buhârî, *Megazî*, b. XXIX, c. IV, 4116, s.53

³⁵³ Buhârî, *Enbiya'ya Dair Kıssalar*, b. L, c. III, s. 381

Çünkü insanlar benden tiksiniyor. (Allah Resûlü) buyurdu ki: Onu sıvazladı ve ondan (baras hastalığı) gidiverdi. Ona güzel bir renk ve güzel bir ten verildi. Melek: En sevdiğin mal hangisidir, diye sordu. O, deve -yahut inek- dedi. -Bu hususta şüphe eden kişi odur. (Yani ravilerden İshak b. Abdullah'tır): Yani Abraş ile kel olanın birisi deve dedi, diğeri inek dedi.- Bunun üzerine ona (doğumu yaklaştı) on aylık hamile deve verildi. Melek: Allah bunda sana bereket ihsan etsin, dedi.

Kelin yanına giderek: En sevdiğin şey nedir, diye sordu. O, güzel bir saç ve bu halin benden gitmesidir, dedi. Çünkü insanlar benden tiksiniyor. (Ebû Hureyre) dedi ki: Onu sıvazladı ve (keli) gitti, ona güzel bir saç verildi. Melek: En sevdiğin mal hangisidir diye sordu. O da inehtir dedi. (Ebû Hureyre) dedi ki: Ona gebe bir inek verildi ve: Allah senin için bunu mübarek kılsın, dedi.

Körün yanına giderek: En sevdiğin şey nedir, diye sordu. O: Allah'ın, gözlerimi bana tekrar geri vermesi ve böylelikle insanları görebilmemdir, dedi. (Ebû Hureyre) dedi ki: Onu sıvazladı, Allah da ona gözlerini geri verdi. En sevdiğin mal hangisidir diye sordu. O, koyundur dedi. Ona yavrusu olan bir koyun verdi.

Daha sonra diğçerlerinin devesi ve ineğı doğurdu, öbürünün koyunu yavruladı. Bunun bir vadi dolusu devesi, öbürünün bir vadi dolusu ineğı, berikinin bir vadi dolusu koyunu oldu.

Daha sonra melek, (önceki) şekil ve kılığı ile abraşın yanına gitti ve: Ben yoksul birisiyim. Yolda kaldım çaresizim. Bugün gideceğim yere ulaşabilmem ancak Allah'ın yardımını ile sonra da senin yardımınla mümkün olabilir. Sana bu güzel rengi, bu güzel teni ve bu kadar malı veren hakkı için bu yolculuğumda vasıtasıyla yerine ulaşabileceğim bir deve vermeni istiyorum.

Abraş ona: Yerine getirmemiz gereken haklar pek çoktur dedi. Melek bunun üzerine ona: Ben seni tanıyor gibiyim. Sen insanların kendisinden tiksindiğı bir abraş ve fakir bir kimse değil miydin? Sonra Allah sana mal verdi, öyle mi? Abraş: Hayır, ben bunu büyüklerimden miras olarak aldım, dedi. Melek dedi ki: Eğer yalan söylüyorsan Allah seni önceki haline geri çevirsin.

Daha sonra kelin yanına (önceki) şekil ve kılığıyla gitti. Ona da bir öncekine dediklerinin benzerini söyledi. O da öbürü gibi ona karşılık verince, melek de şöyle dua etti: Eğer yalan söylüyor isen Allah seni önceki haline geri çevirsin.

Daha sonra ilk şekliyle körün yanına gitti. Ona da: Ben yoksul ve yolcu bir adamım. Yolumda çaresiz kaldım. Bugün ancak Allah'ın yardımını, sonra da senin

sayende gidebileceğim yere gidebilirim. Sana gözlerini geri veren hakkı için senden bu yolculuğumda gideceğim yere ulaşabilmem için bir koyun istiyorum, dedi.

Kör ona: Evet ben kör idim. Allah bana gözlerimi geri verdi, fakir idim beni zengin etti, dilediğini al. Allah'a yemin ederim bugün senin Allah için alacağın hiçbir şeye itiraz etmeyeceğim dedi.

Bunun üzerine melek dedi ki: Malını elinde tut. Sizler (nimetle) sınandınız. Allah senden razı oldu, öbür iki arkadaşına da gazap etti."³⁵⁴

Bu Bölümde, Buhârî'nin tarihçiliğine vurgu yapmak istedik. Bundan önceki bölümlerde tetkik ettiğimiz rivayetler yoluyla, bir tarihçinin olayı nakletme şekli ile Buhârî'nin nakletme şekli arasında ki farklılıkları ve tarihî bir rivayette olmazsa olmaz hususiyetleri sıralamaya çalıştık.

Böyle bir bölüm başlığını açmamızın sebebi, Sahih-i Buhari'deki, tarih ilmini doğrudan ilgilendiren rivayetleri nakletmek değildir. Çünkü diğer bölümlerde de tarihe kaynaklık eden, delil olarak kullanılan birçok rivayeti inceledik. Bunların sağlam bir delil olduğundan hiç şüphemiz kalmadı. Bizi tereddüte sokan husus, bunların bütün unsurlarıyla tarihî bir rivayet olup olmadığıdır.

Yaptığımız tetkikler ve tahliller neticesinde, Buhârî'nin bir tarihçi olmadığı, ancak bazı olayları anlatırken tarih ilminin metodlarından yararlandığı, Sahih-i Buhari'deki rivayetlerin de tarih olmadığı, ancak içerisinde tarihe kaynaklık eden rivayetleri barındığı, sonuçlarına ulaştık.

³⁵⁴ Buhârî, *Enbiya'ya Dair Kıssalar*, b. LI, c. III, 3464, s. 385

SONUÇ

İslam Tarihi'ni, Hz. Âdem'den kıyamete kadar yaşayacak Müslümanların faaliyetlerinin kayde geçirilmesi olarak tanımlasak da, konusu insan olan hiçbir ilim, din, dil, ırk ve mezhep ayrımı yapabilecek lükse sahip değildir. İnsan sosyal bir varlık olup, Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle "insanların birbirlerini tanımaları için" gruplara bölünmüşlerdir. Toplumların oluşturduğu medeniyetler, kültürler, mücerred bir varlığa sahip değillerdir. İlk dönemlerde, sadece ortaya çıktığı Arabistan coğrafyasında etkili olan İslam kültürü ve medeniyeti, daha sonra yayıldığı coğrafyalarda karşılaştığı kültürlerden ve medeniyetlerden etkilenmiş ve onları da kendi bünyesine alarak etkilemiştir. Böyle bir etkileşimin olmasında Müslümanların zihinlerinde ki tarih tasavvurunun da etkisi olmuştur. Bu tasavvur kendiliğinden ve tesadüfî bir oluşum değildir. Zaten ne ilahî kitaplar, ne de peygamberler bilinçsiz bir hareketi temsil etmezler. İlahî düzen, müdahale etmek ihtiyacını hissettiği her dönemde toplumlara şekillendirmiş ve onlara ilahî bir yönlendirme ile teşvik sağlamıştır. Yapmış olduğu bu düzenlemeler Kur'an-ı Kerim'de anlatılarak, Müslümanlarda bir tarih felsefesi oluşturulmuştur. Bu felsefenin en etkili ve en öncül unsuru Kur'an-ı Kerim'dir. İkincisi ise, yaşadığı toplumu 23 yıl gibi, insan ömrü için kısa sayılabilecek bir zaman diliminde, yaratıcının istediği yönde değiştirmeyi başarmış olan risalet makamının son temsilcisi Hz. Muhammed'dir.

Hz. Muhammed'in söz ve filleri olarak bilinen hadis metinlerini değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken metin tenkidi kıstasları arasında sayılan "tarihe-vâkıya aykırılık" ilkesi, sözlerin Hz. Peygamber'e ait olduğunu belirleme aşamasında ciddi bir yere sahip bulunmaktadır. Bu ilkeden yola çıkarak yaptığımız çalışmadan şu sonuçları çıkarmamız mümkündür:

Bazı nedenlerle hadis eserlerinde tarihî açıdan birbiriyle çelişen, hatalı ve vâkıya uymayan rivayetler bulunmuştur. Hadis metinlerindeki tarihî açıdan problemli hususları, öncelikle rivayetlerde bulunabilecek genel tenkit ölçütleri bakımından değerlendirdik. Buradan yola çıkarak, sadece ifadeler üzerinde durmak ve buna bakarak hadis hakkında hüküm vermek amacında olmadık. Araştırmamızın neticesinde bazı hususları tespit ettik ki bunları detaylı olarak açıklamak çalışmamızın zamanını ve sınırını zorlayan hususlardır.

Ancak bu tespitlerin sıralanmasının da, çalışmamızın aslî vazifesi olduğu görüşündeyiz. Bu konuda yapılacak ilk iş, rivayetlerin tümü üzerinde bir çalışma yaparak tarihlendirme veya tarihi olayları hadis ışığında değerlendirmektir. Ayrıca diğer bir husus rivayetlerde ki, idrâc, vehim ve karıştırma gibi hatalar veya rivayetin mürsel olmasıdır. Bu husus rivayetin sahlilik derecesini ciddi şekilde etkilemiştir. Bu tip rivayetlerin, asıllarının tespit edilip hangi kısmın ilave veya eksik olduğu tam olarak belirlenmelidir.

İnsanların tarihlendirme konusundaki düşünceleri ilk dönemlerden günümüze gelinceye kadar pek çok değişikliğe uğramıştır. Bu gün teknik çok ilerlemiş olmasına rağmen takvim hâlâ tam netliğe kavuşmamıştır. İslâm Tarihi açısından tarihlendirme yapılmasında ayrıca zorluklar bulunmaktadır. İslâm Takvimi Hz. Ömer devrinde kabul edilmiş ve bundan önceki olaylar buna göre tarihlendirilmiştir. Bu durum, kaçınılmaz olarak tarihlendirmelerin farklı olmasında önemli bir etken olmuştur. Bu ve benzeri noktalar göz önünde bulundurularak, tarihî açıdan problemliler olarak düşünülen rivayetler hakkında kesin hüküm verebiliriz. İçerisinde tarihi bilgi bulunan rivayetler ise, ancak bu nakillerin tarihlendirilmesi halinde tarihî bir bilgi olarak kabul edilebilir.

Hadis metnlerinin tenkidinin çok yönlü bir işlemleri gerektirdiği düşünüldüğünde sadece Tarih'e uygun olup olmamasına bakılması yeterli değildir. Bu gibi hususlar, içinde tarihî bilgi bulunan rivayetlerde hata olarak görülen kısımlarda biraz esnek davranmamıza neden olmaktadır. Tarih'e aykırı rivayetleri değerlendirilirken sadece bu yönü açıklanmamış, sened ve metni ilgilendiren diğer kıstaslar da özellikle belirtilmiştir. Netice itibariyle bu ilke uygulanırken şu hususlara dikkat edilmelidir: İçerisinde tarihî bilgi bulunan rivayet tüm yönleriyle ortaya konulmalı, hadisin içindeki tarihî bilginin hangi amaçla söylendiği açıklığa kavuşturulmalıdır. İlgili hadis metnlerinde tarih konusunda ipucu olabilecek tüm noktalara değinmek ve onları tarihi açıdan tahlil etmek mümkün görünmemektedir. Genel kabul görmüş, zamanı ve meydana gelişini konusunda şüphe olmayan tarihî olaylara uygunluk yönü araştırılıp, arada bir bağ kurulmalıdır. Tarih ve Tarih'e yakın ilimlerin verileri, metotları vazgeçilmeyecek bilgi kaynağı kabul edilmeli ve gerektiğinde bunlar göz önünde bulundurularak yeniden değerlendirilmelidir.

Son olarak, rivayetleri değerlendirirken "tarihe/vâkıya aykırılık" ilkesi önemli bir ilke olarak bize yardımcı olacaktır. Fakat tek başına kesin hüküm vermeye yetecek bir konumda da düşünülmemelidir. Buharî'nin tarihçi olmaması, eserinin de

tarih kitabı özelliği taşımaması bir tespittir. O'nun hadisçiliği, eserinin de en güvenilir ve en kapsamlı hadis kitabı olduğu da bir hakikattir.

KAYNAKÇA

- AĞARI Murat, **Müslüman Coğrafyacılar**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002
- AHMET EMİN, Ahmed Emin b. İbrahim **Duha'l-islam**, I/160, Kahire t.y
- ARSLAN Ali, **Hadis Kaynaklarındaki Tarihe/Vâkıya Aykırı Rivayetlerin Değerlendirilmesi**, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2009/1, c. 8, sayı: 15
- ASLANTÜRK Zeki, **Araştırma Metod ve Teknikleri**, Bolu 1992
- AYVALLI Ramazan, **Büyük Türk İslam Âlimi Buhârî'nin İlmî Şahsiyeti**, Buhârî Sempozyumu Kayseri 18-20 Haziran 1987
- BAYKARA Tuncer, **Tarih Araştırma ve Yazma Metodu**, İzmir 1999
- BEG Muhammed Abdul Jabbar, **İslam Tarihi Öğretiminin Problemleri**, s,109, çevr, M. Bahaüddin Varol, İstem, Yıl:1, Sayı:2, 2003
- EL-BELAZURÎ Ahmed b. Yahya Câbir, **Fütuhu'l-Büldân** (Çeviren, Mustafa Fayda) Ankara, 2002,
- BİÇER, Bekir, **Tarihe Giriş**, İstanbul 2008
- BOLAY, Süleyman Hayri, **“Kur'an-ı Kerim'in Tarihe Bakışı”, Türk Kültürü Araştırmaları**, Ankara 1985
- BOLAY, Süleyman Hayri,, **Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Ankara 1997
- CARR, Edward Hallett, **Tarih Nedir**, İletişim Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul, 1994
- COLLINGWOOD, R. G., **Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler**, İstanbul 2000
- DERVEZE, İzzet, **Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sas) 'in Hayatı I-III**, çev. Mehmet Yolcu, İstanbul 1998
- DURÎ, A. Aziz, **İlk Dönem İslam Tarihi -Bir Önsöz-** çev. Hayrettin Yücesoy, Endülüş Yay., İstanbul 1991
- EBÜ'L-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî ibn Manzur, **Lisânü'l-Lisân Tehzîbu Lisâni'l-Arab**, Abde Ali Mihenna, thk. Beyrut 1993
- EBU UBEYD EL KASIM, ibn-i Selam, **Tabakat-ı ibn-i Sellam**, (Avrupa Baskısı),35, Kahire 1353
- el-Omarî Muhammed Ali Kasım, **Buhârî'nin Cerh ve Ta'dil Hakkındaki Metodu**, “Büyük Türk Âlimi Buhârî” Uluslar arası Sempozyum, çevr; Necati Avcı 18-20 Haziran 1987

- EREL, Ferruh I, İmran b. Husayn, **Rivayetleri ve Değerlendirilmesi**, (Yüksek Lisans Tezi yayımlanmamış), İstanbul, 2006
- et-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, **Târîhu't-Taberî-Tarihu'l-Umem ve'l Mülûk I-XIII**, Darü'l Kütübü'l İlmiye, Beyrut 1987
- EVKURAN Mehmet, "Tarihçiliğin Bunalımı ve Tarihçiliğin Doğuşu", **İslâmî İlimler Dergisi**, III, sayı; II, Güz 2008
- FAZLUR Rahman, **Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu**, çev, Salih Akdemir, Ankara 1997
- FINDIKOĞLU, Fahri, **İbn Haldun'da Tarih Telakkisi ve Metod Nazariyesi**, Üçler Basımevi, İstanbul 1951
- GEZER Süleyman, "Sözlü ve Yazılı Kültür Ayrımında Kur'an", **İslâmî İlimler Dergisi**, III, sayı, 2, Güz 2008
- GİBB, H. A. R., "Tarih" maddesi, **İA**, XI
- GÜLER, İbrahim, **Tarihin Toplumdaki İşlevi ve Öğretimi**, Elif Yay., İstanbul 2005
- HALKIN, Leon. E., Tarih Tenkidinin Unsurları, çev. B. Yediyıldız, Ankara 1989
- HÂRİZMÎ, **Miftahu-l Ülum**, Von Vloten Neşri,
- ÇELİKKOL KARA Hilal, **Abdullah b. Abbas, Kur'an'ı En İyi Bilen Çocuk**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2011
- HİZMETLİ Sabri., **İslam Tarihi**, Ankara 2006
- HOROVİTZ, Jozef, **İslamî Tarihçiliğin Doğuşu-İlk Siyer ve Megazi Eserleri ve Müellifleri**, çev. R. Altınay-R. Özmen, Ankara Okulu Yay.
- http://www.ahmet-keles.com/akademik/makaleler/Tarih_bilincimiz.
- <http://www.ebubekirsifil.com/index.php?sayfa=detay&tur=makale&no=1>
- http://ktp.isam.org.tr/pdfdrg/D02237%5C2006_10/2006_10_KAPANSAHINM.
- http://www.muhammadis.org/hadis_ilim_temel.shtml
- <http://www.wikipedia.org> "Tarih" mad
- İBN Esîr, **İslâm Tarihi**, Ahmet Ağırakça ve Ark (trc), İstanbul 1985
- İBN Hacer elAskalânî, **Muhtasar Fethu'l-Bârî, Muhtasar Sahîh-i Buhârî Şerhi**, (Arapça İhtisarı Yapan ve Notlar Ekleyen; Ebû Suayb Safâ Ed-Davvî Ahmed el Adevî), Polen 2008
- İBN Haldûn, **Mukaddime**, (çev. Halil Kendir), Yeni Şafak, İstanbul 2004
- İBN Haldun, **Mukaddime**, (çev.; Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1988
- İBN HİŞAM, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, çev. Hasan Ege, I-IV İstanbul 1985

- İBN Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, Beyrut trz.
- İKBAL Muhammed, **İslam Düşüncesinin Yeniden Doğuşu**, çev, Ahmet Asrar, İstanbul 1984
- KAPTAN Saim, **Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri**, Ankara 1991
- KARAL, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, MEB Yay., İstanbul 1986
- KİTABI MUKADDES, Tekvin, Bab, 2/2-25,
- KOLKIRAN, Gönül, **Tarih ve Hadis Disiplini Açısından Tarih ve Hadiste Güvenilirlik**, Ankara 2004, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- KÖKSAL M. Asım, **İslam Tarihi**, Şamil Yayınevi
- KÖSTÜKLÜ, Nuri **Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi**, s.15, Konya 1998,
- KÜTÜKOĞLU Mübahat S., **Tarih Araştırmalarında Usûl**, İstanbul 1995
- MEMİŞ, Ekrem, **Tarih Metodolojisi**, İstanbul 1976
- MES'ÛDÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin, **Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdini'l-Cevher**, Kahire 1327
- ÖKSÜZ Nilgün, **Tarih Hadis İlişkisi ve Buharinin Tarihi'l-Evsat'ndaki Metodu**, İzmir 2004 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- ÖZ Şaban, **İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri**, Ankara 2006
- ÖZ Şaban, **Yeni Başlayanlar İçin İslam Tarihi**, Koridor Yayıncılık, İstanbul 2009
- ÖZÇELİK, İsmail, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2001
- ÖZTÜRK Mustafa, **Tarih Felsefesi**, Elazığ 1999
- PALABIYIK, M. Hanefi, **"Sözlü Tarih /Sözlü Gelenek ve Hadis Kitapları"**, İslamî İlimler Dergisi, III, sayı II, Güz 2008
- PHİLİP K. Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980
- POLAT Salâhattin, Buhâri'nin Sahihi'ne Yapılan Tenkidler, Buhâri Sempozyumu, Kayseri 18- 20 Haziran 1987
- ROSENTHAL, Franz, **İlmu't-Tarih İndel Müslimin**, çev, Salih Ahmed el-Ali, Beyrut 1971
- SANDIKÇI Kemal, **İslam Tarihçiliğinin Başlangıcı**, Buhâri Sempozyumu, Kayseri 18-20 Haziran 1987
- SANDIKÇI Kemal, **Sahih-i Buhari Üzerine yapılan Çalışmalar**, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1991

- SEHÂVÎ, Ebü'l-Hayr Semseddin Muhammed b. Abdurrahman, **el-İ'lân bi't-Tevbîh li Men Zemme Ehle't-Târîh**, F. Rosenthal (thk), Salih Ahmed Ali (trc), Beyrut
- SESEN Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998
- SEYYİDE İsmail Kâşif, **İslam Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metotları**, çev.Mehmet Şeker, vdd., İzmir 1997
- SOFUOĞLU M. Cemâl, "Muhammed Sadık Necmi'nin Buhâri'ye Yönelttiği Bazı Tenkidler", D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, VI, 1989
- SÖYLEMEZ Mehmet Mahfuz, **"Klasik Dönem İslam Tarihçilerinin Tarih Anlayışı"**, **İslâmî İlimler Dergisi**, III, sayı, II, Güz 2008
- ŞULUL Kasım, **İslam Düşüncesinde Tarih Felsefesi**, Divan Yay., İstanbul 2001
- TOGAN, A. Zeki Velidi, **Tarihte Usul**, 4. Baskı, İstanbul 1985
- TOKSARI Ali, **Sahîhu'l Buhâri'nin Bab Başlıklarının Özellikleri ve Değeri**, Buhâri Sempozyumu 18-20 Haziran 1987,
- UÇAR Şahin, **Tarih Mes'eleleri**, İstanbul 1997
- UĞUR Mücteba, **Cerh ve Ta'dil Yönünden Buhâri**, Buhâri Sempozyumu 18-20 Haziran 1987, Kayseri
- UĞUR Mücteba, **İmam Buhârî**, TDVY, Ankara 1994
- W.BARTHOLD-F-KÖPRÜLÜ, **İslam Medeniyeti Tarihi**, TDVY, Ankara 1963

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Muş'ta doğdum. İlköğrenimimi Kahramanmaraş ve Elazığ illerinde tamamladım. 1997 yılında Elazığ İmam Hatip Lisesi'nden me'zun oldum. Aynı yıl Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazanıp,2002 yılında me'zun oldum. 2003 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim dalında Yüksek Lisans'a başladım. Kısa bir ara verdikten sonra 2009 yılında tekrar kayıt yaptırđım. 2003–2005 yılları arasında, Elazığ ve Malatya illerinde Fahri Kur'an Kursu öğreticiliği yaptım. 2007 yılında Çanakkale ilinde başladığım Öğretmenlik mesleğine, Erzurum ilinde 2011 yılının Haziran ayına kadar devam ettikten sonra şu an Adana ilinde devam etmekteyim.